

Fotografia na obálke:

Sledovanie. Sériu fotografií tajne nasnímaných pracovníkmi „sledovačky“ XII. správy ZNB.

Zdroj: Archív ÚPN Bratislava

Oprava.

V predchádzajúcom čísle Pamäti národa sme v článku Petra Sokoloviča omylom neuvedli zdroj fotografií. Fotografie boli publikované s láskavým súhlasom pána Jozefa Šelestiaka.

Pamäť národa**04/2008****Redakcia:****Šéfredaktor:**

Mgr. Matej Medvecký, PhD.

Redaktori:

Mgr. Jerguš Sivoš

Mgr. Ing. Ľubomír Ďurina

Asistentka: Eva Guldánová

Adresa:

Ústav pamäti národa

Námestie Slobody 6

817 83 Bratislava 15

E-mail: redakcia@upn.gov.sk

www.upn.gov.sk

Redakčná rada:**Predseda Redakčnej rady:**

Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia Redakčnej rady:

PhDr. Igor Baka, PhD.

Doc. ThDr. Jozef Haľko, PhD.

Prof. Dr. phil. Emilia Hrabovec

Beáta Katrebová-Bleňová, PhD.

Doc. PhDr. Milan Katuninec, PhD.

Mgr. Norbert Kmeť, CSc.

PhDr. Slavomír Michálek, CSc.

PhDr. Mgr. Peter Mulík, PhD.

PhDr. Michal Pehr, PhD.

PaedDr. Martin Pekár, PhD.

Ivan A. Petránský, PhD.

Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.

Doc. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

PhDr. Pavel Žáček, PhD.

Jazyková úprava:

Zora Vanovičová

© Ústav pamäti národa

Objednávky časopisu

zasielajte na adresu redakcie.

Ročné predplatné 250,- Sk / € 8,30

Sadzba:

Mgr. Ing. Ľubomír Ďurina

Tlač:

Vydavateľstvo Michala Vaška

Registračné číslo MK SR:

3330/2005

ISSN 1336-6297

Úvodník

„Jaltská zmluva z februára roku 1945, ktorá znamenala rozdelenie Európy a predznačila súperenie dvoch veľmocí USA a Sovietskeho zväzu, musí byť prekonaná“, písal v roku 1984 známy politológ a poradca amerického prezidenta Jimmyho Cartera, Zbigniew Brzezinski. Podobné výzvy na prekonanie povojnového jaltského systému šířili na stránkach samizdatov a exilovej literatúry poprední českí disidenti na čele s Václavom Havlom. Dnes vieme, čo nasledovalo. Ofenzívna a v zmysle obnovenia policy of containment vedená politika Ronalda Reagana, smerujúca k vyčerpaniu ekonomiky východného bloku stupňujúcim sa zbrojením, vyvolala v Moskve protireakciu v podobe perestrojky a glasnosti. Otvorená podpora disidentských hnutí – poľskej Solidarności a československej Charty '77 – zo strany americkej a západoeurópskej diplomacie, zvýšený tlak na vedenie socialistických štátov v otázkach dodržiavania ľudských práv a náboženskej slobody v helsinskom procese – to všetko sú sprievodné javy postupnej dezintegrácie Ostbloku, ktorého osnovy však nevznikli v hlavách pár nadšencov za slobodu, ale vo svetových politických a finančných centrách moci. Devätnásť rokov po tzv. „annus mirabilis“ – roku zázakov, ako tento rok revolúcií a prevratov trochu nadnesene nazval anglický historik Timothy Garton Ash – dozrela doba na to, aby historické udalosti oných čias boli pomenované pravým menom. Nepochybne v procese odbúravania komunistických režimov zohral dôležitú úlohu aj samotný disent, samizdat a v neposlednom rade aktivity tzv. podzemnej cirkvi. Preceňovanie faktora civilného odporu, ako sa to rok čo rok v mienkotvorných médiách deje, speje však skôr k mytologizácii „nežnej revolúcie“, než k skutočnému objasneniu podstaty, a najmä príčin pomerne rýchleho pádu reálneho socializmu. Slovenská a česká historiografia po takmer dvadsaťročnom výskume, venovanom práve otázkam zániku režimov komunistických strán, má čo povedať, netreba preto vo verejných disku-

siách ponúkať priestor výlučne aktérom týchto udalostí. Je najvyšší čas, aby sa ich výpovede, ako aj obraz celej doby konfrontovali s výsledkami vedeckého bádania na základe dnes už dostupných archívnych materiálov. Alebo má niekto eminentný záujem o povestnú mytologizáciu '89?

Proces postupného ochladzovania vzťahov medzi Sovietskym zväzom a jeho satelitmi, ktorý mal naštartovať integráciu krajín východného bloku do euroatlantických štruktúr, nebol umožnený len Gorbačovými heslami spoločného európskeho domu, ale a priori vychádzal z národnopolitických záujmov USA už od začiatku osemdesiatych rokov. Svedčí o tom už spomenutý článok Z. Brzezinského, ktorý napísal, že na prekonanie jaltského systému je potrebné východným Európanom predstrieť víziu zjednotenej Európy pod vedením USA. Svedčia o tom direktívy Národnej bezpečnostnej rady USA zo začiatku Reaganovej éry, ktoré politiku sústredenej útoky na pozície východného bloku vo všetkom potvrdzujú. Preto sa netreba diviť, že v súčasnej českej politike otázka lojálneho spojenectva s atlantickou veľmocou súvisí práve s rokom 1989 a je vnímaná ako určité zadosťučinenie za „oslobodenie“ spod komunistického jarma. Len aby cena „oslobodenia“ nebola privysoká!

V širších filozoficko-historických súvislostiach rok 1989 priniesol „Koniec jednej ilúzie“ – ako svoju objemnú knihu o osudoch komunizmu v 20. storočí nazval francúzsky historik François Furet. Hoci po niekoľko desaťročí ovplyvňoval životy miliónov ľudí, skončil na smetisku dejín. Hrozná je však jeho bilancia: v samotnom bývalom Sovietskom zväze sa jeho obeť odhadujú do dvadsať miliónov, na celom svete stála táto „ilúzia“ životy takmer sto miliónov ľudí. Na týchto číslach sa podieľala najmä samotná zločinecká podstata systému operujúceho terorom ako režimne konformným prostriedkom na zaistenie moci. Pri pohľade na smutnú bilanciu komunizmu je vhodné pripomenúť si slová pápeža Pia XI., ktoré zazneli v encyklike Divini redemptoris z 19. marca 1937, v ktorej pápež „bolševický a bezbožnícky komunizmus“ označil za „horšie barbarstvo ako bolo to, v ktorom sa nachádzal svet v čase príchodu Vykupiteľa“.

Historia est testis temporum, lux veritatis... (História je svedkom času, svetlom pravdy...). V inom prípade by osudy nevinných obetí represálií komunistického režimu nikdy neprišli k slovu; nikdy by nevyšla najavo pravda o dobe, v ktorej mnohí z nás žili. Aktuálne číslo Pamäti národa sa v snahe o historicko-vedeckú rekonštrukciu uverejnenými štúdiami k židovskej otázke, problematike pomocných technických práporov, štruktúre štátnej bezpečnosti, národnostnej otázke na južnom Slovensku a k obetiam z radov roľníkov opäť posúva o kúsok ďalej v poznávaní nedávnej minulosti.

Beáta Katrebová-Blehová

Obsah

Štúdie

Martina Fiamová

Postavenie židovskej komunity v Zlatých Moravciach v období po vyhlásení autonómie Slovenska 4)

Peter Martinák

„Občania druhej kategórie“ – zaradenci do PTP 19)

Branislav Kinčok

Agentúro-operatívna činnosť II. odboru Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954–1959 41)

Dokumenty

Branislav Kinčok

Národnostné pomery na južnom Slovensku v situačných správach Národnej bezpečnosti za rok 1945 56)

Obete

Katarína Strapcová

Proces s „dedinským boháčom“ Jánom Šetčíkom 69)

ÚPN interne

Ondrej Krajňák

Referát Oral History 76)

Ondrej Krajňák

Zamenil školu za GULAG... Svedectvo večného študenta 80)

Predstavujeme

Matej Medvecký

Rozhovor s riaditeľom Slovenského národného archívu Radoslavom Ragačom 83)

Kariéry v službách ŠtB

Pavol Pytlík

Štefan Havran a Jozef Lipcsey 86)

Apendix

Marian Gula

Prekonávanie socialistickej minulosti v Nemecku 89)

František Neupauer

Austrálsky Slovák a vynálezca Karol Ligeti 92)

Miroslav Vilhan

Pipes, R.: Komunizmus 94)

Ferdinand Vrábek

Dekréty prezidenta ČSR ako zástupný problém 97)

Róbert Letz

Za Jozefom Vácnom 101)

Postavenie židovskej komunity v Zlatých Moravciach v období po vyhlásení autonómie Slovenska

PhDr. Martina Flamová

(1977), absolventka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, pracuje v Ústave pamäti národa

Obdobie autonómie patrí vo vzťahu k židovskej komunite k najlepšie prebádaným problémom. Viacerí autori toto obdobie chápu ako začiatok protizidovských akcií, hoci žiadny zo zásahov, ktorý sa dotkol židovskej komunity, nemal v čase autonómie ešte podobu zákona. Mnohé opatrenia postihli nielen minoritné, ale súčasne aj majoritné obyvateľstvo. Na druhej strane máme zachytené početné antisemitské vystúpenia politických predstaviteľov, ako aj protizidovské, neraz priam pogromistické akcie na viacerých miestach Slovenska.¹

Problematike židovskej komunity v období autonómie sa venovali viacerí autori nielen v celoslovenskej rovine, ale aj na regionálnej úrovni.² Mojou snahou bude na nasledujúcich stranách ukázať ich zovšeobecnené závery na príklade mesta Zlaté Moravce.

Židia v meste Zlaté Moravce do vyhlásenia autonómie

Prvé informácie o židovskej komunite v Zlatých Moravciach pochádzajú zo začiatku 19. storočia. Židovské obyvateľstvo, príkladnajúce sa skôr k neologickému smeru, sa však v Zlatých Moravciach začalo usídľovať

vo väčšej miere až po prijatí zákona o emancipácii Židov v roku 1867. V nasledujúcich desaťročiach pôsobili neologickí a ortodoxní Židia v spoločnej náboženskej obci, až kým v roku 1905 neprišlo k jej rozdeleniu. Za pôvodnú však ministerstvo kultúry uznalo len neologickú náboženskú obec, čím jej bol priznaný i všetok dovtedy spoločne zdieľaný majetok.³

Pri sčítaní ľudu v roku 1938 sa v Zlatých Moravciach k židovskej národnosti prihlásilo 88 a k židovskému náboženstvu 435 (10,23 %) obyvateľov z celkového počtu 4249. Kým z národnostného hľadiska tvorili Židia len štvrtú najsilnejšiu skupinu po Slovákoch, Čechoch a Maďaroch, v náboženskom zmysle bolo izraelitské vierovyznanie druhým najpočetnejším, hneď po rímsko-katolíckom (k tejto viere sa prihlásilo 3630 osôb).⁴

Sila židovskej komunity sa mimoriadne výrazne prejavovala predovšetkým v hospodárskom živote obce. Koncom 30. rokov vlastnili Židia až 60,9 % obchodných živností. Patrili im najmä obchody s miešaným a strižným tovarom, s kožou a obuvníckymi potrebami, so železom, sklom a porcelánom,⁵ ako aj 25 % hostinských a výčapníckych živnos-

1 Napr. v Trnave, Piešťanoch a v Kežmarku.

2 BODENSIECK, H.: Das Dritte Reich und die Lage der Juden in der Tschecho-Slowakei nach München. In: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 9, 1961, s. 249–261. JAMRICHOVÁ, A.: Židovská otázka v Topoľčanoch v období autonómie Slovenska. In: *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie – porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku*. Bratislava 2000, s. 9–21. KAMENEC, I.: Židovská otázka a spôsoby jej riešenia za autonómie Slovenska. In: *Nové obzory* 10, 1968, s. 155–180. KÖNÖZSYOVÁ, L.: Židovská komunita v Nitre v období autonómie Slovenska. In: *Židovská komunita na Slovensku*, s. 49–65. MICHNOVIČ, I.: Prejavy antisemitizmu v okresoch Zemplína v období autonómie Slovenska (6. 10. 1938–14. 3. 1939). In: PEKÁR, M. (ed.): *Ročenka katedry dejín FHPV PU*, Prešov 2002, s. 62–70. NIŽŇANSKÝ, E.: Deportácie Židov zo Slovenska v novembri 1938 v hláseniach styčných dôstojníkov. In: *Studia historica Nitriensia VII*. Nitra 1998, s. 259–286. NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov 1999. NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku (1). Obdobie autonómie 6. 10. 1938–14. 3. 1939*. Bratislava 1999. NIŽŇANSKÝ, E.: Prvé deportácie Židov z územia Slovenska v novembri 1938 a úloha Jozefa Falátha a Adolfa Eichmanna. In: *Židovská komunita na Slovensku*, s. 89–111. NIŽŇANSKÝ, E., SLNEKOVÁ, V.: Deportácie Židov za autonómie Slovenska. In: *Studia historica Nitriensia V*. Nitra 1996, s. 66–185. PSICOVÁ, K.: Židovská komunita v Piešťanoch v období autonómie Slovenska. In: *Židovská komunita na Slovensku*, s. 112–129. SLNEKOVÁ, V.: „Židovská otázka“ na úrovni mesta – Trnava v období autonómie Slovenska. In: *Studia historica Nitriensia V*. Nitra 1996, s. 185–203. ZAVACKÁ, K.: Právne prostriedky zásahov proti židovskej komunite v priebehu autonómie Slovenska. In: *Židovská komunita na Slovensku*, s. 142. *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie – porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku* (zborník). Bratislava 2000, 142 s.

3 Podľa údajov z januára 1926 mala židovská ortodoxná náboženská obec približne 400 členov (jej predsedom bol v tomto období Leopold Weiss). Synagóga tejto náboženskej obce, postavená a posvätená v roku 1927, bola dielom staviteľa Andreja Petöa. Po druhej svetovej vojne sa v jej priestoroch vybudovala telocvičňa, kým neologická synagóga začala slúžiť ako pekárňa. BARKÁNY, E., DOJČ, L.: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava 1991, s. 211–212.

4 Pri sčítaní z roku 1940 židovské náboženstvo i národnosť uviedlo 508 (11,7 %) zo 4353 obyvateľov Zlatých Moraviec. ŠA v Nitre, f. Nitrianska župa, kartón č. 51-I-1, Informačná služba všeobecné pomery.

5 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Obecný notársky úrad Zlaté Moravce (Obecný NÚ Zlaté Moravce), šk. č. 6, 455/39 adm.

tí.⁶ Židovski obchodníci bežne zamestnávali vo svojich obchodoch ako pomocníkov, úradníkov a učňov nielen súvercov, ale i mnohých kresťanov.⁷ Vzhľadom na silnú pozíciu Židov v tejto sfére neprekvapuje, že mali svojich zástupcov i medzi členmi Okresného živnostenského spoločenstva, ktoré vzniklo v Zlatých Moravciach v máji 1926.⁸

Aktivita židovskej komunity v politickej sfére dokladá, že sa plne zapájala nielen do hospodárstva, ale aj do ostatných oblastí verejného života obce. Židovská strana vznikla v Zlatých Moravciach pred komunálnymi voľbami v auguste 1923⁹ a existovala tam až do novembra 1938, keď bola jej činnosť zastavená na základe nariadenia Krajin-ského úradu. Pôsobenie strany v komunálnej politike medzivojnového obdobia možno s ohľadom na výsledky volieb do obecného zastupiteľstva hodnotiť ako úspešné.¹⁰

Koncom 30. rokov máme v Zlatých Moravciach doloženú bohatú spolkovú činnosť, na ktorej sa aktívne podieľali aj Židia. Môžeme ich nájsť medzi funkcionármi a pracovníkmi Football klubu, Šachového klubu, Okresnej starostlivosti o mládež, Spolku slovenských akademikov či Slovenského červeného kríža.¹¹ V Zlatých Moravciach pôsobil aj židovský telovýchovný spolok Makabi, ktorého členovia sa venovali rôznym druhom športu. V dome J. Schlesingera bola zriadená židovská knižnica.

Židovská mládež navštevovala v období prvej Československej republiky Štátne reálne gymnázium Janka Kráľa i Živnostenskú školu pokračovaciú (neskôr Obecnú učňovskú školu), ktorá sa zameriavala na

výchovu budúcich obchodníkov a remeselníkov. V medzivojnovom období malo gymnázium v priemere 500 študentov, vrátane židovských.¹² Výraznejšie rozdiely medzi oboma komunitami nebolo badať ani v tomto prostredí. Pamätníčka si na spoločné roky strávené v školských laviciach spomína takto: „Splývali s nami ... jedine keď bolo napr. za prvej republiky náboženstvo ... odišli preč a na náboženstvo prichádzal potom popoľudní rabín.“¹³

Zo súčasného výskumu vyplýva, že spolumaženie židovskej a nežidovskej komunity v Zlatých Moravciach bolo v čase pred druhou svetovou vojnou bezproblémové a výnimkou neboli ani zmiešané manželstvá.¹⁴ Demokratické zriadenie Československej republiky umožňovalo tejto menšine plne sa začleniť do spoločnosti a požívať hospodárske i politické práva v rovnakej miere ako

Námestie Slobody pred II. svetovou vojnou.

Zdroj: ŠA v Nitre pobočka Nitra

6 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Obecný NÚ Zlaté Moravce, šk. č. 4, 5099/38 adm.

7 Podľa súpisu obchodných živností zo začiatku roku 1939 bola v obchodoch židovských majiteľov zo 48 pomocníkov takmer polovica katolíkov. ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Obecný NÚ Zlaté Moravce, šk. č. 6, 455/39 adm.

8 V nasledujúcom roku tvorili Židia 15 % z členov jeho predsedníctva, no v roku 1929 to bolo už takmer 20 %. ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Okresné živnostenské spoločenstvo, kartón č. 50, 61/27 adm., šk. č. 52, 1929 adm.

9 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 48, 8546/23 adm.

10 V komunálnych voľbách v septembri 1923, teda len mesiac po svojom založení, získala 13 % (209) hlasov a štyri mandáty v obecnom zastupiteľstve. V tom istom roku sa uskutočnili aj voľby do Župného zastupiteľstva Nitrianskej župy, v ktorých sa Židovská strana stala v Zlatých Moravciach spomedzi ôsmich strán treťou najsilnejšou, so ziskom 13,2 % (203) hlasov. V roku 1925 kandidovali zástupcovia strany v rámci volieb do poslaneckej snemovne a senátu len do snemovne. Voľby v obci vyhrala Hlinkova slovenská ľudová strana (HSĽS) s 530 hlasmi pred Krajin-skou kresťansko-sociálnou stranou a Československou stranou sociálno-demokratickou (ČSSD). Židovská strana obsadila so 7 % (107 hlasov) štvrté miesto. V nasledujúcich komunálnych voľbách v októbri 1927 získala 9 % a v tridsaťčlennom obecnom zastupiteľstve tri mandáty. Mimoriadne priaznivo pre ňu dopadli predovšetkým komunálne voľby v roku 1932, keď skončila ako druhá s 11 % (80) hlasov po najsilnejšej Krajin-skéj kresťansko-sociálnej strane s 37,4 %. HSĽS v týchto voľbách obdržala dokonca menej hlasov ako Komunistická strana – len 8,4 %. ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, kartón č. 48, 8546/23 adm., šk. č. 51 adm.; šk. č. 3, 1343/25 prez., 8019/25 prez., 8302/25 prez.; šk. č. 74, 8904/27 adm., šk. č. 202, Zápisnica k voľbám do krajin-ského zastupiteľstva. ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Obecný NÚ Zlaté Moravce, šk. č. 2, 1236/1936 adm.

11 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 208, 12711/38 adm.

12 V školskom roku 1938/39 na gymnázium študovalo 609 študentov, z toho 30 Židov. Niektorí z nich sa venovali aj práci v ochotníckom krúžku, ktorý na škole pôsobil. Zpráva čs. štátneho vyššieho reálneho gymnázia J. Kráľa v Zlatých Moravciach XX, šk. rok 1938/39.

ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 98, 11459/29 adm.

13 Oral history, výpoveď M. Repkovej, Zlaté Moravce, 21. 10. 2004, rozhovor viedli Ján Ondriaš a Eduard Stano, audio, ÚPN.

14 Archivný materiál hovorí o manželoch Machotkovcoch, Lorencovcoch, Abelovcoch, Mrázovcoch a Partošovcoch.

Prezídium krajinského úradu v Bratislave.

Číslo: 70.414/1938 prez. Bratislava, dňa 8. novembra 1938.

Židovská otázka na Slovensku
- pokyny.

Veľmi nultné!
Dôvern!

Všetkým pánom okresným náčelníkom na Slovensku, pánu policejnému riaditeľovi v Bratislave, pánu správci politickéj expozitúry vo Vyšnom Svidníku,
/ Do vlastných rúk./

Dňa 5. novembra 1938 boli I. stupňovým politickým a štátnopolicejným úradom vydané telefonické nariadenia, týkajúce sa vyhostenia Židov cudzích príslušníkov, zaistenia ich majetku, ďalej ohľadom premiestenia Židov československých príslušníkov do ich domovských obcí a pod.

Prezídium Krajinského úradu v Bratislave vydáva ohľadom židovskej otázky na Slovensku tieto pokyny:

Ďalšie vyhostovanie Židov cudzích príslušníkov má sa prevádzať podľa § 10 zák. č. 1. v. z. roku 1903 a zákona č. 52/1935 Sb. z. a n. V prvom rade nech sú však vypovedaní a vyhostovaní nemajetní Židia.

Ohľadom cudzincov Židov v pomere zamestnaneckom a samostatne zárobkovo činných, budú vydané dodatočné pokyny, smerujúce k systematickému a postupnému vyriešeniu židovskej otázky tak, aby neboli poškodené hospodárske záujmy Slovenskej krajiny.

Vo veci premiestňovania Židov československých štátnych príslušníkov, bývajúcich na Slovensku, nariaďuje sa, /./

Pokyny Krajinského úradu
okresom ako postupovať
v „židovskej otázke“.
Zdroj: ŠA v Nitre pobočka
Nitra

nežidovskému obyvateľstvu.¹⁵ Zásadný obrat pomerov však priniesli udalosti roku 1938 a nasledujúceho obdobia so všetkými tragickými následkami pre túto skupinu obyvateľstva.

Židov pochádzajúcich zo Zlatých Moraviec sa bytostne dotkli už protizidovské opatrenia vyhlásené v Rakúsku po „anšluse“ v marci 1938. Dňa 9. apríla 1938 informovalo prezídium Krajinského úradu okresných náčelníkov, že podľa zistenia československého vyslanectva členovia gestapa nariaďujú Židom v Rakúsku opustiť krajinu do troch dní, čo vyvoláva zvýšený počet žiadostí

o vstup do ČSR. Na nevitáný príchod novej emigrácie bolo preto potrebné reagovať a čeliť ilegálnemu prechodu Židov z Rakúska na slovenské územie všetkými prostriedkami. Ak by sa im to napriek všetkému podarilo, malo sa proti nim zakročiť a nariadiť ich vysťahovanie.¹⁶ Dokladom tejto problematickej situácie je napr. prípad M. Schlesingera, rabína z Eisenstadtu, ktorý 13. júna 1938 podal na obecné zastupiteľstvo žiadosť o udeľenie prisľubu opätovného prijatia seba a svojej rodiny do Zlatých Moraviec, ak znovu obdrží československé štátne občianstvo. Do Zlatých Moraviec bol príslušný do novembra 1937, keď získal rakúske občianstvo, ktoré mu však nacistické Nemecko po marcových udalostiach odmietlo uznať a do dvoch týždňov bol nútený sa vysťahovať. Na zasadnutí obecného zastupiteľstva 30. júna 1938 M. Schlesinger prisľub získal napriek nesúhlasu notára. Dôvody obecného notárstva však uznal okresný úrad a 8. augusta uznesenie zastupiteľstva zrušil. Obecné zastupiteľstvo zareagovalo poverením Dr. Ž. Weissa, aby vypracoval odvolanie na Krajinský úrad.¹⁷ V júli 1938 dostalo obecné zastupiteľstvo žiadosť A. Perla z Viedne, ktorý tiež prosil o prisľub, že bude prijatý do obce, ak mu bude priznané československé občianstvo, ktoré v minulosti stratil. Finančné náklady prípadu sa zaviazal hradíť jeho švagor. Zastupiteľstvo žiadosti vyhovel, ale obecný notár uznesenie v auguste opäť vetoval.¹⁸

Mnichovská dohoda a vyhlásenie autonómie Slovenskej krajiny

Hitlerova snaha o rozpútanie vojnového konfliktu viedla na konci septembra 1938 k podpísaniu Mnichovskej dohody, v dôsledku ktorej bolo Československo prinútené odstúpiť časť svojho územia Nemecku. Navyše mala Československá republika podľa spomínanej dohody doriešiť i územné nároky Poľska a Maďarska. Vývoj po Mnichove významne zasiahol aj vnútropolitickú situáciu na Slovensku. HSĽS využila oslabenie republiky a 6. októbra, deň po demisii prezidenta Beneša, vyhlásila na žilinskom

15 Výpovede pamätníkov zo Zlatých Moraviec dokladajú vzájomné korektné vzťahy oboch komún. „Neviem o žiadnych konfliktoch. Oni boli veľmi slušní, oni by sa neboli s nikým vadili. Dávali na borg a hovorili, však zaplatíte vtedy, keď budete mať peniaze. Nikdy som nepočula o Židoch, že by mali konflikty.“ „Takých obchodníkov, ako tu boli Židia ... nemáme, ani dlho nebudeme mať.“ Oral history, výpoveď L. Rakovskej a J. Urbanského, Zlaté Moravce, 21. 10. 2004, rozhovor viedli Ján Ondriaš a Eduard Stano, audio, ÚPN.

16 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 25, 504/38 prez.

17 Námitky obecného notárstva spočívali v tom, že nebola dodržaná podmienka o päťročnom pobyte v republike a obci. ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Obecný NÚ Zlaté Moravce, šk. č. 2, 2917/38 adm., 3945/38 adm.

18 Ďalší vývoj situácie je nejasný, len z konca septembra sa zachovala poznámka notára, že A. Perl zatiaľ nepodal žiadosť o udelenie štátneho občianstva. ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Obecný NÚ Zlaté Moravce, šk. č. 4, 3591/38 adm.

stretnutí širšieho výkonného výboru strany autonómie Slovenska. Už v Manifeste slovenského národa, prijatom na tomto zasadnutí, sa uvádzalo, že „... *Vytrváme po boku národov bojujúcich proti marxisticko-židovskej ideológii rozvratu a násillia.*“¹⁹ Od 8. októbra 1938 sa územie Slovenska pod oficiálnym názvom „Slovenská krajina“ stalo autonómnou súčasťou republiky.²⁰ Už veľmi skoro po 6. októbri 1938 sa začali uplatňovať opatrenia dotýkajúce sa židovskej komunity. Tie boli buď špeciálne zamerané proti Židom, alebo boli súčasťou všeobecných protidemokratických zásahov.

Špecifické druhy zásahov proti židovskej komunite²¹

Deportácie v novembri 1938

Viedenská arbitráž z 2. novembra 1938, ktorou Maďarsko na základe rozhodnutia Nemecka a Talianska získalo časť slovenského územia, znamenala pre slovenskú autonómnú vládu prvú zahraničnopolitickú porážku.²² Nemecký konzul v Bratislave Ernst von Druffel vo svojej správe z 9. novembra o situácii a nálade na Slovensku po arbitráži, ktorú adresoval Zahraničnému úradu v Berlíne uviedol, že „*slovenská vláda sa musí aj naďalej z rozumných dôvodov usilovať o orientáciu na Nemecko, ale naivná dôverčivá nádej v nemeckú ochranu, ktorá tak vzplanula pred arbitrážou, je značne narušená.*“²³ Vládnucu HSLS obvinila z neúspechu, akým arbitráž nepochybne bola, židovskú komunitu, ktorá sa stala terčom agresívnych útokov nielen v tlači, ale napr. aj v bratislavských uliciach. Proti Židom bola využitá demonštrácia z 1. novembra 1938 v Bratislave pred hotelom Carlton, na ktorej sa zúčastnilo niekoľko stoviek židovských demonštrantov, požadujúcich pripojenie k Maďarsku. Aj vzhľadom na dátum je

- 2 -

aby na základe zákona číslo 300/1920 Sb.z. a n. vo znení zákona číslo 125/1933 Sb.z. a n. a na základe zákona číslo 131/1936 Sb.z. a n. boli postupne do domovských obcí premiestňovaní nateraz len nemeckí Židia, ktorí majú domovské právo na Podkarpatskej Rusi.

Pokiaľ podriadené úrady v niektorých prípadoch zaistili peňažné hotovosti, cennosti alebo iný majetok, nech je učinené opatrenie za účelom ich uvoľnenia podľa inventáru a to majiteľom pokiaľ snáď sa zdržujú v blízkosti zaistených vecí, ináč zmocnencom, alebo oprávneným zástupcom.

Zapečatené byty nech sú uvoľnené na žiadosť ich majiteľov alebo ich zákonných zmocencov a zástupcov.

Zapečatené obchody a živnostenské prevádzkovne nech sú inventárne uvoľnené za úradného dozoru zástupcu príslušného živnostenského úradu I. stolice a živnostenského spoločenstva /gremia/. Pokiaľ ide o vypovedaných židovských živnostníkov cudzej štátnej príslušnosti vedením obchodu alebo živnostenského podniku nech je poverený spoľahlivý a spôsobilý námestník, ktorý celý obchod poľahky živnostenský podnik zlikviduje. Na živnostníkov Židov československej štátnej príslušnosti sa toto opatrenie nevzťahuje a obchody a živnosti nech sú im uvoľnené bez uvedeného obmedzenia.

Pred vrátením peňazí treba vstúpiť do styku s príslušnými bernými správami za účelom eventuálneho vyrovnania daňových nedoplatkov.

zrejme, že by na výsledku arbitráže dokázala len ťažko niečo zmeniť.²⁴

Podľa Viedenskej arbitráže malo začať maďarské vojsko obsadzovať odstúpené územie 5. novembra 1938. Do 10. novembra mali byť už všetky okupované oblasti odozdvané Maďarsku.²⁵ Od Krajinského úradu obdržal Okresný úrad v Zlatých Moravciach 3. novembra 1938 telefonogram, podľa ktorého sa mal postarať o to, aby potulní

19 NIŽŇANSKÝ, E.: Dvojnásobné zmocnenie sa vlády na Slovensku v rokoch 1938/39 v porovnaní s „Machtergreifung“ v rokoch 1933/34 v Nemecku. In: *Nacionálno-socialistický systém vlády. Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko.* Bratislava 2002, s. 188.

20 Predsedom slovenskej autonómnej vlády sa stal Jozef Tiso. HLAVINKA, J.: *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938–1945.* Bratislava 2007, s. 36. Z viacerých miest Slovenska máme informácie o tom, že zväčša pri príležitosti osláv vzniku autonómie došlo aj k otvoreným protižidovským výstupom. NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 29–32.

21 Príkladom špecifického opatrenia, ktoré zasiahlo do náboženskej slobody Židov, bol predpis Krajinského úradu z 22. októbra 1938 o zákaze Eruv-drôtov. Tie mali podľa židovských predpisov symbolicky ohraničovať mesto a obec, a tým uľahčovať dodržiavanie náboženských nariadení v čase sviatku a v sobotu, čo ale ich zákaz znemožňoval. Medzi lokality, kde existovali Eruv-dróty patrili podľa výpovede pamätníkov i Zlaté Moravce. Eruv-dróty však zo slovenských miest pravdepodobne úplne nevymizli, pretože ministerstvo vnútra nariadilo v auguste 1940 ich odstránenie „z dôvodu verejného pokoja a bezpečnosti“. Eruv dróty mali podľa tvrdenia ministerstva vyvolávať u slovenského obyvateľstva pohoršenie. NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 20–24.

22 Tamže, s. 9.

23 SCHVARC, M., HOLÁK, M., SCHRIFFL, D.: „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I.* Bratislava 2008, s. 321.

24 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 29–35.

25 Tamže, s. 31–35.

- 3 -

Predpisy o vývoze peňazí do cudziny ostávajú nezmenené v platnosti.

Podľa dochádzajúcich zpráv bolo zistené, že medzi zaistenými vecmi nachádzajú sa aj také listiny a cennosti, pri ktorých boli obídene platné predpisy /daňové, zmenčné a pod. - na pr. in. bianco vystavené zmenky, nedostatočne kolkované kupné smluvy a pod./. V týchto prípadoch treba ihneď urobiť oznámenie príslušným dôchodkovým kontrolným úradom alebo súdom.

Všetky horeuvedené opatrenia nech sú prevedené čo najrýchlejšie, najmä však v prípadoch, kde sa jedná o predmety, podliehajúce skaze.

Zprávy o učených opatreniach podľa horeuvedených pokynov nech sú sem urýchlene podávané.

Napokon sa upozorňuje k vlastnej informácii podriadených úradov, že u policajného riaditeľstva v Bratislave neexistuje žiaden referát pre riešenie židovského problému.

Krajinský prezident:

Cigáni bez domovskej a štátnej príslušnosti boli odsunutí do okresov, ktoré mali pripadnúť Maďarsku. Zároveň sa nariaďovalo urobiť opatrenie, aby Židia ostali na svojich miestach v územiach odovzdaných Maďarsku a bolo im znemožnené odcestovať či evakuovať do slovenských oblastí. Pokyn sa mal previesť okamžite.²⁶

Pre osud niekoľko tisíc Židov žijúcich na Slovensku však mali osobitný význam udalosti z 3. a 4. novembra 1938. Dňa 3. novembra 1938 navštívili podľa tvrdenia J. Falátha expert SD A. Eichmann²⁷ (vedúci Centrály pre židovské vystahovalectvo vo Viedni), K. Goldbach (redaktor nacistického denníka Völkischer Beobachter),²⁸ J. Faláth a radikál z HSLS J. Kirschbaum predsedu vlády a ministra vnútra J. Tisa, ktorého informovali, že „na Slovensku je veľa židovských emigrantov a tulákov, ktorých je treba jako nebez-

pečných zneškodniť a dopraviť ich na južné Slovensko“. Na druhý deň mali v rovnakej zostave (okrem J. Kirschbauma) opäť navštíviť J. Tisa na Krajinskom úrade, kde mu predložili návrh na deportácie, ktorý predseda vlády schválil a J. Faláth poveril vedením celej akcie.²⁹

Dňa 4. novembra tak o 13. 15 hod. Okresný úrad v Zlatých Moravciach prevzal telefonogram, v ktorom sa z rozkazu ministerského predsedu a ministra vnútra Dr. Tisu nariadilo premiestnenie Židov bez hmotných prostriedkov do odstúpených území. Najneskôr do 12. hod. mali byť upovedomené četnícke stanice i vedúce jednotky HG, „aby zadržali (zatkli) ... židov bez hmotných prostriedkov a postrkovali ich i so svojimi rodinnými príslušníkmi v hromadných transportoch ... najneskôr do 24 hodiny dňa 4. XI. 1938 cez nové hranice“. Židia si mohli ponechať len stravné vo výške 50 Kčs a kde to povoľovali miestne pomery, mali byť zavezení na odstúpené územia niekoľko kilometrov do vnútra. Boli vydané pokyny aj ohľadom bytov a obchodných miestností deportovaných. Mali byť tiež zistené ich majetkovoprávne pomery (s hlavným dôrazom na sporiteľné a bankové vkladné knižky). Majetní Židia s majetkom vyše 500 000 Kčs mali byť vzatí do polnoci 4. novembra 1938 do dočasnej väzby, „aby sa zabránilo dajakému odnášanju majetku“. Ako sa ďalej uvádzalo, títo dočasne zatknutí Židia nesmeli byť prepustení. Presný výkaz deportovaných Židov spolu so zoznamom uzavretých bytov, obchodov a zaisteného materiálu mal byť predložený do 6. novembra 1938 Centrále pre riešenie židovského problému na Slovensku, zriadenej Dr. Faláthom na Policajnom riaditeľstve v Bratislave. Nariadenie sa nemalo vzťahovať na Židov cudzej príslušnosti, s výnimkou Židov príslušnosti poľskej, nemeckej, maďarskej a rumunskej.³⁰ V ten istý deň o 21. 25 hod. prišiel na okresný úrad iný telefonogram, ktorým sa platnosť predošlého rušila a podľa ktorého mali byť Židia - poľskí, nemeckí, maďarskí, rumunskí cudzinci a bezdomovci okamžite premiest-

26 Prezídium Krajinského úradu zaslalo tieto pokyny OÚ Zlaté Moravce aj vo forme listu. Okresný úrad ich následne uskutočnil. ŠA v Nitre - pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 27, 1763/38 prez.

27 Skutočnosť, že slovenská vláda mala vážny záujem o riešenie „židovského problému“, dokladá list F. W. Stahleckera H. Jostovi z 18. 10. 1938, v ktorom spomína, že slovenská vláda požiadala viedenskú Sicherheitsdienst (SD) o vyslanie odborníka v tejto oblasti. V súvislosti s deportáciami židovského obyvateľstva po Viedenskej arbitráži prišiel potom na Slovensko A. Eichmann. SCHVARC, M., HOLÁK, M., SCHRIFFL, D.: „Tretia ríša“, s. 175.

28 Kuno Goldbach bol pracovníkom SD-LA Viedeň. Tamže, s. 279.

29 NIŽŇANSKÝ, E.: Židovská komunita, s. 36-41. NIŽŇANSKÝ, E.: Intencionalisti, funkcionalisti, začiatky holokaustu a Adolf Eichmann. In: Studia historica Nitriensia VIII. Nitra 1999, s. 107-138.

30 ŠA v Nitre - pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 1769/38 prez.

není do odstúpeného územia do hĺbky najmenej 20 km.³¹

Zoznam Židov vyvezených na maďarské územie v noci zo 4. na 5. novembra 1938 uvádza 25 obyvateľov zlatomoraveckého okresu (vyše polovica z nich bola priamo zo Zlatých Moraviec). Nájdeme medzi nimi aj M. Schlesingera s rodinou, rabína z Eisenstadtu, ktorý sa ešte v júni pokúšal o opätovné prijatie do obce Zlaté Moravce. Spolu so Židmi bolo z okresu deportovaných i niekoľko Rómov. Súpis prevzatých cenností a predmetov patriacich vyhosteným Židom z 5. novembra 1938 obsahoval peňažné sumy, sady kľúčov a zápisnice. Celkový finančný obnos predstavoval 3450 Kčs.³² Zápisnice spísané o deň skôr zahŕňali vyhlásenie o majetku, ktorý Židia vlastnili na území Slovenska (hnuteľného, nehnuteľného, cenných papierov a iného, spolu s uvedením dlžôb). V nich sa dotýčny musel zaviazat, že „... *tento majetok z územia Slovenskej krajiny nevyveziem a nezašantročím a že svoje daňové nedoplatky dľa možnosti ihneď zaplatím*“.³³

Podľa zoznamu okresného četnickeho veliteľstva bolo v Zlatých Moravciach k 6. novembru 1938 45 Židov, ktorí tu nemali domovskú príslušnosť. V ten istý deň mnohých z nich okresný úrad z mesta vypovedal „z dôvodu verejného pokoja a poriadku“. Najneskôr do 24. hod. 6. novembra 1938 sa museli odobrať i s rodinou do svojej domovskej obce a so sebou si mohli vziať maximálne 50 Kč na osobu (alebo 300 Kč pre rodinu), ako aj veci dennej potreby. Správou svojho majetku mali poveriť spoľahlivú osobu a jej meno oznámiť okresnému úradu. Ak vykonávali živnosť na základe živnostenského listu, nesmela sa táto po ich odchode ďalej prevádzať. Proti tomuto rozhodnutiu bolo možné podať odvolanie do pätnástich dní, no zároveň sa prípadnému odvolaniu odnímal odkladný účinok.³⁴ Podobné výmery sa zachovali i z 25. novembra 1938 s tým, že Zlaté Moravce museli títo jeho obyvatelia opustiť do 27. novembra 1938.³⁵ Krajský úrad nariadil 7. novembra 1938 akciu

premiestňovania Židov ukončiť a urýchlene podať podrobnú správu o výsledku zašfiovania majetku, ako aj o skúsenostiach, ktoré úrady v jej priebehu získali. Okresný úrad v odpovedi informoval, že osoby židovského náboženstva, ktoré nemali československú štátnu príslušnosť (alebo mali príslušnosť cudziu), ako aj bezdomovci, boli vyvezení na nákladných autách do územia postúpeného Maďarsku do hĺbky vyše 20 km k Želiezovciam. V správe sa tiež uvádzalo, že osoby s domovskou príslušnosťou v odstúpenom území boli výmermi vypovedaní z okresu v počte 59 osôb (26 rodín). K vykázaniu osôb do domovských obcí na území štátu nedošlo. Majetok bol v niektorých prípadoch zapečatený, ale u niekoľkých osôb, ktoré boli premiestnené do domovskej obce, bol uvoľnený za asistencie úradných orgánov, čo okresný úrad odôvodnil obavou z toho, kto by platil nájomné z týchto miestností v prípade ich zapečatenia. Súčasne požiadal okresný náčelník o inštrukcie ohľadom zaobchádzania so zaisteným majetkom a vkladnými knižkami, ktoré sa nachádzali v depozite úradu. O priebehu akcie sa vyjadril, že „*premiestnenie šlo hladko a odbavilo sa bez najmenších incidentov*“. Dopad premiestnenia všetkých Židov do ich domovských obcí z národohospodárskeho hľadiska uviesť nevedel, ale týkalo by sa veľkého počtu osôb, medzi ktorými by boli i osoby vlastniace väčšie podniky „... *aj podnik dôležitý pre obranu štátu (mlyn), ktorí platia veľké dane, ktoré by ale pri premiestnení platiť prestali*“.³⁶

Okolnosti deportácie z obce Zlaté Moravce nám približujú spomienky pamätníčky: „*Gardistov boli už plné ulice ... potom sme ich po prvýkrát uvideli zblízka. Bolo to vtedy, keď začali prenasledovať občanov, ktorí pochádzali z Maďarmi okupovaného územia. Naložili ich na nákladné autá s celou ich rodinou a odviezli na maďarské hranice ... Bolo to niečo strašné. Ten plač detí, zúfalá bezbrannosť rodičov a surové zaobchádzanie gardistov ... videla som scény, keď odvážali úbohé rodiny, gar-*

31 Zároveň Židia bez domovského práva v obci, v ktorej sa zdržovali, mali byť urýchlene vypovedaní do ich domovských obcí. Tamže.

32 E. Porjeszovi zo Zlatých Moraviec bolo 320 Kčs vrátených v decembri 1938, rovnako ako E. Ganzovi 1000 Kčs. L. Reichenbergovi, ktorý bol tiež medzi deportovanými zo 4. 11. 1938, v decembri vrátil vkladnú knižku so 7 491 Kč 80 haliermi, ktorú predtým odovzdal u OÚ Zlaté Moravce.

33 Medzi týmito Židmi figurovalo šesť zo Zlatých Moraviec, ktorých majetok presahoval 500 000 Kčs (po odrátaní dlhov), resp. šesťnásť (17?) s majetkom nad 100 000 Kčs (po odrátaní dlhov).

34 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 1769/38 prez. Výmery sa zachovali pre osemnásť Židov zo Zlatých Moraviec. Dvom nemohli byť doručené, pretože už odcestovali sami. Je možné, že výmer bol vystavený viacerým Židom.

35 Vypovedanie sa týkalo minimálne desiatich zlatomoraveckých obyvateľov, ktorých domovské obce ležali na Podkarpatskej Rusi. V zozname četnickeho veliteľstva zo 6. 11. 1938 nefiguruje.

36 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 1784/38 prez..

Telefogram

prevzatý od okresného úradu v Nitre, dňa 4. novembra 1938.

Z rozkazu pána ministerského predsedu Dr. Tisu nariaďuje sa toto-:

Predmet: Premiestnenie židov bez hmotných prostriedkov s hlavných židovských stredísk do odstúpených území.

1./ Je treba najneskôr do 5. novembra 1938. urobiť tieto opatrenia:

1./ Treba upovedomiť na základe nariadenia ministra vnútra, najneskôršie do 12 hod. dňa 4. XI. 1938. všetky okresné úrady a četnícke stanice a to aj vedúcich jednotiek Hlinkovej gardy, aby sa zdržali (zatkli) na svojich obvodoch sa zdržujúcich židov bez hmotných prostriedkov a pestrkovali ich i so svojimi rodinnými príslušníkmi v hromadných transportoch na nákladných autách najneskôršie do 24 hodiny dňa 4. XI. 1938 cez nové hranice.

2./ Treba židom ponechať iba primerané stravné vo výške 50 Kčs. pre osobu.

3./ Kde poverujú miestne pomery, treba týchto židov zaviesť do miest v rámci odstúpených území niekde km. ďaleko.

4./ Treba usmúknúť a zabezpečiť pomocu štátnych orgánov byť a obchodné miestnosti týchto pestrkovaných židov, tak podobne majú tieto orgány zistiť ešte pred pestrkou majetku - právne pomery, jestliže takéto väzby majú jestvujú, pri čom treba váhu klásť najmä na šperkové a bankové vkladné knižky, nachádzajúce sa v druhej ruke.

5./ Úradné služobné miesta majú predložiť centrále na riešenie židovského problému na Slovensku, t. j. policejného riaditeľstva v Bratislave páni Dr. Palátovi presný výkaz všetkých pa-

O priebehu a výsledku novembrových udalostí sme informovaní aj z iných miest Slovenska. Je známe, že na ich organizácii sa nepodieľala len HG³⁸ a četníctvo, ale i armáda, ktorá poskytla dopravné prostriedky v Bratislave, Piešťanoch a aktívne spolupracovala pri vyvezení Židov v okrese Humenné. V Nitre sa akcie zúčastnili tzv. „viedenský legionári“ - príslušníci tzv. „Légie slobodného Slovenska“³⁹, ktorí sem prišli po Viedenskej arbitráži. V meste na vlastnú päsť zbierali aj ľudí nespádajúcich medzi osoby určené na deportovanie, vykonávali domové prehliadky a zhabali viaceré cennosti a financie. Nakoniec proti nim musela zasiahnuť aj HG a četníctvo. V Trnave vykonala četnícka stanica raziu v židovských rodinách s cieľom vypátrať cudzích štátnych príslušníkov a zadržať Židov bez hmotných prostriedkov.⁴⁰ Židia z Nitry, ale aj Piešťan a Topoľčian (tu postihli deportácie nielen cudzích štátnych príslušníkov, ale i československých občanov) boli vyvezení do oblasti Nových Zámkov. O charaktere akcie vypovedá napr. hlásenie okresného náčelníka z Piešťan o tom, ako rýchly postup orgánov vyvolal u Židov zdesenie, pričom si nebol vedomý žiadnych „prechmatov“, ktorých by sa tieto orgány dopustili pri plnení nariadenia ministerského predsedu.⁴¹ Do akcie vyvezenia Židov z územia Slovenska sa však nezapojili všetky okresy rovnako. Okresný úrad v Medzilaborciach napr. telefogram zo 4. novembra 1938 vôbec nedostal, čo ale nebol ojedinelý prípad. Z týchto oblastí preto vyviezli Židov neskôr.⁴²

Dňa 8. novembra 1938 Krajinský úrad v rámci pokynov ohľadom židovskej otázky nariadil premiestnenie zo Židov, československých štátnych príslušníkov bývajúcich na Slovensku, zatiaľ len nemajetných s domovským právom na Podkarpatskej Rusi. Zo Židov - cudzích štátnych príslušníkov, mali byť tiež vypovedaní predovšetkým tí, ktorí boli nemajetní. Zároveň sa mali začať zais-

Pokyny na vyvezenie Židov
z okresu Zlaté Moravce.
Zdroj: ŠA v Nitre pobočka
Nitra

disti sa na nich bavili. Čím zúfalejšie dávala obeť najavo svoj strach, alebo čím úpenlivejšie prosila gardistov o zľutovanie, tým ironickejšie sa správali tí vrahovia.“³⁷ Majoritné obyvateľstvo v Zlatých Moravciach však túto akciu pravdepodobne vo väčšej miere nezaregistrovalo, o čom svedčí aj skutočnosť, že z nežidovských pamätníkov si na ne nik nespomínal, resp. si ich mýlili s deportáciami z roku 1942.

37 CHLAMTAČOVÁ, K.: *Pramienok života*. Bratislava 1995, s. 22.

38 Podľa výpovede JUDr. J. Janeka 9. 11. 1938 zabavili v čase priprav deportácií členovia HG aj tzv. viedenský gardisti v Bratislave niekoľko židovských automobilov. NIŽŇANSKÝ, E.: *Intencionalisti, funkcionalisti, začiatky holokaustu a Adolf Eichmann*, s. 126-127.

39 Radikál HSLS Ľ. Mutňanský, ktorý vystupoval v rozhlasovom vysielaní z Viedne a s pomocou nacistického Nemecka organizoval propagandu proti Československej republike, organizoval vo Viedni aj tzv. Légii slobodného Slovenska (z nej neskôr vznikla tzv. Zahraničná HG). Išlo v podstate o teroristickú skupinu, ktorá po Viedenskej arbitráži prišla na Slovensko. NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 36-43.

40 Tamže, s. 48, 73. KÖNÖZSYOVÁ, L.: *Židovská komunita v Nitre v období autonómie Slovenska*, s. 54. SLNEKOVÁ, V.: *Židovská otázka na úrovni mesta - Trnava v období autonómie Slovenska*, s. 187.

41 PSICOVÁ, K.: *Židovská komunita v Piešťanoch v období autonómie Slovenska*, s. 116-118. JAMRICHOVÁ, A.: *Židovská otázka v Topoľčanoch v období autonómie Slovenska*, s. 15-16. KÖNÖZSYOVÁ, L.: *Židovská komunita v Nitre*, s. 56.

42 HLAVINKA, J.: *Židovská komunita*, s. 42. Deportácie sa nerealizovali v okrese Kysucké Nové Mesto. NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 65.

tené cennosti, peňažné hotovosti, byty, obchody a živnosti uvoľňovať majiteľom alebo ich oprávneným zástupcom. K tomuto kroku sa v Zlatých Moravciach pristúpilo 24. novembra 1938, no pred vrátením peňazí bolo nevyhnutné zistiť, či menovaný nemal daňový dlh.⁴³

Medzitým sa situácia na slovensko-maďarských hraniciach dramaticky zhoršovala. Maďarské úrady po obsadení územia začali deportovaných Židov priväzať späť k slovenskej hranici, ale slovenská strana ich odmietla prijať. Stovky Židov sa tak ocitli v katastrofálnych podmienkach v „krajine nikoho“, kde sa postupne vytvorili dva tábory: Miloslavov (niekedy spomínaný pod názvom Štvrtok na Ostrove) a Veľký Kýr.⁴⁴ Vo Veľkom Kýre došlo 26. novembra 1938 k uzatvoreniu zmluvy vo veci obojstrannej výmeny štátnych príslušníkov československými a maďarskými orgánmi, ktorá bola 1. decembra 1938 schválená Krajiniským úradom. Podľa nej mali čs. úrady, až do ďalšieho usporiadania, prevziať len tých Židov, ktorí preukázali slovenskú štátnu príslušnosť. Zmluva sa zaoberala aj preberaním českých a moravských štátnych príslušníkov, ako i štátnych občanov patriacich na Podkarpatskú Rus. Krajiniský úrad ju schválil s dodatkom, že za každého občana Československej republiky bude Maďarsku odovzdaný z našej strany občan maďarský.⁴⁵ Ani táto dohoda však situáciu na hraniciach nedokázala vyriešiť. Z 8. decembra 1938 pochádza nariadenie Krajiniského úradu, podľa ktorého okresné úrady mali prevziať Židov deportovaných z územia Slovenskej krajiny bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť. Židia preukázateľne patriaci do niektorej obce na Slovensku sa mohli vrátiť do miesta svojho bydliska. Ostatné osoby (okrem tých, ktoré mali maďarskú príslušnosť), mali byť sústredené do táborov „tak, aby neprišli do susedstva s civilným obyvateľstvom ... a neprenášali prípadne choroby“. Zo správy okresného úradu z februára 1939 však vyplýva, že z jeho obvodu vypovedaní Židia vrátení neboli.⁴⁶ O tom, že jeden z táborov, ktoré vznikli po likvidácii táborov na demarkačnej línii, sa nachádzal i v Zlatých Moravciach sme informovaní len z hlásenia

strávkovaných Židov s osobnými ich dátami, a to aj seznam uzavretých bytov, obchodov a existujúceho materiálu.

6./ Termin na toto podanie je 6.XI.1938.

7./ Existujúci materiál zostane na príslušných eldžebných miestach až do ďalšieho nariadenia.

II./ Všetci majetní Židia žijúci na Slovensku s majetkom vyše 500.000 Kčs. majú byť vzatí do majetkového do 31. decembra 1938. do dočasnej väzby, aby sa zabránilo ďalšiemu odňatiu majetku.

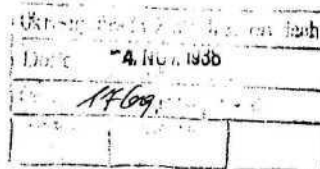
Pe zistení majetkoprávných vecí, majú podať úradné eldžebné miesta na centrálu pre riešenie Židovského problému na Slovensku presnú správu o každom jednotlivom prípade.

Od prepustenia týchto dočasne zatknutých Židov treba upustiť.

Ľubľivé úpravy udeľuje centrála pre riešenie Židovského problému na Slovensku.

III. Nariadenia I. / a II. / nevzťahujú sa na Židov cudzej príslušnosti. / Výnimku tvoria iba Židia príslušnosti Poľskej, Rumunskej, Maďarskej a Ruskoslovenskej.

Prevzaté od okr. úradu v Nitre, koncipista Ján Grosman, odovzdala Štrávková - a 13.15 hod.-

ÓÚ v Hlohovci, ktorý z neho prevzal niekoľko internovaných.⁴⁷

Židia pochopiteľne hľadali spôsoby, akými by mohli uniknúť povinnosti opustiť svoje domovy. Jednou z možností bolo podanie odvolania proti výmerom, ktorými boli vypovedaní do svojich domovských obcí. Takýto krok podnikol F. Heller, ktorý bol vyvezený do obsadeného územia v noci 4. novembra 1938 a niekoľko Židov, ktorých domovské obce sa nachádzali na území odstúpenom Maďarsku (zo Zlatých Moraviec to boli A. Porjesz, V. Ascher, M. Rosenberg, I. Eigner a A. Heiman). Vzhľadom na to, že každý z nich si menoval vlastného zástupcu, úrady im ich majetok uvoľnili. Dňa 24. novem-

43 ŠA v Nitre - pob. Nitra, f. ÓÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 1814/38 prez. K výnosu z 8. 11. vydal Krajiniský úrad v decembri 1938 dodatok, podľa ktorého mali byť pre opustené podniky bezodkladne ustanovení dočasní správcovia podľa vládneho nariadenia zo 14. 10. 1938 č. 234/38 Sb. z. a n. ŠA v Nitre - pob. Nitra, f. ÓÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 2056/38 prez.

44 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 50-60.

45 ŠA v Nitre - pob. Nitra, f. ÓÚ Zlaté Moravce, šk. č. 27,2019/38 prez.

46 ŠA v Nitre - pob. Nitra, f. ÓÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28,2048/38 prez.

47 NIŽŇANSKÝ, E., SLNEKOVÁ, V.: *Deportácie Židov za autonómie Slovenska*, s. 85.

Okresný úrad v Zlatých Moravciach .

S o z n a m Ž i d o v

vypovedaných a vyvezených na maďarské územie v noci zo 4. na 5. nov. 1938 z okresu Zlaté Moravce:

- čís. 1. Herškovič Benjámín, 9.V.1901, Novográd, Maďarsko
2. Reichenberg Ladislav, 11.VI.1909, Pešť, "
3. Heller Parkas, 4. II. 1900, Myirbásteck, "
4. Moseš Eugen, 22.II. 1896, Kisvárád, "
5. Koseš Veronika, 3.II. 1893, Uješny, "
6. Herman Jetty, roku 1859, Sárospatak, "
7. Moseš Karol, roku 1921, " "
8. Moseš Lea, roku 1923, " "
9. Gans Eugen, 31.V.1907, Šalov, okr. Krupina, "
10. Gans Kornelia, 23.VI.1910, Levice, okres Levice
11. Schlesinger Marek, 5.I.1909, Nemecko /Eisenstaht/
12. Schlesinger Irena, 13.VIII.1910, " "
13. Schlesinger Hana, roku 1934, " "
14. Schlesinger Lea, roku 1937, " "
15. Porjesz Lúdevit, 1.IX.1894, Ludaš, Maďarsko
16. Porjesz Hermína, 6.VIII.1890, " "
17. Porjesz Josef, 5.IV.1918, Bát. Kazy, okres Parkán
18. Kohnová Seréna, 1908, neznáma príslušnosť
19. Reberková Matilda, 7.VI.1896, Pústa Lúka, Z. Vespín, Maďarsko,
20. Neuman Josef, 11.10.1901, Sv. Peter, okr. Stará Ľaba
21. Neuman Regina, 11.10.1901, " "
22. Neuman Eva, 19.11.1932, " "
23. Neuman Antón, 7.IV.1932, " "
24. Neuman Gabriel, 25.II.1937, " "
25. Porjesz Eugen, 25.12.1918, neznáma príslušnosť.

Zoznam vyvezených Židov
z okresu Zlaté Moravce.

Zdroj: ŠA v Nitre pobočka
Nitra

bra 1938 predložil okresný náčelník odvolania Krajinskému úradu, ktorý odvolacie spisy v decembri vrátil s tým, aby sa pokračovalo v zmysle úpravy z 8. decembra 1938. Podľa správy okresného náčelníka to však nebolo možné, nakoľko ich Maďarsko prijalo.⁴⁸ Pomocť vypovedaným sa snažili aj ich príbuzní. Na okresný úrad sa koncom novembra obrátil H. Eigner z Nitry v záujme svojho brata I. Eignera, ktorého ako uvádza: „... bez všetkej príčiny vypovedali z mesta Zlatých Moraviec jedine len preto, lebo je príslušný do Deakoviec teraz patriacich do Maďarska a síce s jeho rodinou odvedený bol na maďarské hranice, pretože ho ale Maďari nechceli uznať, teraz sa s jeho rodinou zdržuje vonku pod šírým nebom vo Štvrtku na Žitnom ostrove a vystavený je tým najstraš-

nejším duševným a telesným utrpeniam. Trestaný nikdy nebol lebo vždy bol lojálnym občanom a statočným slovenským vlastencom a preto je to preňho strašnou vecou, keď je z Republiky našej bez príčiny vypovedaný. Veď ak by sa to skutočne previedlo, a musel by opustiť doterajšiu vlasť svoju, padol by s rodinou do najväčšej zúfalosti ba do strašnej nemoci a znamenalo by to tú najväčšiu katastrofu, ktorá len môže zastihnúť jedného človeka.“ Súčasne sa zaviazal hradiť všetky náklady na výživu celej rodiny. Vzhľadom na to, že I. Eigner sám podal odvolanie, stala sa táto žiadosť bezpredmetnou.⁴⁹ V mene svojho muža sa v novembri proti výmeru o vypovedaní odvolala i Z. Weinerová, pretože odo dňa mobilizácie konal vojenskú prezenčnú službu. Svoje odvolanie však následne stiahla, keďže okresný úrad na jeho vyhostení 6. novembra 1938 netrval a bolo mu povolené v Zlatých Moravciach zostať.⁵⁰ V decembri 1938 sa Židovská ortodoxná náboženská obec v Zlatých Moravciach zaviazala hradiť všetky výdaje spojené s návratom L. Porjesa, jeho manželky Hermíny a syna Evžena, ako aj E. Mózesu, jeho manželky Veroniky a deti Karola a Lei (deportovaní 4. novembra 1938), ktorí boli internovaní v židovskej nemocnici v Nitre, ak im bude povolený návrat do obce. Okresný úrad za takýchto podmienok nemal proti tomu námietky.⁵¹

Celkovo možno povedať, že v decembri 1938 sa vrátilo do Zlatých Moraviec minimálne deväť Židov. Siedmim z nich to povolil okresný úrad a v prípade L. Reichenberga a E. Ganza sa to dá odôvodnene predpokladať. Informácie o osude tých, ktorí sa nevrátili, sú skromné. Jeden z nich, J. Porjes napr. ešte v novembri 1938 utiekol na Moravu a neskôr pokračoval cez Poľsko, Litvu a Lotyšsko do ZSSR, kde sa pripojil k zahraničným československým jednotkám. Do Zlatých Moraviec sa opäť vrátil až v lete roku 1945, rovnako ako B. Herškovič, ktorý v roku 1939 emigroval do Anglicka.⁵²

Niekedy možnosť záchranu predstavovali lekárske potvrdenia, inokedy intervencie v prospech hospodársky dôležitých osôb (ako napr. v Trnave). Útek počas deportácie

48 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 2067/38 prez. V. Ascher a A. Porjesz sa vyskytujú medzi obyvateľmi Zlatých Moraviec aj v nasledujúcich rokoch, takže sa do obce museli vrátiť.

49 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 1976/38 prez.

50 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 1769/38 prez.

51 E. Mózes sa neskôr s veľkou pravdepodobnosťou vysťahoval do Palestíny. ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 2071/38 prez.

52 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. MNV Zlaté Moravce, šk. č. 2, 4607/45 adm.

sa podaril viacerým Židom z Topoľčian.⁵³ Inou formou bolo prijatie krstu. V ňom videlo riešenie ťažkej situácie aj niekoľko židovských obyvateľov zo Zlatých Moraviec. Od 22. novembra do 6. decembra 1938 ich zo židovskej cirkvi vystúpilo desať: Paula Eisenbergová, Július Eisenberg (veľkoobchodník), jeho manželka Jerta Eisenbergová a dcéra Magdalena, Eugen Pártoš (bankový úradník), Dr. E. Wildmann (advokát), Irena Vambergová, Elemér Weil (obchodník), jeho manželka Magdalena Weilová a syn Ladislav. Tieto osoby do konca januára 1939 prijali krst na rímskokatolíckom farskom úrade v Zlatých Moravciach. Emil Ernst s manželkou Elenou (maďarskí štátni občania) prijali krst 18. novembra 1938 v Budapešti.⁵⁴ Ku konvertovaniu Židov došlo i v Trnave a Nitre. V Trnave sa dokonca v januári 1939 pripravovala protestná demonstrácia proti hromadným krstom židovských obyvateľov. Reakciou na zhoršujúce sa pomery bola aj emigrácia zachytená v roku 1939 napr. v Topoľčanoch a u väčšieho počtu židovských lekárov v Piešťanoch. Podľa údajov z povojnového obdobia možno tvrdiť, že emigráciu si v rokoch 1938 a 1939 ako spôsob záchrany vybralo aj niekoľko zlatomoraveckých Židov. A. Gluck, E. Kalmár a D. Klein si za svoj cieľ zvolili Palestínu, kým J. Csato Anglicko.

Napriek tomu, že deportácie z novembra 1938 boli mimoriadne tvrdým a nehumánym aktom, dokázal naň napr. topoľčiansky okresný náčelník reagovať v tom zmysle, že prevedené opatrenia boli veľmi dobré na utíšenie komunistických nálad tamajších Židov. Navrhol v akcii pokračovať až do úplného odsťahovania všetkých Židov – cudzincov. Obyvateľstvo mesta malo podľa jeho slov prijať deportácie so súhlasom.⁵⁵

Hospodárske zásahy proti židovskej komunite

Vláda sa pokúsila obmedziť podnikanie najmä ortodoxných Židov už 29. októbra 1938 nariadením o nedeľnom odpočinku.⁵⁶ Nariadenie, ktoré bolo v Zlatých Moravciach vyhlásené 5. novembra 1938, znemožnilo židovským obchodníkom podnikáť dva dni

Telefogram.

Policia Bratislava. Inšpektorát Zbor.

Telefogram ohľadom realizovania s taktutím židov, ktorý bol vydaný okres. úradom sa podľa rozhodnutia min. predsedu Slovenskej krajiny pozmenuje takto:

1./ Židia cudzinci poľskí, maďarskí, nemeckí, rumunskí, bezdovolení nech sú ihneď premiestnení autobusmi, alebo inými prostriedkami do postupného územia ešte pred obsadením Maďarmi do hĺbky najmenej 50 km.

2./ Židia, ktorí nemajú domovské právo v oboi, kde sa zdržujú, nech sú urýchlene vypovedaní do ich domovských oboi.

Môžu vyniesť 50 Kčs. pre osobu, ich byty majú byť zapечатé, taktiež aj obchodné miestnosti.

Týmto sa zrušuje predošlý telefogram.

Telefogram prevzal dňa 4. XI. 1938. o 9.35 hod. koncipista Ján Grossmät, - odovzdal Ľurčeková.

v týždni, pretože všetka živnostenská práca musela v nedeľu „odpočívať“, a to najneskôr od 6. hod. rána celých 24 hodín. Výnimku mohol na osobitnú žiadosť povoliť Krajský úrad. Analýzu tohto nariadenia zaslal obecnému úradu (na jeho žiadosť ?) Dr. Ž. Weiss, židovský advokát. V nej rozoberá, na aký druh práce sa zákaz vzťahuje a konštatuje, že nielen živnostenská práca, ale i odpredaj jej výsledku je zakázaný.⁵⁷ Požiadavka na zavedenie úplného nedeľného pokoja zaznela napr. už 27. októbra 1938 v Memorande Okresného živnostenského spoločenstva v Topoľčanoch, zaslaného J. Tisovi. K samotnej realizácii nariadenia tu však došlo až po voľbách do vedenia spoločenstva v decembri 1938, ktorými boli z jeho výboru vylúčení všetci Židia. Proti zakazu nedeľného predaja sa následne odvolali viacerí židovskí majitelia obchodov.⁵⁸

Dňa 9. decembra 1938 nasledovalo nariadenie Krajského úradu o dočasných obmedzeniach v živnostenskom podnikaní – ochrana pred nekalými živlami, ktoré vychádzalo z vládneho nariadenia 265/38 Sb. z. a n., pričom jeho ustanovenia sa mali prísne aplikovať proti „neprajníkom slovenského národa“, a to zvlášť židovského vierovyzna-

Krajský úrad o vyvážaní informoval aj políciu.

Zdroj: ŠA v Nitre pobočka Nitra

53 SLNEKOVÁ, V.: „Židovská otázka“ na úrovni mesta – Trnava, s. 187–188. JAMRICHOVÁ, A.: Židovská otázka v Topoľčanoch, s. 19.

54 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 208, 12052/38 adm., 12131/38 adm., 12271-3/38 adm., 12323/38 adm., 12564/38 adm., 12572/38 adm., 12573/38 adm., 12574/38 adm. V prípade I. Vamberovej sa bližšie údaje o jej krste nepodarilo zistiť.

55 SLNEKOVÁ, V.: „Židovská otázka“ na úrovni mesta – Trnava, s. 195. JAMRICHOVÁ, A.: Židovská otázka v Topoľčanoch, s. 18–20. PSICOVÁ, K.: Židovská komunita v Piešťanoch, s. 120.

56 NIŽŇANSKÝ, E.: Židovská komunita, s. 104.

57 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Obecný NÚ Zlaté Moravce, šk. č. 4, 5344/38 adm.

58 JAMRICHOVÁ, A.: Židovská otázka v Topoľčanoch, s. 10–11.

Prezidium Krajského úradu v Bratislave,

číslo 70081/1938 prez.

Telefonomogram.

- 1./ Akoju premiestňovať Židov likvidovať.
- 2./ Podľa urýchlenej podrobnej správy o výsledku akcie zaisťovania majetku presťahovaných ako aj o skúsenostiach v tomto ohľade najobuhňujúcej.

Z rozkazu pána predsedu vlády,
odovzdal okresný úrad Nitra B. Rongová o 1. hod. 50 minút.

Prevzatá dňa 7. nov. 1938

Dočasný Banič
kano. pomocník

Príkaz na ukončenie akcie
vyvážania Židov.
Zdroj: ŠA v Nitre pobočka
Nitra

nia a národnosti. Okresné úrady mali preskúmať všetky živnosti, s prevádzkou ktorých sa začalo po 1. marci 1938, ako i všetky nové žiadosti.⁵⁹ Tam, kde išlo o už jestvujúce živnosti osôb spadajúcich do vyššie uvedenej kategórie, bolo nariadené využiť každú príležitosť na ich prípadné odňatie. „*Smutné skúsenosti so židovskými elementami, prevádzajúcimi škodlivý medziobchod ... nútiť k tomu, aby aj pri udeľovaní nákupných povolení potravín a krmiva ... postupovali úrady so všetkou prísnosťou ... Výnos tento je rázu prísne dôverného, preto o smerniciach v ňom obsažených nech sú živnostenský referenti upozornení len ústne a formou dôvernou.*“ Živnostenské oprávnenia boli následne preskúmané (išlo o 18 slobodných, 6 koncesných a 13 remeselných živností), ale podľa okresného náčelníka nebol v týchto prípadoch z hľadiska mimoriadnych hospodárskych pomerov dôvod na ich zrušenie či odňatie.⁶⁰

Medzitým Krajský úrad vydal 25. novembra 1938 nariadenie upravujúce zamestnávanie osôb z obsadeného územia (podľa vládneho nariadenia č. 244/38

a č. 282/38), ktorých zamestnávateľia prijali po 1. máji 1938. Ich povinnosťou bolo taketo osoby oznámiť na okresný úrad a vyžiadať si povolenie na ich ďalšie zamestnávanie. K povoleniu pre neárijských zamestnancov si však musel okresný úrad bezpodmienečne vyžiadať súhlas Krajského úradu. Ku každému povoleniu mala byť zároveň pripojená doložka v znení „*svolenie toto môže byť kedykoľvek bez udania dôvodov odvolané*“. Aj v Zlatých Moravciach museli zamestnávateľia prichádzajúci do úvahy ihneď po oznámení nariadenia podať žiadosť, pretože inak im hrozil prísny trest.⁶¹

V januári 1939 predložil okresný náčelník Krajskému úradu evidenciu rádiových koncesii ako odpoveď na jeho nariadenie z 13. decembra 1938. O mesiac neskôr si ale tento úrad dodatočne vyžiadaval vyšetriť o. i. aj náboženstvo a národnosť majiteľov týchto koncesii. V Zlatých Moravciach vlastnili a prevádzkali živnosť traja ľudia, z toho jeden Žid (A. Kreisler).⁶² V polovici februára 1939 nariadil Krajský úrad aj kontrolu komínarských koncesii. Medzi údajmi, ktoré mali okresné úrady zistiť, nechýbalo náboženstvo, politická príslušnosť spred 6. októbra 1938, majetkové a rodinné pomery, národná a politická spoľahlivosť. Šetrenie sa malo vykonať osobne a prísne dôverným spôsobom.⁶³

Za ďalší zásah proti židovskej komunite možno považovať vyradovanie jej zástupcov z vedenia živnostenských komôr, ale na druhej strane by sme nemali zasahy do komôr chápať len ako čisto protizidovské. Výrazný podiel Židov na hospodárskom živote Zlatých Moraviec (podľa súpisu z januára 1939 mali až 60,9% podiel na obchodnej živnosti obce) sa odrážal aj v ich zastúpení v predstavenstve Okresného živnostenského spoločenstva. V roku 1938 sú spomínaní medzi členmi výboru L. Šimko a L. Steiner či M. Kalmár ako náhradný člen predstavenstva. Zaujímavé je, že v čase stále sa stupňujúcich protizidovských opatrení z prelomu rokov 1938 a 1939 nedošlo k ich vylúčeniu z výboru živnostenského spoločenstva. L. Šimko a L. Steiner sú uvedení medzi prítomnými na

59 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 107. Krajský úrad vydal už 13. 10. 1938 nariadenie o súpise hostinských a výčapníckych živností, ale okrem bežných údajov sa požadovali aj informácie o národnosti, náboženstve a štátnom občianstve. Zo súpisu bolo zrejme, že k 26. 10. 1938 mali Židia v Zlatých Moravciach až 25% podiel na spomínanej živnosti. ŠOKA Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 4, 5099/38 adm.

60 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 27,2096/38 prez. K takémuto kroku sa nemuselo pristúpiť ani v Topoľčanoch. V Trnave sa mnohí židovskí obchodníci a živnostníci sami zriekli svojich oprávnení. SLNEKOVÁ, V.: „*Židovská otázka na úrovni mesta – Trnava*“, s. 192. JAMRICHOVÁ, A.: *Židovská otázka v Topoľčanoch*, s. 12.

61 Bližšie údaje o podaných žiadostiach sa nezachovali. ŠOKA Nitra, f. Obecny NÚ Zlaté Moravce, šk. č. 1,105/38 prez.

62 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 223, 12695/38 adm., 2091/39 adm.

63 V Zlatých Moravciach majiteľmi komínarských koncesii Židia neboli. ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 251/39 prez.

zasadnutiach spoločenstva ako v decembri 1938, tak aj vo februári 1939 a prvý z nich dokonca i na zasadnutí z 8. marca 1939. Valné zhromaždenie spoločenstva sa zišlo 16. apríla 1939, aby okrem iného vykonalo aj voľbu nového výboru. Táto voľba sa výrazne odrazila na rozhodovaní spoločenstva. Kým ešte vo februári 1939 jeho predstavenstvo nemalo žiadne námietky proti ohlasovaniu živnosti Židmi,⁶⁴ po aprílovej voľbe badať zásadnú zmenu. Pri zamietaní povolenia vykonávať živnosť sa najčastejšie začalo argumentovať mimoriadnou hospodárskou situáciou, hľadiskami súvisiacimi s novou štruktúrou štátu, nezdravým vplyvom na súťažné pomery v odbore ohlasovanej živnosti, alebo sa vyslovene uviedlo, že brať ohlášku na vedomie sa neodporúča „... preto, že ohlasovateľ tejto živnosti je žid, teda z dôvodu národného“.⁶⁵

O zlej situácii, v ktorej sa nachádzali židovskí podnikatelia, nás informujú správy z novembra 1938 z Trnavy, kde pred ich obchodmi hliadkovali členovia HG a bránili zákazníkom vojsť dnu. Niektorí z poškodených preto boli donútení svoje obchody zatvoriť. Členovia HG tiež pod hrozbou násilia predávali trnavským obchodníkom plagáty s nápisom „Židovský obchod“ s tým, aby si ich ihneď vyvesili do výkladov.⁶⁶

Zásahy do slobodného vykonávania povolania

Židovská menšina na Slovensku však nebola výrazne zastúpená len v hospodárskom živote, ale aj v slobodných povolaniach. Židia pôsobili ako notári, sudcovia, advokáti, lekári či lekárnici. Proti židovským sudcom bolo namierené nariadenie Ministerstva pravosúdia z 1. februára 1939, podľa ktorého im nesmela byť pridelovaná súdna agenda v prípade, ak by ju museli vybavovať ako prejednávajúci sudcovia.⁶⁷ V tomto období pôsobili v Zlatých Moravciach minimálne štyria židovskí advokáti, o ktorých sa nám zachovala zmienka. Boli to Dr. A. Szilányi, Dr. Ž. Weiss, pravdepodobne Dr. L. Wiener a Dr. E. Wildmann, ktorý ale v novembri 1938 zo židovskej cirkvi vystúpil. Zásahy proti tejto skupine

Hugo Ascher pred svojím obchodom.

Zdroj: ŠA v Nitre pobočka Nitra

vyústili o niečo neskôr do vládneho nariadenia č. 63 z apríla 1939, ktoré definovalo pojem Žida a redukovalo počet židovských advokátov na 4% z celkového počtu právnikov na Slovensku.⁶⁸

Vo februári sa podľa príkazu Krajského úradu musela vykonať aj evidencia majiteľov lekární a lekárnických židovských zamestnancov. Okrem osobných údajov sa opäť zaujímal aj o štátne občianstvo, národnosť, náboženstvo a dátum ich krstu, ak konvertovali.⁶⁹ Zastúpenie Židov v Zlatých Moravciach v tejto oblasti sa však kvôli neúplnosti archívneho materiálu nedalo dostatočne rekonštruovať.

Zásahy postihujúce aj nežidovské obyvateľstvo

Zastavenie činnosti židovských strán a zákaz športových spolkov

Z predstavy o nepotrebnosti akejkoľvek formy pluralizmu vyplynuli nariadenia, ktoré nemožno považovať za výlučne namierené proti židovskej komunite, pretože napr. v prípade zákazu športových spolkov postihli prakticky všetky telovýchovné organizácie. K ich rozpusteniu došlo 5. decembra 1938. V Zlatých Moravciach sa to o. i. dotklo aj jednoty Sokol a Orol (s výrazným zastú-

64 Vo februári 1939 OŽS prejednávalo o.i. aj jednu ohlášku M. Weisa a dve L. Steinera. Proti ohláške M. Weisa nemala námietky ani Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici, no okresný úrad ju v apríli 1939 nevzal na vedomie, pretože zriadenie živnosti nebolo žiaduce z hľadiska novej štruktúry štátu.

65 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Okresné živnostenské spoločenstvo Zlaté Moravce, Zápisnica predstavenstva č. 4.

66 JAMRICHOVÁ, A.: *Židovská otázka v Topoľčanoch*, s. 12. SLNEKOVÁ, V.: „Židovská otázka“ na úrovni mesta – Trnava, s. 194–197.

67 NIŽNANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 113.

68 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 48.

69 NIŽNANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 118.

Interiér obchodu
Huga Aschera.
Zdroj: ŠA v Nitre pobočka
Nitra

pením členov HSLS v ich vedení). Z archívneho materiálu vyplýva, že v meste pôsobil aj židovský spolok Makabi. O jeho existencii svedčí o. i. poznámka v administratívnom protokole Okresného úradu Zlaté Moravce z roku 1938, kde je 18. novembra uvedené „Židovská telocvičná a športová jednota Makabi – výkaz majetku spolku“.⁷⁰ Majetok rozpustených spolkov prešiel na HG, ktorá sa stala jedinou telovýchovnou organizáciou na Slovensku.⁷¹

Po vyhlásení autonómie Slovenska HSLS, nastali pre politické strany len dve možnosti. Buď bola ich činnosť zakázaná a neskôr boli rozhodnutím vlády rozpustené (Komunistická strana, sociálnodemokratické strany, Židovská strana, Zjednotená socialisticko-sionistická strana robotnícka a Slovenská národná strana), alebo sa zjednotili s HSLS – Stranou slovenskej národnej jednoty (agrárnici, národní socialisti, živnostníci, lidáci, národní sjednocení a fašisti). Dôležité bolo, že tieto kroky smerujúce k odstráneniu politického pluralizmu sa uskutočnili ešte pred vypísaním volieb do snemu Slovenskej krajiny.⁷² Dňa 24. novembra 1938 Krajský úrad vydal nariadenie o zastavení a zákaze politickej činnosti Židovskej strany „v záujme zachovania verejného poriadku

a bezpečnosti na Slovensku“. Na zaistenie všetkého majetku boli nariadené prehliadky v miestnostiach strany, ako aj v súkromných bytoch jej vedúcich činiteľov. Odvolaniu, ktoré bolo možné podať do 15 dní, sa nepriznával odkladný účinok, „... lebo záujem verejný je existenciou a činnosťou Židovskej strany ohrozený“. Prehliadky uskutočnené 29. novembra v dome R. Grünwalda (pokladníka a jedateľa strany) a Dr. Ž. Weissu (predsedu) však nepriniesli nijaký výsledok. Obaja vypovedali, že strana v skutočnosti v Zlatých Moravciach neexistovala, len vždy pred voľbami vytvorila blok, a ani jej členovia nikdy neplatili žiadne príspevky. Pisomnosti, ktoré k činnosti strany mali, pred časom spálili. Okresný úrad potom Krajskému úradu oznámil, že jediná miestna organizácia Židovskej strany bola rozpustená.⁷³ Dňa 25. novembra 1938 bola zakázaná činnosť aj Sjednotenej socialisticko-sionistickej strany robotníckej P. S. A. G. F. Z., ktorá však v Zlatých Moravciach nemala ani funkcionárov, ani vytvorenú organizáciu.⁷⁴ Obe židovské strany boli rozpustené rozhodnutím vlády z 23. januára 1939.⁷⁵

Zásahy do samosprávnych orgánov

Zásahy do samosprávnych orgánov patria všeobecne k antidemokratickým, pretože nepostihovali len predstaviteľov židovských strán, ale boli namierené aj proti iným politickým zoskupeniam. V tridsaťčlenom obecnom zastupiteľstve Zlatých Moraviec po voľbách v lete 1938 mala najsilnejšiu pozíciu Kresťanská sociálna strana (10 mandátov). HSLS obsadila šesť a Ľavé krídlo HSLS jedno miesto, kým tri mandáty pripadli židovskej Občianskej strane. Iniciatíva na rozpustenie zastupiteľstva a vymenovanie vládneho komisára vyšla z miestneho národného výboru.⁷⁶ Dňa 8. novembra 1938 zaslali jeho predstavitelia (J. Ozábal, A. Moravčík) okresnému úradu žiadosť aj s uvedením dôvodu. Ako zámienka im poslú-

70 OÚ ZM predložil stanovy spolku Makabi na schválenie Krajskému úradu 3. 8. 1938. Až v novembri 1939 sa však Krajský úrad obrátil na okresný úrad so žiadosťou o vypočutie zástupcov spolku, či vzhľadom k zmeneným pomeroch nepovažujú žiadosť o schválenie stanov za bezpredmetnú. Z prípisu MV z januára 1940 je zrejme, že predstavitelia spolku sa s týmto názorom stotožnili. ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 240, 2399/40 adm.

71 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 163.

72 Tamže.

73 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 27, 1943/38 prez.

74 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 27, 1962/38 prez.

75 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 173.

76 Národné výbory boli vytvorené ako kontrolný a nátlakový orgán na štátnu správu po vyhlásení autonómie. Na ich čele stál K. Sidor. Úrady sa ich mali pýtať na mienku vo všetkých prípadoch, keď dosah ich opatrení nebolo možné s určitosťou predvídať. Boli zrušené rozhodnutím vlády z 19.12.1938. NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 154. NIŽŇANSKÝ, E.: *Zásahy do samosprávnych orgánov (najmä miestnych a obecných zastupiteľstiev a rád) v období autonómie Slovenska 1938/39*. In: *Studia historica Nitriensia* IX. Nitra 2001, s. 121–151. ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Obecný NÚ Zlaté Moravce, šk. č. 1, 21/39 prez.

žil incident z 1. novembra, ktorý sa odohral na rímskokatolíckom cintoríne v Zlatých Moravciach, keď „... *maďarskí kresťanskí socialisti a komunisti neumožnili HG prevedenie rozkazu p. okresného náčelníka, aby z hrobov maďarských boľševikov odstránili provokujúce maďarské symboly.*“ Vzhľadom na to, že v obecnom zastupiteľstve najsilnejšou zložkou boli kresťanskí socialisti (starosta J. Bauer tiež patril k tejto strane), žiadali jeho okamžité rozpustenie. Národný výbor dokonca navrhol troch kandidátov na funkciu vládneho komisára: školského inšpektora J. Ozábala, tajomníka HSLS A. Moravčíka a prof. Dr. V. Štibráňho.⁷⁷ Krajiný úrad 17. novembra 1938 zastupiteľstvo rozpustil a zároveň s tým prestal fungovať aj úrad starostu, námestníkov, obecnej rady a všetkých komisií. Vládneho komisára mal ustanoviť okresný úrad, ale až po predbežnej dohode s miestnym národným výborom.⁷⁸ Dňa 23. novembra bol menovaný do tejto funkcie Anton Moravčík, obvodný tajomník HSLS.⁷⁹ Zároveň mu bolo aj „čo najvрейejšie“ odporúčané, z koho si má vymenovať poradnú komisiu. Odovzdanie úradu starostu a správy obce prebehlo 24. novembra 1938.⁸⁰ Zástupcom vládneho komisára sa stal G. Rovňan, ktorý sa však už začiatkom nasledujúceho roka vzdal svojej funkcie (podľa názoru vládneho komisára sa tak stalo kvôli rozporom s dvoma členmi poradného zboru). Novým zástupcom sa stal dlhoročný starosta jednoty Orla a funkcionár HSLS J. Schindler.⁸¹ Týmto spôsobom sa podarilo výrazne obmedziť samosprávu obce a dosadiť do jej správy ľudí stotožnených s novým režimom.

Voľby do snemu Slovenskej krajiny

Vyhľadka o voľbách do snemu pochádza z 26. novembra 1938 (sobota), no ešte dva

dni predtým Krajiný úrad telefonogramom upozornil okresného náčelníka, aby na tento deň zabezpečil úradovanie s plným počtom personálu. Dôvodom bola vyhládka o vypísaní volieb, ktorá ešte v sobotu mala byť doplnená a vyvesená vo všetkých obciach.⁸² Dňa 26. novembra sa tak aj stalo. Vzhľadom na to, že kandidátne listiny museli byť odovzdané do nedele 27. novembra 1938 do 12 hod., bolo znemožnené podať kandidátku inej politickej strany ako HSLS – Strany slovenskej národnej jednoty (ktorá o tom ako jediná vedela).⁸³ Na kandidátnej listine (bez zástupcov českej a židovskej menšiny) figuroval aj A. Moravčík zo Zlatých Moraviec. Dňa 2. decembra 1938 vydal Krajiný úrad nariadenie o rozdelení volebných miestností podľa národnostného princípu. Cieľom bolo zistiť, ako sa jednotlivé národnosti zachovajú pri voľbe.⁸⁴ Tento obežník mal byť po skončení volieb zaslaný späť.⁸⁵

Za členov volebných komisií mali byť podľa príkazu okresného úradu z novembra 1938 navrhovaní len príslušníci HSLS.⁸⁶ V Zlatých Moravciach sa vytvorilo šesť volebných miestností (dve pre Slovákov, jedna pre Čechov, Maďarov, Židov a pre Slovákov - utečencov z územia pripadnutého Maďarsku). Zmienky o oddelených miestnostiach pochádzajú o. i. aj z Nitry, Topoľčian a Piešťan.⁸⁷ Vo voľbách, ktoré sa uskutočnili 18. decembra 1938, z celkového počtu 279 židovských voličov nehlasovalo 44 (15,7%). Vyššia neúčast židov bola podľa dostupných informácií už len v Piešťanoch (15,85%). Naproti tomu v Topoľčanoch a v Nitre, kde boli komunity veľmi veľké (25,3% a 20,9% voličov), sa volieb nezúčastnilo len málo osôb z ich radov.⁸⁸ Voličov slovenskej národnosti bolo v Zlatých Moravciach 1806 (nehlasovalo 105), českej 180 (nehlasovalo 37) a maďarskej 183 (nehlasovalo 36). Neplatné hlasy

77 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 32, 59/40 prez.

78 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 32, 1898/38 prez.

79 Jeho činnosť musela byť sledovaná a obecný úrad mal o nej predostierať správy na okres. V novembri a decembri bola podľa nich činnosť vládneho komisára A. Moravčíka vzorná. ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Obecný NÚ Zlaté Moravce, šk. č. 1, 96/38 prez.

80 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Obecný NÚ Zlaté Moravce, šk. č. 1, 93/38 prez. Podľa údajov z mája 1939 členmi poradného zboru boli o. i. K. Valach, M. Šomský, V. Šulgan, G. Rovňan, V. Rakovský (členovia HSLS aj pred októbróm 1938), J. Bauer a J. Sklenka (bývalí predstavitelia iných politických strán).

81 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Obecný NÚ Zlaté Moravce, šk. č. 1, 24/39 prez. Neskôr nastali zmeny aj vo funkcii vládneho komisára, pretože A. Moravčík sa jej v januári 1940 zriekol a na jeho miesto bol vymenovaný G. Rovňan. Keď sa v lete 1941 aj on zriekol funkcie, Župný úrad v Nitre ustanovil na jeho miesto V. Rakovského (roľníka zo Zlatých Moraviec).

82 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 27, 1933/38 prez.

83 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 182.

84 Tamže. NIŽŇANSKÝ, E.: Voľby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In: *Studia historica Nitriensia VII*. Nitra 1998, s. 163–203.

85 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 27, 2015/38 prez.

86 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. Obecný NÚ Zlaté Moravce, šk. č. 4, 5518/38 adm.

87 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita*, s. 185.

88 Tamže, s. 197.

odovzdalo len 5 Slovákov a 16 Čechov.⁸⁹ Kandidátke HSĽS – Strane slovenskej národnej jednoty tak odovzdalo svoj hlas 2205 obyvateľov.

Záver

Antisemitizmus v slovenskej spoločnosti nebol v období pred druhou svetovou vojnou neznámym pojmom, avšak demokratické prostredie Československej republiky nevytváralo podmienky na jeho rozvinutie. Vyhlásenie autonómie Slovenska 6. októbra 1938 a postupné budovanie režimu jednej strany prinieslo vo vzťahu k židovskej menšine zostreň postup. K tomu najbrutálnejšiemu zásahu proti nim prišlo jednoznačne po Viedenskej arbitráži v novembri 1938, keď bolo zo Slovenska deportovaných niekoľko tisíc Židov na územie, ktoré malo pripadnúť Maďarsku. Napriek tomu, že tragédia „riešenia židovskej otázky“ sa spája predovšetkým

s existenciou Slovenskej republiky, zásahy z obdobia autonómie boli predobrazom toho, čo malo po 14. marci 1939 vo vzťahu k židovskej komunite nasledovať.⁹⁰ Kým z politického hľadiska prestala hrať akúkoľvek rolu, nedoriešený zostával „problém“ silnej pozície židovskej minority v hospodárskom živote Slovenska.

Na záver je potrebné spomenúť, že archívny materiál ani výpovede svedkov nenaznačujú, že by vzťahy medzi židovským a nežidovským obyvateľstvom v Zlatých Moravciach boli v čase pred vyhlásením autonómie problémové. Pramene naopak dokladajú bezkonfliktné spolunažívanie oboch skupín. Neexistujú ani údaje o tom, že by k zásadnému obratu verejnej mienky proti židovskej komunite došlo po 6. októbri 1938, ako tomu bolo napr. v prípade českých úradníkov a učiteľov. Situácia sa začala výraznejšie meniť až v období slovenského štátu.

Summary

The Stance of the Jewish Community in Zlaté Moravce after the Declaration of Slovak Autonomy

The restriction of rights and liberties of the Jewish community in Slovakia don't appertain our history from March 14th, 1938. Not long afterward the declaration of Slovak Autonomy in October 1938 the first interventions in economic and political sphere appeared, anti-Jewish attacks and acts of brutality against Jewish residents in the streets of Slovak towns and villages became reality. However, not all of measures that affected the life of Jewish minority were entirely anti-Semitic as were for example the ban of political parties and sport organisations or interventions against local authorities. But that is not the case of the most severe anti-Jewish measure carried out during the period of Autonomy – the deportation during the night from November 4th to 5th, 1938 when Jews were transported to the territory assigned to Hungary according to the Vienna Award. According to the current research we can state that the harmonious relationship between Jews and Slovaks in Zlaté Moravce had not worsened even after the declaration of Autonomy on October 6th, 1938. On the other hand situation in other regions of Slovakia (Trnava, Piešťany, Nitra) provide evidence of increasing racial hostility directed against Jewish population.

89 ŠA v Nitre – pob. Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 27, 2015/38 prez.

90 Veľký význam pri vydávaní protižidovských nariadení, ktoré boli vyhlásené už v krátkej dobe po vzniku samostatného štátu malo to, že neboli prerokúvané ani schvaľované snemom Slovenskej republiky, ale vychádzali vo forme vládnych nariadení. § 4 zák. č. 1/1939 Sl. z. zo 14. marca 1939 totiž vládu splnomocňoval vydávať nariadenia potrebné na udržanie poriadku a zabezpečenie záujmov štátu. Od júla 1939 vydávala protižidovské nariadenia podľa § 44 ústavy, ak ich zdôvodnila hospodárskymi, finančnými alebo politickými záujmami štátu. Právo snemu vysloviť s nimi do troch mesiacov nesúhlas nebolo v prípade týchto opatrení využité ani raz. KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 46–48.

„Občania druhej kategórie“ – zaradenci do PTP

Jednu z tienistých stránok ovplyvňujúcich život (česko)slovenskej spoločnosti počas totalitných rokov predstavovala existencia nútených prác na táborovej báze. Tienistú preto, lebo tieto tábory vznikali na princípe masovej perzekúcie osôb, ktoré boli z nejakých dôvodov nepohodlní politickému systému. Avšak zločiny z komunistickej éry boli verejnosti ešte donedávna dôsledne zatajované. Aj preto, žiaľ, mnohým našim spoluobčanom dnes už nič nehovoria.

Odkedy si všetku moc v Československej republike (ďalej ČSR) uzurpovala komunistická strana, dostali tábory nútenej práce (ďalej TNP) nové rozmery. Do mlyna snáh Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ) o ovládnutie dôležitých mocenských nástrojov štátu spadla aj armáda, v dôsledku čoho sa začali na scéne objavovať vojenské pracovné jednotky perzekučného charakteru. V historiografii sú dnes známe pod pojmom Vojenské tábory nútených prác (ďalej VTNP). Toto pomenovanie prislúchalo konkrétne cestným práporom ženijného vojska a pomocným technickým práporom (ďalej PTP), pôsobiacim na československom území v rokoch 1948–1954.¹ Ich cieľom bolo pod zámienkou pracovnej prevýchovy eliminovať zo spoločenského života predovšetkým občanov vlastného štátu, ktorí sa svojou minulosťou, činnosťou, príbuzenským vzťahom alebo len čirou existenciou stali nebez-

pečnými pre vtedajší režim. Nehľadiac pritom na najrozmanitejšie formy ponižovania a znevažovania ľudskej dôstojnosti. Nekonformné osoby sa mali následne využívať na službu v armáde. Nemali však absolvovať klasický výcvik, ale boli určení na fyzické práce rôzneho charakteru. V tejto súvislosti Ministerstvo národnej obrany (ďalej MNO) vyzbrojilo časť svojho vojska skutočne atypicky – krompáčmi a lopatami... Reálne sa predpokladá, že „politicky nespoľahliví“ pétépáci predstavovali takmer polovicu zo 60 000 osôb zaradených v rokoch 1950–1954 do vojenských pracovných útvarov v celej ČSR.²

V kontexte udalostí, ktoré mali pred a po februári 1948 účelovo formovať obraz spoločnosti podľa vôle KSČ, nemohli zostať bokom ani ozbrojené sily štátu. Po štátnej správe, školstve či justícii teda došlo aj na armádu, kde sa pokračovalo s masívnou výmenou režimu nepohodlných osôb. Jedným z hlavných vykonávateľov tzv. očisty armády a jej dôstojníckeho zboru bolo Obranno-bezpečnostné spravodajstvo (ďalej OBZ).³ Náplň „očisty“ spočívala najmä v zbavení sa nekomunistov v armádnych štruktúrach a ich nahradení vlastnými kádrami. O tom, že OBZ nezaháľalo svedčí i fakt, že do konca roka 1950 bolo zo služby suspendovaných celkovo 57 generálov, 209 plukovníkov, 511 podplukovníkov a 634 majorov.⁴ Okrem prepustenia zo služby však mohli byť

Mgr. Peter Martinák

(1984), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, pracuje vo Verejnej knižnici Michala Rešetku v Trenčíne

1 Korene VTNP, aj keď len nepriamo, však siahajú oveľa hlbšie a treba ich hľadať v predchádzajúcom režime, zhodou okolností tiež totalitného charakteru. Problematiku pracovných táborov na Slovensku v období ohraničenom rokmi 1939 a 1953 spracovalo vo svojich odborných historických prácach viacerých autorov, napr. (v abecednom poradí): JANAS, K.: Pracovný útvar pre Cigánov a asociálov v Ilave v roku 1943. *Bulletin Muzea romské kultury*, 11-12/2002-2003, s. 84-85; KAMENEC, I.: Organizácia perzekučného systému fašistického slovenského štátu v rokoch 1939-1945. In: *Zborník múzea SNP*, 7, 1982, s. 71-96; KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991; KAPLAN, K.: Tábory nucených prác v Československu 1948-1954. In: *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV*. Sv. 3. 1992, s. 77-138; LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948-1989. In: SMOLÍKOVÁ, G. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948-1989 (1)*. Prešov 2001, s. 67-335; NEČAS, C.: Pracovní útvary tzv. asociálů a Cikánů na východním Slovensku v roce 1942. In: *Nové obzory*, 17, 1975, s. 25-51; SIVOŠ, J.: Tábory nútených prác na Slovensku v rokoch 1948-1953. *Pamäť národa*, roč. 1, 2005, s. 8-27; ŠPITZER, J.: *Nechcel som byť Žid*. Bratislava 1994; TÓTH, D. (zost.): *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945. 6. robotný prápor*. Bratislava - Banská Bystrica 1996; VARINSKÝ, V.: *Tábory nútených prác na Slovensku v rokoch 1941-1953*. Banská Bystrica 2004; VRABCOVÁ, E.: Pracovné tábory a tábory nútených prác na Slovensku v rokoch 1945-1953. In: SMOLÍKOVÁ, G. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948-1989 (1)*. Prešov 2001, s. 367-402; a iní.

2 BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb Černí baroni úplně jinak*. Plzeň 1996, s. 117.

3 K podrobnejším informáciám o činnosti OBZ bližšie pozri: HANZLÍK, F.: *Vojenské obranné spravodajství v zápase o politickou moc 1945-1950*. Praha 2003. Tiež: ŠTAIGL, J.: Organizácia a hlavné smery činnosti obranného spravodajstva (vojenskej kontrarozvedky) čs. armády v rokoch 1945-1970. *Vojenská historie*, roč. 5, 2001, č. 4, s. 62-84.

4 PÚČIK, M.: Represívna politika KSČ proti príslušníkom dôstojníckeho zboru čs. armády. In: *Internáčné formy politickej perzekúcie I*. Zborník referátov, reminiscencií a autentických dokumentov. Košice 1992, s. 19.

Filip Paulech v roku
1951 ako vojak
2. roty 54. PTP
Zdroj: Osobný archív
autora.

vojaci z povolania potrestaní aj inak, poznáme prípady vykonštruovaných politických procesov. K najmiernejším sankciám pre vojakov z povolania patrila veliteľská výstraha.⁵ Uvedené praktiky v dôstojníckom zbore zakrátko nasledovali čistky v radoch mužstva a brancov povolávaných do prezenčnej služby.

Vojenské jednotky pracovného charakteru vo všeobecnosti nie sú výtvorom pofebruárového diania v československej armáde. V rámci ženijného vojska totiž predstavujú významný prvok takmer všetkých moderných ozbrojených síl. Avšak kroky vedúce k ich zakladaniu spôsobom, ako

tomu bolo na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia, nemajú obdobu azda v žiadnej krajine mimo bývalého sovietskeho bloku. Úlohy zriaďovať zvláštne vojenské pracovné útvary sa chopilo práve OBZ. Jednotky s osobitným režimom boli schválené výnosom MNO z 5. augusta 1948 v podobe IV. (cestných) práporov ženijných plukov patriacich do jednotlivých vojenských oblastí a boli umiestnené mimo iných útvarov – vo vojenských výcvikových táboroch.⁶

Prvé pofebruárové perzekučné vojenské pracovné útvary oficiálne vznikli 1. októbra 1948 a k tomuto dňu začali existovať celkovo štyri **cestné prápory**. Na územie Slovenska sa veliteľsky a správne vzťahovala vojenská oblasť 4, pri ktorej vznikol IV. (cestný) prápor ženijného pluku 4 (Československých partizánov) v Pliešovciach. Spočiatku boli nepo-

hodlní vojaci zaraďovaní do cestných práporov prevažne len na základe posudkov orgánov Národnej bezpečnosti v mieste ich bydliska. Keďže boli prví, vôbec nemohli tušiť do čoho idú a zvyčajne ani nevedeli prečo. Prápory sa už od začiatku borili s rôznymi organizačnými ťažkosťami. Zakrátko sa teda zmenil aj systém výberu brancov, ktorý začal vychádzať zo Smerníc o zisťovaní a evidencii politicky závažných osôb, vydaných v januári 1949 Ministerstvom národnej obrany v spolupráci s Ministerstvom vnútra.⁷

S príchodom nového desaťročia sa na MNO udiali viaceré zaujímavé zmeny. Do kresla ministra zasadol dňa 25. apríla 1950 JUDr. Alexej Čepička. Okrem toho, že bol zaťom prezidenta Klementa Gottwalda, do povedomia verejnosti vstúpil aj ako bývalý minister spravodlivosti, známy iniciatívou pri pripravovaní noriem, z ktorých už v roku 1948 vzišiel zákon na ochranu republiky (č. 231/1948 z 6. októbra 1948), a tiež zákon o TNP (č. 247/1948 z 25. októbra 1948).⁸ Čepička netajil svoju mimoriadne prosoviecku orientáciu, a preto sa ani nebránil postaviť jemu zodpovedajúci aparát na obraz sovietskej armády. Samozrejme so všetkým, čo k tomu prináležalo, teda aj s prípravami na prípadný vstup do 3. svetovej vojny.

Pomocné technické prápory

Po dôkladnom prehodnotení a ostrej kritike dovtedajšieho spôsobu preverovania brancov bol na návrh OBZ schválený nový formát vytvárania vojenských pracovných útvarov, v dôsledku čoho sa na scéne začali objavovať pomocné technické prápory. Pôsobnosť týchto pracovných jednotiek v radoch vtedajšej československej brannej moci, ako aj nasadzovanie politicky nespohľadlivých vojakov najmä na stavebné práce oficiálne zastrešoval Branný zákon č. 92/1949 z 23. marca 1949. Zákon síce prokla-

5 Jej text uvádza vo svojej práci P. Vaníček: „Udeľujem Vám veliteľskú výstrahu, pretože ste nenašli dosť kladný pomer k ľudovo demokratickému zriadeniu, k budovateľskému úsiliu nášho ľudu a jeho predstaviteľom, k zásadám československej vnútornej a zahraničnej politiky a k našim spojeneckým záväzkom, ako sa patrí na dôstojníka čs. armády. Upozorňujem Vás na to a vyzývam Vás, aby ste svoj postoj v uvedených smeroch spytovali a zaradili sa činne do všeobecného budovateľského úsilia národa v službe i mimo nej.“ VANÍČEK, P.: *Čepičkovi otroci v pamäti národa*. Praha 2006, s. 35.

6 BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 11.

7 Zaradenie do cestných práporov sa podľa týchto smerníc týkalo osôb, ktoré sa dopustili trestných činov podľa zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. alebo ochranu ľudovo demokratickej republiky č. 231/1948 Zb. a boli za to odsúdené alebo sú za to stíhané, podľa zákona o stíhaní čierneho obchodu č. 15/1947 Zb. alebo pre iný čin takéhoto druhu, alebo retribučných trestných činov, aj keď za to neboli stíhané, osôb národne nespohľadlivých, podozrivých z protišťátnej činnosti, ďalej osôb postihnutých opatreniami akčných výborov alebo opatreniami podobnými, dodaných do táborov nútených prác a osôb, ktoré ŠtB pokladala za oprávnené na službu v cestných práporoch z iných ako vyššie uvedených dôvodov. V máji 1949 boli kritériá doplnené ešte o jedno opatrenie proti študentom, vylúčeným zo štúdia z politických dôvodov po februári 1948. BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 14.

8 Na základe zákona č. 247/1948 boli pracovné útvary premenované na tábory nútenej práce a jeho široká formulácia len demonštrovala „zostrený kurz“ vládnej politiky. Bližšie pozri: SIVOŠ, J.: *Tábory nútenej práce...*, s. 12–13; VARINSKÝ, V.: *Tábory nútenej práce...*, s. 37; VRABCOVÁ, E.: *Pracovné tábory...*, s. 381.

moval, že zmyslom armády je brániť slobodu a nezávislosť českého i slovenského národa, no tiež umožňoval využitie vojakov na prechodnú dobu a v mimoriadnych prípadoch na dôležité hospodárske záujmy štátu, ako napr. pri pohromách ohrozujúcich ľudské životy alebo dôležité hospodárske statky.⁹ Na prvý pohľad by pritom na definícii tejto časti zákona nebolo nič mimoriadne. Lenže pointa spočívala v tom, že slovné spojenia typu „na prechodnú dobu“, „v mimoriadnych prípadoch“, či dokonca „dobrovoľne“ nemali s pomocnými technickými prácami, žiaľ, nikdy nič spoločné.

Cestné prápory tak boli nahradené pomocnými technickými prácami, ktorých príslušníci boli naďalej využívaní prevažne na pracovnú činnosť v prospech armády, resp. národného hospodárstva. Paralelne s týmito udalosťami vznikol priestor aj na vytvorenie samostatných vojenských stavebných podnikov, ktoré zabezpečovali okrem bytov aj výstavbu kasární, letísk a iných vojenských objektov. Ich hybnou silou sa stali práve príslušníci PTP.¹⁰ Vojenský výcvik pétépákov sa tak stal periférnou záležitosťou, ak sa vôbec o poradovej príprave alebo rôznych krátkodobých kurzoch dá hovoriť ako o vojenskom výcviku.

Činnosť pomocných technických prác porov sa oficiálne datuje od 1. septembra 1950.¹¹ Okrem brancov tzv. politicky nespoľahlivých, resp. triedne nevyhovujúcich boli do prvých PTP zaradení aj vojaci 2. ročníka základnej služby z bývalých cestných práporov i vojaci z ostatných bojových útvarov vytípaní výberovými komisiami. Nachádzali sa medzi nimi teda napr. mladíci potrestaní za svoj nesúhlasný pohľad na nové štátne zriadenie alebo za priestupok podobného charakteru niekoho zo svojich príbuzných, ďalej študenti vysokých škôl, Rómovia, negramotní, skutoční asociáli, branci nemeckej a maďarskej národnosti, synovia tzv. veľko-

statkárov, veľkoobchodníkov, „továrníkov“, „dedinských boháčov“, ale aj branci politicky spoľahliví, využívaní vďaka ich odbornej kvalifikácii najmä na práce v baniach. Kvôli svojmu náboženskému presvedčeniu tvorili nezanedbateľnú súčasť taktiež kňazi, rehoľníci i seminaristi, ktorí boli dodatočne zbavení viacerých dovtedajších výhod v súvislosti so základnou vojenskou službou. V praxi to znamenalo, že v PTP sa už od začiatku vytváral pestrý sociálny konglomerát.

MNO tiež následne schválilo, že PTP budú rozdelené do dvoch typov. Lhké PTP boli určené najmä na práce v stavebníctve, ťažké nahradili vojenské banské oddiely, ktorých príslušníci fárili v baniach celej republiky už od jesene 1946. Pôvodne sa počítalo s tým, že do PTP budú zaraďovaní len branci nastupujúci na výkon základnej vojenskej služby, a že dva roky pobytu v týchto jednotkách musia stačiť na ich „nápravu“. No zakrátko sa začalo uvažovať o hľadaní ďalších zdrojov a možností na zväčšenie kapacity mužstva. Ďalší významný medzník v dejinách vojenských táborov nútených prác preto predstavuje september 1951, keď padlo rozhodnutie, že do týchto jednotiek budú povolávaní muži aj na tzv. **výnimočné vojenské cvičenie** (ďalej VVC). PTP tak boli využívané ešte na jeden perzekučný účel – izoláciu z verejného života a „prevýchovu politicky nespoľahlivých osôb“, ktoré už ale základnú vojenskú službu v minulosti absolvovali. Útvary vznikajúce za účelom koncentrácie osôb povolaných na VVC dostali prívlastok kulacké.

Nízky počet politicky nespoľahlivých brancov vybraných počas prvých rokov existencie VTNP pre službu do týchto útvarov ostro kontrastoval s pôvodnými predpokladmi. Situáciu sa preto snažila riešiť reorganizácia systému výberu a zaraďovania osôb v druhej polovici roka 1950.¹² Kritériá politickej nespoľahlivosti (klasifikácia E) „spĺ-

9 BÍLEK, J.: *Pomocné technické prápory. O jedné z forem zneužití armády k politické perzekuci*. Praha 2002, s. 36.

10 Z Československých stavebných závodov boli na tento účel vyčlenené podniky: Posista, Konstruktiva, Armastav, Severostav, Moravostav a Stavindustria. BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 49. Pozri tiež: ŠTAIGL, J.: *Pomocné technické prápory – vojenské tábory nútených prác*. In: VITKO, P. (zost.): *PTP. Poníženie a satisfakcia*. Bratislava 2005, s. 16–17.

11 Ich zriadenie a podriadenie veliteľstvu ženijného vojska bolo definitívne schválené na zasadnutí Užšieho poradného zboru ministra národnej obrany v júni 1950. BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 25.

12 Dovtedy fungovala v rámci armády klasifikácia na výkon brannej povinnosti a vojenskej služby výlučne len na zdravotnom princípe. Od vzniku Československej republiky v roku 1918 sa postupne rozrástla na päť bodov: Aj (A jeden) – schopný radovej služby bez obmedzenia, Ad (A dva) – schopný radovej služby s menším obmedzením, B – schopný služby v pomocných službách, Bs – schopný pomocnej i strážnej služby, C – fyzicky alebo duševne neschopný vojenskej služby. Výsledná podoba nového klasifikačného systému československej armády uzrela svetlo sveta v septembri 1950, keď sa predošlá škála de facto rozšírila o ďalšie tri stupne. Pôvodné hodnotenia Aj, Ad, B a Bs zostali nezmenené, klasifikácia C bola rozdelená na Cj (C jeden) – schopný pre ťažkú fyzickú prácu a Cd (C dva) – schopný pre stredne ťažkú fyzickú prácu, a taktiež vznikli ešte dve nové klasifikácie. Konkrétne známky D – neschopný vojenskej služby a E – politicky nespoľahlivý. Klasifikácia E bola odvtedy pre zaradenie do PTP rozhodujúca. Do služby v PTP tak mohli byť povolávaní aj zdravotne postihnutí, resp. zbavení brannej povinnosti! BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 23.

ňali“ na základe Smerníc MNO pre utvorenie a činnosť útvarových výberových komisií z roku 1950 tieto osoby:

1. ktoré sa dopustili trestného činu podľa dekrétu prezidenta republiky č. 16/1945 Zb. a č. 138/1945 Zb., podľa nariadenia SNR č. 33/1945 Zb. alebo podľa zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb., na ochranu ľudovodemokratickej republiky č. 231/1948 Zb. a boli za to odsúdené alebo sú stíhané,
2. ktoré boli zaradené do TNP,
3. ktoré boli alebo sú majiteľmi továrne alebo iného podniku s počtom zamestnancov väčším ako 10,
4. ktoré vlastnia alebo vlastnili pozemky s výmerou nad 20–30 ha podľa úrodnosti, ktoré možno označiť za dedinských boháčov,
5. ktoré vlastnili veľkoobchod,
6. ktoré vlastnia huteľný majetok, ktorý je prameňom bezprácného zisku najmenej 10 000 Kčs mesačne,
7. ktoré boli po februári 1948 odstránené akčnými výbormi z verejných funkcií,
8. ktoré sú deťmi alebo manželmi osôb uvedených v bode 1–7,
9. ktoré boli po februári 1948 z politických dôvodov vylúčené zo štúdia na školách,
10. ktorých rodičia alebo súrodenci utiekli do zahraničia,
11. ktoré SNB považuje za politicky nespohľadlivé z iných, tu neuvedených dôvodov.¹³

Samotný výber osôb do služby v PTP prechádzal tiež viacerými zmenami. Spo-

čiatku sa na ňom podieľali funkcionári orgánov Zboru národnej bezpečnosti (ďalej SNB) v spolupráci s miestnymi národnými výbormi (ďalej MNV) a miestnymi organizáciami KSČ.¹⁴ Pre rok 1951 bol pripravený nový odvodový systém. Figurovali v ňom miestne i okresné národné výbory, ako aj orgány ministerstiev národnej obrany, národnej bezpečnosti a vnútra. Tie najprv pripravili posudok, ktorý potom počas odvodu tvoril popri zdravotnej klasifikácii základ politickej klasifikácie branca.¹⁵

Premiérový nástup zaradencov do pomocných technických práporov sa konal 1. októbra 1950. K tomuto termínu boli zároveň vytvorené aj štyri ťažké PTP (55. v Ostrave – Radvaniciach, 56. PTP Horní Suchá, 57. v Kladne, 58. v Moste). Avšak úplne prvé PTP vznikli ešte o mesiac skôr, konkrétne 1. septembra 1950, reorganizáciou dovtedajších cestných práporov na ľahké PTP (51. v Mimoni, 52. PTP Svätá Dobrotivá, 53. v Libavej, 54. v Lešti).¹⁶ V priebehu roka 1951 sa na scéne objavovali postupne ďalšie pomocné technické prápory. V apríli tri ľahké (59. v Moste, 60. v Děčine, 61. v Rumburku), v septembri dva ťažké (IV. v Orlovej, V. PTP Horní Suchá), v októbri potom opäť jeden ľahký (62. v Děčine) a v decembri ďalšie tri ľahké (63. v Komárne, 64. vo Varnsdorfe, 65. PTP Dolní Žitovice). V roku 1952 pribudli ešte tri ľahké (66. v Bíline, 67. v Zdechoviciach, 68. v Komárne), aby uzavreli výslednú cifru na dvadsať. V lete 1951 došlo navyše

13 Tamže, s. 27–28. Pozri tiež: BÍLEK, J.: *Pomocné technické prapory...*, s. 183. Tiež: Príloha č. 5. In: *Internáčné formy politickej perzekúcie II*. Zborník referátov a utajovaných dokumentov. Košice 2002, s. 194.

14 Zvlášť v období tesne pred a po schválení spomínaných smerníc pre činnosť útvarových výberových komisií z roku 1950 dochádzalo zo strany týchto funkcionárov k početným zneužívaniam svojich právomocí. Umožňoval im to predovšetkým bod č. 11, na základe ktorého sa mohli veľmi ľahko pomstíť alebo zdiskreditovať svojich nepriateľov. V mnohých prípadoch sa tak v plnej nahote preukázala ľudská zlomyseľnosť. Udačnosť a túžba po akejkoľvek pomste totiž mohli v danom čase bez problémov konkurovať v popularite našim národným športom. Priamo na svojej koži pocítil krivdu napr. Filip Paulech, ktorý dostal na odvode v marci 1950 klasifikáciu Aj, politicky nespohľadlivým sa stal až po nasledovnom posudku veliteľa stanice NB–vrchného strážm. Mitanu v obci Moravany nad Váhom z 13. 4. 1950: „Oznamujem, že Filip Paulech pochádza z rodiny roľníckej, zamestnáva sa ako krajský pomocník. Je silne nábožensky založený, je veľmi uzavretý, rád všetko kritizuje, spoločnosti sa vyhýba, povestí požíva dobrú. Nie je v žiadnej politickej organizácii organizovaný. Počas trvania DS s touto veľmi sympatizoval.“ Krajský veliteľ ŠtB k tomuto „jasne usvedčujúcemu“ hodnoteniu už len dodal: „Ako je už uvedené, pre terajšie štátne zriadenie nemôže byť považovaný za spohľadlivého.“ Vojenský archív (ďalej VA) Trnava, osobný spis (ďalej OS) – Filip Paulech (nar. 1. 5. 1929).

15 BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 22–23. Na margo výberu povolancov na výnimočné vojenské cvičenie je dôležité uviesť, že podľa smerníc schválených ministrom Alexejom Čepičkom dňa 15. 2. 1952 a priložených k listu ministerstva národnej obrany adresovanému ministerstvu národnej bezpečnosti z 14. 3. 1952 mohli byť na VVC povolaní muži od 18 do 60 rokov bez ohľadu na branný pomer, pokiaľ nekonali základnú službu a k výnimočnému cvičeniu vyhľadali: „1. osoby triedne cudzie ľudovo demokratickej republike, t.j. bývalí továrníci, statkáři, veľkoobchodníci, bankári, dedinskí boháci, osoby s veľkým bezprácnym dôchodkom a ich synovia, ktorí prejavujú nepriateľský postoj k ľudovo demokratickému zriadeniu, 2. osoby sabotujúce prácu alebo meniace často zamestnanie, u ktorých sabotáž práce je prejavom nepriateľstva k ľudovo demokratickej republike, 3. osoby poškodzujúce riadené hospodárstvo štátu.“ Vojenský historický archív (ďalej VHA) Bratislava, fond (ďalej f.) Zbierka XI – Kópie materiálov zo zahraničných archívov (VHA Praha), kartón (ďalej k.) 12, č. j. 00742 OMS, smernice pre povolávanie nespohľadlivých osôb na výnimočné cvičenie. Pozri tiež: Príloha č. 8. In: *Internáčné formy politickej perzekúcie II...*, s. 199.

16 Základ týchto prvých ľahkých PTP predstavovali približne dve tretiny vojakov základnej služby, ktorí nastúpili v októbri 1948 do cestných práporov a po odslužení dvoch rokov museli v službe pokračovať. VANÍČEK, P.: *Čepičkovi otroci...*, s. 37. Zo štatistik J. Bílka sa možno dozvedieť, že k 1. 12. 1950 tvorilo rady PTP celkovo 7 782 nespohľadlivých vojakov základnej služby. Z toho 3 854 na strane ľahkých a 3 928 na strane ťažkých PTP. BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 124.

k vzniku 55. pomocnej technickej skupiny, ktorá veliteľsky a organizačne združovala všetky doposiaľ existujúce alebo neskôr vytvorené ťažké PTP, sídliace v ostravsko-karvinskom regióne. K týmto skutočnostiam treba azda len dodať, že tisíce zaradencov do ťažkých pomocných technických práporov predstavovali v čase ich pôsobenia, popri civilných banikoch a príslušníkoch Kombinovaného banského oddielu Ostrava, významný zdroj ťažby uhlia v celej republike.¹⁷

V máji 1951 vošiel do histórie nový typ vojenských pracovných jednotiek (ďalej VPJ) – **technické prápory** (ďalej TP).¹⁸

Treba otvorene priznať, že organizačne PTP tiež zaostávali za očakávaniami. Najmä keď systém ich nadriadených inšancií predstavoval doslova labyrint – veliteľsky boli totiž podriadené veliteľstvu ženijného vojska, politicky podliehali politickým oddeleniam príslušných divízií a materiálne spadali pod veliteľstvá vojenských okruhov.¹⁹ Aj preto minister Čepička napokon rozhodol o zriadení úplne nového a pre záležitosti všetkých druhov vojenských pracovných jednotiek konečne vlastného veliteľstva v rámci MNO – veliteľstva vojenských pracovných jednotiek. Svoju činnosť začalo 1. januára 1952 a podliehalo priamo námestníkovi ministra pre veci materiálne.²⁰ Vojenské pracovné jednotky už mali teda svoje vlastné veliteľstvo, stále však absentoval právny dokument, ktorý by komplexne zastrešoval ich celkovú organizáciu. To tiež bola realita PTP, čo len svedčí o tom, že pre komunistický režim bolo začiatkom päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia v súvislosti s vytváraním vojenských pracovných jednotiek podstatné niečo úplne iné, ako zabezpečiť transparentný a jednotný systém v rezorte národnej obrany. Situácia

sa zmenila až v lete 1952, keď 18. augusta minister národnej obrany napokon po niekoľkých návrhoch schválil Štatút pre činnosť vojenských pracovných jednotiek. Ten pozostával z 18 kapitol a okrem iného obsahoval oficiálne zdôvodnenie účelu zriaďovania vojenských pracovných jednotiek, druhu, typu a kádrové zabezpečenie VPJ, povinnosti vojakov, udeľovanie odmen vojakom, veliteľom a funkcionárom VPJ atď.²¹

Aj očakávaný predpis už teda existoval, no množstvo skutočností bolo závažných len na papieri a v praxi sa naďalej vôbec nedodržovali. Z toho potom pramenili aj viaceré paradoxy, ako napr. keď medzi zaradencami do PTP boli v mnohých prípadoch i samotní členovia a funkcionári komunistických organizácií. Aj oni, popri nestraníkoch, často doplatili na nie príliš svedomitú prácu orgánov poverených výberom nepohodlných osôb. Avšak najpodstatnejší výsledok existencie vojenských pracovných jednotiek, ktorý primárne zaujímal predákov nielen na MNO, bol ekonomického charakteru. Konkrétne – zisk. Len za kalendárny rok 1952 presiahol zisk veliteľstva vojenských pracovných jednotiek štyridsať miliónov Kčs.²² Ďalšie desiatky miliónov korún pritom príslušníci vojenských pracovných jednotiek armáde nedobrovoľne ušetrili na úkor svojej mzdy prostredníctvom rôznych zrážok.

Zaujímavú kapitolu vývoja PTP predstavovalo tiež prepúšťanie pétépákov do civilu,

Vladimír Brun pred bránou bane „Nová Východná“ v Handlovej ako príslušník 7. roty V. PTP.

Zdroj: Osobný archív autora

17 Napr. na sklonku roka 1952 ich počet presahoval 9000. VANÍČEK, P.: *Čepičkovi otroci...*, s. 39. V roku 1953 zase vyťažili asi štvrtinu ťažby ostravských baní. (Diskusný príspevok ministra národnej obrany A. Čepičku na X. zjazde KSČ. *Pravda*, roč. 35, 1954, č. 163 z 14. 6. 1954, s. 13.) Mimochodom, po definitívnom zrušení posledných vojenských banských oddielov v novembri 1950 bol Vojenský banský oddiel v Ostrave reorganizovaný na Kombinovaný banský oddiel Ostrava s počtom 4 tisíc mužov a existoval ešte jeden rok – do konca októbra 1951. BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 44.

18 Technické prápory spočiatku vznikali najmä z prebytku brancov klasifikácie Cj a Cd, ktorí z nejakých zdravotných príčin nemohli vykonávať radovú základnú vojenskú službu. Zato sa ale mohli, na rozdiel od pétépákov, podieľať na výstavbe tajných objektov predovšetkým v pohraničí, pretože boli politicky spoľahliví. Za týmto účelom boli vytvorené aj prvé TP. V globále mali „tépáci“ oproti pétépákovi oveľa lepšie podmienky či voľnejší režim, no aj niekedy spoločných črt v podobe slabej disciplíny alebo roztrieštenosti jednotiek útvarov po viacerých pracoviskách. Do takéhoto typu VPJ narukoval i neskršiel autor románu o príslušníkoch PTP Miloslav Švandrlík.

19 BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 35.

20 Tamže, s. 62.

21 Podľa tohto štatútu bolo jednou zo základných povinností vojaka zaradeného do VPJ odpracovať minimálne 192 hodín za mesiac (8 hodín denne, 6 dní v týždni), veliteľ práporu, resp. roty mal ale právomoc túto pracovnú dobu predĺžiť na 232 hodín a u 10 % pracovníkov pracoviska až na celkových 312 hodín za mesiac. VHA Bratislava, f. Zbierka XI – Kópie materiálov zo zahraničných archívov (VHA Praha), k. 12, č. j. 03012 VVPJ – 1952, štatút pre činnosť vojenských pracovných jednotiek. Pozri tiež: BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 64–66. Tiež: BÍLEK, J.: *Pomocné technické prápory...*, s. 195–203.

22 Markantným podielom sa na tejto aktívnej ekonomickej bilancii podieľali práve PTP, keď ľahké a ťažké spolu vytvorili zisk 57 miliónov Kčs a len kvôli stratám TP a veliteľstva VPJ činila výsledná suma 40 094 236 Kčs. BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 82.

resp. zálohy. Po odsľužení zákonom stanovených 24 mesiacov základnej vojenskej služby ešte zďaleka nemali vyhraté. Aj na nich totiž v záujme „nenarušiť plnenie plánov vojenských stavieb a výrobných plánov banského priemyslu“²³ čakalo vojenské cvičenie. Rozdiel bol ale v jeho dĺžke. Pokiaľ sa vojakovi VPJ podarilo zbaviť puncu politicky nespohľadlivého, bol po vykonaní základnej vojenskej služby v útvaru pridržený ešte na 56 dní (dve tzv. pravidelné 28-dňové cvičenia). Pokiaľ mal stále klasifikáciu E a nepristúpil na podpis trojročného záväzku pracovať v baníctve alebo stavebníctve, ktorý by ho tiež vyslobodil z PTP, musel zostať v útvaru k výkonu výnimočného vojenského cvičenia na neurčito (v čase tohto nariadenia, t. j. v júli 1952, to znamenalo najmenej do 31. decembra 1953).²⁴ Takéto bezohľadné rozhodnutie nepochybne pohllo psychikou nejedného pétépáka. Jeden zo súčasníkov si na tieto smutné udalosti spomína: „Najhoršie to mali tí, čo boli ženatí a mali doma rodiny s deťmi, prípadne keď ešte predtým boli aj vo väzení. Naraz zistili, že po dvoch rokoch ich nepustia. Videl som, ako si niektorí kúpili detské cumlíky a potom ich na izbe cumľali ako ich malé deti doma. To bola regresia do infantilizmu, ako sa hovorí v psychológii, oni už nevedeli, čo majú robiť. Lekár, ktorý tam bol, spáchal samovraždu.“²⁵

V podobnej situácii sa nachádzali aj vojaci povolani špeciálne na výnimočné vojenské cvičenie, s tým rozdielom, že v PTP mali sice pôsobiť na dobu neurčitú (podľa potreby), tá ale nemala presiahnuť 24 mesiacov. Ani to však nemuselo vždy platiť. Keď sa blížilo prvé výročie existencie inštitúcie VVC, minister národnej obrany schválil v auguste 1952 smernice pre prepúšťanie politicky nespohľadlivých osôb z výnimočného cviče-

nia. Podľa nich mohli byť pétépáci prepustení späť do verejného života po 24 alebo 12 mesiacoch, prípadne po dobe kratšej ako 12 mesiacov.²⁶

Ako sa neskôr ukázalo, rokom 1953 vstúpili PTP do svojej záverečnej fázy. Kroky vedúce k ich postupnému rušeniu vychádzali zo sledu udalostí, ktoré výrazným spôsobom ovplyvnili dianie nielen na vnútropolitickom, ale i medzinárodnom fóre. 5. marca 1953 totiž zomrel vodca ZSSR J. V. Stalin a o deň neskôr aj prezident ČSR K. Gottwald. Dvaja ľudia, ktorých smrť zaznamenala aspoň čiastočné uvoľnenie pomerov v studenou vojnou zmietanom svete. Konečne sa tak utvoril širší priestor aj pre pohľad na PTP, vzhľadom na silnejúcu kritiku zo zahraničia, ako aj protesty verejnosti a sťažnosti najmä zo strany rodinných príslušníkov zaraďencov. Daný stav primäl MNO situáciu nejakým spôsobom riešiť. To sa napokon rozhodlo definitívne upustiť od doterajšej „do očí bijúcej“ praxe so zvyšovaním počtu PTP a uprednostňovať ďalej len TP.²⁷ Reorganizácia vojenských pracovných jednotiek vyvrcholila koncom apríla 1954, keď ÚV KSČ rozhodol o definitívnom zrušení posledných PTP aj s jej sprievodnými znakmi – represívnou klasifikáciou E a výnimočným vojenským cvičením. K 1. máju 1954 tak boli na technické prápory reorganizované aj posledné štyri pomocné technické prápory – 57., 65., 67. a 68.²⁸ S týmto rozhodnutím ale PTP ešte navždy nezankli. Jednak toto všetko sa dialo takpovediac na povrchu a podmienky vnútri reorganizovaných TP sa nemohli zmeniť zo dňa na deň (o to kompetentným spoločiatku ani veľmi nešlo), no čo je dôležitejšie, široká verejnosť mala predsudky voči príslušníkom vojenských pracovných jednotiek československej armády ešte aj po dlhých rokoch. K rezervovanému postoju a celkovej

23 VHA Bratislava, f. Zbierka XI – Kópie materiálov zo zahraničných archívov (VHA Praha), k. 12, č. j. 002082 – OMS – 1952, správa o prepustení vojakov 2. ročníka základnej služby a o nástupe brancov v roku 1952 z 15. 7. 1952.

24 Tamže. Pojem „pridržený“ bol v dobovej terminológii bežne zaužívaný.

25 VÁCLAVEK, J. (*1928, Košice): *Spomienky*. Osobný archív autora.

26 Dĺžka pôsobenia pétépákov na výnimočnom vojenskom cvičení závisela od tejto klasifikácie – „24 mesiacov pri osobách triedne cudzích ľudovo demokratickej republiky, t. j. bývalých továrnikoch, statkároch, veľkoobchodníkoch, bankároch, dedinských boháčoch, pri osobách s veľkým bezprácnym dôchodkom, ktoré prejavovali nepriateľský postoj k ľudovo demokratickému zriadeniu a pri osobách, u ktorých sabotáž práce bola prejavom nepriateľstva k ľudovo demokratickej republike, ďalej 12 mesiacov pri príslušníkoch robotníckej triedy, osôb zvedených, pri ktorých prevýchova bola nutná, a doba kratšia než 12 mesiacov vo výnimočných prípadoch ako staroba, zdravotné dôvody, štátny záujem alebo ak sa vyšetrovaním zistí, že povolanie nebolo odôvodnené.“ VHA Bratislava, f. Zbierka XI – Kópie materiálov zo zahraničných archívov (VHA Praha), k. 12, č. j. 003163 OMS, rozoslanie smerníc pre prepúšťanie politicky nespohľadlivých osôb z výnimočného cvičenia z 23. 9. 1952.

27 Vefavravý je v tomto smere tiež pomer počtu PTP a TP. Kým začiatkom roka 1953 to ešte vyznievalo jednoznačne v prospech PTP (20:6), k 31. 12. 1953 už existovalo o sedem TP viac ako PTP (10:17). BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 86.

28 V tom čase v PTP slúžilo približne 4 000 vojakov, z toho asi 2 700 „politicky nespohľadlivých“. Tamže, s. 111.

nedôverčivosti ľudí voči týmto vojakom jednoznačne prispela aj masívna komunistická kampaň proti nepriateľom režimu.²⁹

Medzi prvými štyrmi pomocnými technickými prápormi figuroval od 1. septembra 1950 aj jeden s pôsobnosťou na slovenskom území. Išlo o 54. PTP, ktorý vznikol reorganizáciou IV. (cestného) práporu ženijného pluku 4 na ľahký PTP. Jeho veliteľstvo sa už po niekoľkých dňoch presunulo z VVT Lešť do Komárna. Tento útvar pozostával zo

siedmich rôt, vrátane náhradnej a dvoch tzv. farárskych (5. a 6.). Vojaci 54. PTP vykonávali rôzne stavebné práce doplnené ťažbou v kameňolomoch a rúbaním dreva v lesoch. Až 90% týchto prác odvádzali v prospech vojenského stavebného podniku Stavoindustria prevažne na pracoviskách západného a stredného Slovenska.³⁰

Na Slovensku boli v rokoch 1950 – 1952 zriadené okrem 54. ešte ďalšie dva pomocné technické prápory – 63. a 68. 63.

Tab. č. 1: Pracovné výsledky „slovenských“ pomocných technických práporov za mesiac október a november 1952³⁴

Útvar	Plnenie noriem 10/1952	Plnenie noriem 11/1952	Zúkolovanie práce 10/1952	Zúkolovanie práce 11/1952	Absencia 10/1952	Absencia 11/1952
54. PTP	186,9%	179,7%	81,0%	80,2%	6,5%	6,4%
63. PTP	182,9%	181,6%	93,4%	91,5%	9,9%	8,0%
68. PTP	159,4%	164,1%	90,9%	89,0%	5,0%	6,3%

PTP bol vytvorený 1. decembra 1951 v Komárne. Postupne bol rozčlenený na šesť rôt. Útvar dostal prívlastok kulacký, pretože v ňom drvivú väčšinu tvorili osoby povolané na výnimočné vojenské cvičenie. Ich vek sa nachádzal v rozmedzí 40–60 rokov.³¹ Od 30. júla do 16. decembra 1952 sídlilo veliteľstvo útvaru v Novákoch. Mužstvo tu bolo ubytované v priestoroch niekdajšieho TNP. V decembri 1952 sa však veliteľstvo práporu sťahovalo opäť, tentoraz do Košíc. Vojaci pracovali predovšetkým v oblastiach stredného a východného Slovenska.

Tretím, najmladším a zároveň najkratšie pôsobiacim pomocným technickým práporom na Slovensku bol 68. PTP. Vznikol 1. septembra 1952 v Komárne a mal šesť rôt. Podobne ako v prípade 63. PTP aj tento bol chápaný ako kulacký. Jeho príslušníci pracovali na území západného a stredného Slovenska.

Tak, ako sa rôzni termín založenia „slovenských“ pomocných technických práporov, líši sa aj ich završenie existencie. Konkrétne 54. PTP bol zrušený k 1. januáru 1954, 63. PTP postihol ten istý osud 1. marca 1954 a 68. PTP bol dňa 1. mája 1954 reorganizovaný na 68. technický prápor. Vychádzajúc zo štatistik, najviac nárazové nástupy Slovákov do všetkých PTP boli zaznamenané v októbri roku 1950, resp. 1951, a to približne po 350, resp. 650 osôb.³² Čo sa ešte Slovákov v PTP týka, z uvedenej štatistiky vyplýva, že do PTP bolo zaradených spolu 5135 mužov, pričom najstarší príslušník mal v čase nástupu 57 rokov a najdlhšia doba strávená v PTP predstavuje 4,5 roka.³³

PTP očami pétépákov

Problematicku PTP však nehodláme predstaviť len na základe dostupných písomných prameňov či publikovanej odbornej litera-

29 Skutočnosť, že komunistický režim pokladal pétépákov podľa boľševického vzoru za ťažkých kriminálnikov, bola zobrazená aj vo filme Čierni baróni. Na dedinskej zábave odmietali slečný pétépákov s poznámkou, že „s vrahmi netancujú“.

30 KAVÁLIR, M.: Pracovní nasazení 54. PTP v n. p. Stavoindustria Bratislava. *Internáčné formy politickej perzekúcie I...*, s. 81.

31 Začiatkom decembra 1951 bolo do 63. PTP zaradených 535 mužov, avšak pre zlý zdravotný stav ich bolo v priebehu tohto mesiaca až 73 prepustených späť do civilu. Vo februári 1952 rady práporu doplnilo ďalších 451 osôb. ŠTAIGL, Jan: Vznik, vývoj a činnosť PTP na Slovensku po februári 1948. In: *Vojenská história*, 1997, roč. 1, č. 2, s. 57–58.

32 Príloha CD-R (zoznam zaradených do PTP – grafy). In: SMOLÍKOVÁ, G. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989* (2). Prešov 2001 (ďalej *Zločiny komunizmu 2*).

33 Najstarší príslušník bol určený len z osôb so známym dátumom narodenia a nástupu do PTP, t. j. z 3 119 osôb. Tamže.

34 Zdroj: VHA BA, f. 01749, k. 7, tajný rozkaz veliteľa 68. PTP č. 2 z 5. 1. 1953.

63. pomocný technický prapor

Z á p i s

o provere konané dne 10. února 1954.

1 / Příjmení a jméno	voj. Ž i t ě n a n Jan
2 / Data narození	20. 12. 1929 Žilina
poslední bydliště	Orešová 133, ok. Františ
školské vzdělání	5 tr. I. st. 4. tr. II. st. 2 203 - textilní
nástup voj. služby	13. IV. 1951
3 / Třídní původ	Utec "an zaměstnanec ČSD, nyní v pensii, pracuje na hydrocentrále Kostelná. Je bezmajetný, organizován nebyl, trestán v r. 1947 za sňatek proti republice za sňatek proti republice 3 měsíci. Matka: Elena, pracuje v domácnosti, bezmajetná, trestána byla za sňatek proti republice 2 měsíci. Pol. nebyla a není organizována.
4 / Sourozenci	Bratr Vilém, důlník pracuje na stavbě ve Vrútkách, nezaměstnaný. Za slovenského státu byl redaktorem, trestán byl, kdy a proč, proverovaný neví. Zde byl pol. organizován také neví. Bratr Ernest, pracuje jako pokladník v nár. pod. Vuk. Františ, pol. organizován nebyl, trestán byl, kdy a proč proverovaný neví. Sestra Matylda, strob. pracuje jako úřednice v nemocnici v Františce, organizována nebyla, je nyní a nyní.
5 / Příbuzní a známí v zahraničí	Proverovaný má 2 nebo 3 otce sestry, avšak neví ani kde se nachází, protože odešli ještě v r. 1950. Písemný styk proverovaný neudrží.
6 / Zaměstnání proverovaného	Po skončení školy nastoupil do učení v r. 1944 k soukromíkovi, kde se také vyučil. Po vyučení navštěvoval zahraniční kurs ve Žvite. Po absolvování kursu pracoval jako prodáváč u nár. pod. Žvit. V r. 1949 přestoupil do nár. pod. Odeva v Františce, později přešel do výroby, kde pracoval až do nástupu voj. služby.
7 / Důvody k zarazení k PTP.	V r. 1947 byl odsouzen na 1 rok podmíněně 3 měsíce do vězení pro sňatek proti republice (letková akce)
8 / Pracovní zarazení k PTP	Proverovaný nastoupil k PTP, kde byl agrazen jako pracovník a přidělen jako řidič a dispozita. Foto zaměstnání prováděl jak u 53 PTP R. Jureš, tak i nyní na pracovišti "Anka Bystřice. Jeho průměrná plnění normy je 178 %.
9 / Klady po linii velitelské	Má průměrné vojenské vystupování, je ukázněný, rozkaz plní dobře. Na pracovišti pracuje dobře, o čemž svědčí jeho dobré procentuální plnění.
10. / Klady po linii politické	Přímá rýdne navštěvuje, jeví se v něm jako jeden z p. - vních posluchačů. Má rájem naučit se, v diskuzi vystupuje a má dosti dobré odpovědi. Zapojoval se do kult. umělecké úterky. Zápor po.
11 / Zápor po linii velitelské	Je povýšeného chování, nejeví veliký zájem o vojensk. život.
12 / Zápor po linii politické	Politický je málo vzápěl a málo uvědomelý. Dne

Zápis o previerke

Jána Žitňana vykonanej
dňa 10. 2. 1954.Zdroj: Vojenský historický
archív Bratislava, fond 63

túry, a preto sme využili aj prameň nazývaný „oral history“. Vďaka autentickejšiemu výpovedi priamo zo srdca celej mašinérie, ako i konfrontácii archívneho materiálu s osobnými svedectvami bolo primárnym úmyslom podať na danú problematiku nielen rýdzo faktografický pohľad, ale priblížiť jej tzv. dejiny každodennosti. Hlavnú rolu tu pritom hrajú takí respondenti, ktorých možno smelo a jasne označiť za občanov druhej kategórie komunistickej ČSR

Dôvody zaradenia a zloženie mužstva

PTP už od svojho počiatku charakterizovalo veľmi pestré zloženie politicky nespoľahlivého mužstva, pozostávajúceho zo zástupcov takmer všetkých spoločenských vrstiev.

Vek, rodinné záväzky, či základné ľudské práva v ňom vôbec nehrali rozhodujúcu úlohu, a jeho veľkosť sa počítala na tisíce. V pestrosti nezaostávali ani verdikty kompetentných orgánov pri odôvodňovaní „politicko-nespolahlivosti“. Tie často priam vychádzali z hesla „keď sa chce, nejaký dôvod sa vždy nájde“. Vzhľadom na to nie je možné zdokumentovať úplne všetky príčiny, ktoré bezprostredne predchádzali zaradeniu osôb do PTP. Avšak na niekoľkých konkrétnych príkladoch je potrebné priblížiť aspoň tie najtypickejšie, reprezentujúce väčšinu prípadov „čiernych barónov“.³⁵

Prvú takúto skupinu tvorili študenti vylúčení z vysokých škôl, väčšinou nepohodlní pre svoj triedny pôvod. Predčasné vyhodenie zvyčajne dopĺňal aj zákaz štúdia na všetkých vysokých školách v celej ČSR. Po nešťastnom zmarení životných ideálov bol perzekvovaným študentom, aj napriek vopred odsúhlasenému odkladu nástupu na základnú vojenskú službu, zakrátko doručený povolačský rozkaz. Priamo do PTP nemuseli byť vždy zaradení ihneď. Po nástupe do klasických bojových útvarov nemohli vedieť, že tú ponižujúcu časť svojej vojenčiny majú ešte len pred sebou. Presne v takejto situácii sa ocitol i študent Vysokej školy stavebnej, Vladimír Brun, ktorý síce najprv narukoval k delostreleckému pluku v českom Tábore, no keď po jednom z poplachov s plnou poňmou videl, ako odvádzajú veliteľa batérie do veliteľskej budovy, začal tušiť, že sa niečo deje a následný presun do baní v Handlovej (odlúčená jednotka V. PTP) opísal takto: „Celej batérii zobrali zbrane, nechali len šaty a osobnú výstroj a všetci sme museli ísť pešo na železničnú stanicu. Tu nás celú batériu naložili do dvoch svinčákov a zapojili za osobný vlak. Už som bol aj v Žiline a furt som nevedel, kam ideme. Až sme sa otočili vo Vrútkach na Martin a potom sme vystúpili v Hornej Štubni. Tam sme prestúpili do motorky a išli smerom do Prievidze. V našej batérii boli aj štyria straníci, ktorým to trvalo skoro rok, kým sa odtiaľ dostali.“³⁶

Špecifický prípad predstavovali bohoslovci, seminaristi a rehoľníci. Ich zaradeniu do PTP totiž predchádzal pobyt v internáčnom tábore. Jeden z vtedajších poslucháčov teologickej fakulty v Nitre (Vojtech Kováčik), si na doslova násilné preruše-

35 Pôvodu tohto legendárneho dvojslovného pomenovania je venovaný priestor v záverečnej časti štúdie.

36 BRUN, V. (*1928, Žilina): *Spomienky*. Osobný archív autora.

nie štúdia v tejto súvislosti spomína: „Štát sa snažil získať duchovenstvo do Mierového hnutia katolíckych duchovných a tí, ktorí odmietli vstúpiť, mali to spočítané. Prichádzali k nám správy o likvidácii kňazov... V našom misijnom dome sa často objavovali neznámi páni, snorili po miestnostiach, žiadali od predstavených zoznamy ľudí. Takto sa pripravovali na likvidáciu kláštorov. My sme boli likvidovaní v 2. etape 4. mája 1950, keď sme práve večerali.... Pred budovou sme obsadili tri autobusy, ktoré sa vydali na cestu východným smerom. Ocitol sme sa po troch prestávkach v Podolínci, kde nás nahnali do izieb. Spali sme na dlážke ako polená... Dňa 4. septembra nás všetkých sústredili a tých, ktorí mali povolávacie lístky, odviezli na vlak do Popradu, kde nás naložili do dvoch rezervovaných vagónov, za asistencie SNB-ákov. Ráno sme sa ocitli v Prahe na hlavnom nádraží, odkiaľ nás osobným vlakom a autobusmi zaviezli do Svätej Dobrotivej a odovzdali vojakom z útvaru PTP.“³⁷ Reholník Jozef Šabo dodal: „Po ukončení gymnaziálnych štúdií (1947) som sa prihlásil do noviciátu k verbistom – misionárom Slova Božieho v Nitre na Zobore. Potom som študoval na seminári filozofiu vo Vidinej pri Lučenci a znova v Nitre na Kalvárii. Začiatkom mája roku 1950 aj nás sústredili do koncentračného tábora v Podolínci... Po štyroch mesiacoch pobytu v Podolínci nás mladých žandári odviezli na základnú vojenskú službu do Svätej Dobrotivej a neskôr do Strašíc v Čechách.“³⁸

Ďalšiu charakteristickú nepohodlnú skupinu predstavovali kňazi. Do leta 1950 sa na nich v súvislosti so základnou vojenskou

službou vzťahovalo viacero úľav, no od septembra 1950 už boli do PTP masívne internovaní ako jedna z „najnebezpečnejších“ spoločenských tried na minimálne dvojročnú „prevýchovu“.

Najčastejšie zaraďovanými do PTP boli bezpochyby osoby označené ako **kulaci**.³⁹ Široké vymedzenie pojmu umožňovalo takto klasifikovať takmer kohokoľvek, a keď už nie priamo, tak aspoň prostredníctvom rodinných príslušníkov. O tom, že skutočne kohokoľvek, svedčí aj prípad Andreja Strýčka st., rodáka z Kysúc, veterána z 1. svetovej vojny, ktorý sa presťahoval na južné Slovensko a v čase nástupu do PTP mal 56 rokov!⁴⁰

„Ľudovodemokratickej spravodlivosti“ neunikli ani tí, ktorí sa po februári 1948 z nejakých dôvodov stali nepohodlní príslušným komunistickým funkcionárom. Doplatil na to aj Filip Paulech, ktorý raz na schôdzi KSČ v rodnej obci verejne kritizoval jedného z miestnych straníckych predstaviteľov, ktorý bol počas slovenského štátu dokonca väzený za vykrádanie sýpok – „Ako je možné, že predstaviteľom strany v obci je taký človek, ktorý nemá na poriadku ani vlastnú domácnosť? Veď má dieťa aj s vlastnou dcérou!“⁴¹

Nebolo výnimočné, keď niekto vo svojej osobe združoval naraz hneď viacero kritérií na zaradenie do PTP. To bol prípad Jána Žitňana. Konkrétne išlo o trestný čin s odsúdením na odňatie slobody, ďalej útek príbuzných do zahraničia a nevyhovujúca politická minulosť najbližších rodinných príbuzných. V roku 1947 bol totiž odsúdený na jeden rok podmienene a tri mesiace väzenia za zločin proti republike, jeho tety emigrovali začiatkom dvadsiateho storočia do USA, otec bol

37 *Zločiny komunizmu* 2, s. 193–194. Mierové hnutie katolíckych duchovných (MHKD) znamenalo v rokoch 1951–1968 iniciatívu komunistického režimu získať na svoju stranu lojálnych („mierových“) kňazov, ktorí mali byť „neverní“ svojim biskupom a Vatikánu. Pokračovateľom tohto hnutia bolo neskôr združenie *Pacem in terris*.

38 Tamže, s. 340.

39 O čo najlepšiu identifikáciu takéhoto typu „nepriateľov spoločnosti“ sa postarali hlavne tlačené médiá. Ako ich prezentovali je možné vyčítať aj z tohto propagandistického článku „Pravá tvár kulaka“: „Kulaci mali vo vlastníctve mechanické a strojové vybavenie a značnú ťažnú silu, okrem toho vlastnili zväčša i iné výnosné podniky, ako napríklad hostinec, obchod, mlyn, pálenicu a podobne. ... Nesmieme sa dať zviest tým, že by sme kulakov určovali podľa výmery pôdy, ... Kulakom môže byť i vlastník niekoľko málo hektárov, keď vedľa hospodárstva mal ešte i spomínané podniky alebo obhospodaruje vinicu, či zeleninársku záhradu. ... Kulaci už od utvorenia ľudovo-demokratického zriadenia v našej republike stáli na strane tých, čo chceli obnoviť moc buržoázie a na strane tých, čo chceli zaprestať našu vlasť americkému imperializmu.“ Uniknúť takejto definícii bolo skutočne ťažké. *Pravda*, roč. 35, 1954, č. 276 z 5. 10. 1954, s. 6.

40 „Tým, že ma vyhlásili za dedinského boháča a nepriateľa socializmu, dostal som sa do tej časti obyvateľstva, ktorú postupne zbavovali všetkých práv. Ale aj pri tomto triedení existovali dva metre. V galantskom okrese, ale aj v Košútoch bolo viac roľníkov, ktorí mali väčšiu výmeru pôdy ako my, a predsa ich do zoznamu kulakov červená vrchnosť nezaradila.“ FERKOVÁ, A.: V PTP aj vyslúžiliec z 1. svetovej vojny. In: VITKO, P. (zost.): *PTP. Poniženie...*, s. 81.

41 PAULECH, F. (*1929, Moravany nad Váhom): *Spomienky*. Osobný archív autora. Reakciou na túto kritiku bol pri najbližšej vhodnej príležitosti posudok veliteľa stanice NB a krajského veliteľa ŠtB. Bližšie pozri: OS – Filip Paulech (pozn. č. 19).

členom HSLS a bratia svojho času pracovali na veliteľstvách Hlinkovej gardy, resp. Hlinkovej mládeže.⁴²

Okrem „dedinských boháčov“ zastupovali povolancov na výnimočné vojenské cvičenie do tzv. kulackých PTP v hojnom počte aj **súkromní podnikatelia či živnostníci**, hanlivo označovaní ako „továrnici“. Paradoxne, v mnohých prípadoch i napriek tomu, že im Ústava z 9. mája 1948 garantovala presne to, kvôli čomu sa napokon stali „politicky nespohľadliví“. V jej ôsmej kapitole (§ 158) sa písalo: „*Súkromné vlastníctvo drobných a stredných podnikov do 50 zamestnancov je zaručené.*“⁴³ Jedným z tých, ktorí doplatili na takýto precedens, bol Emil Holták. V Nových Zámkoch vlastnil obchod s textilom a bol tiež spolujiteľom továrne na výrobu octu, kde zamestnávali 13–14 ľudí.⁴⁴ Keď po roku 1948 na základe rôznych represívnych zásahov štátu voči živnostníkom prišiel o továrňu aj obchod, nebol ešte všetkému koniec. Ako človek z „buržoázneho“ prostredia sa vo svojich 34 rokoch stal totiž jasným adeptom na zaradenie do PTP v rámci výnimočného vojenského cvičenia.

Pri komplexnom pohľade na mužstvo pétépákov si nemožno nevšimnúť, že jeho zloženie dotvárali aj zaujímavé kuriozity. Tieto skutočnosti preto občas logicky vyvolávali napätie aj vo vzťahoch medzi jednotlivými zaradencami. Filip Paulech si pri spomienkach na zloženie svojej roty vybavil: „*Príslušníci 2. roty 54. práporu PTP boli zväčša ľudia s vysokoškolským vzdelaním, živnostníci, synovia roľníkov, ktorí sa bránili vstupu do JRD, veriaci a ostatní prenasledovaní komunistickými mocipánmi.*“⁴⁵ Ako zaujímavosť je vhodné uviesť, že v jednom útvere pôsobil spolu s dvoma bývalými československými hokejovými reprezentantmi (A. Španinger, P. Hainý), ktorí boli do PTP zaradení po vykonštruovaných súdnych procesoch z roku 1950.⁴⁶

Zaradenec do jedného z ťažkých PTP na margo skladby svojej roty uviedol „kulakov“,

farárov, seminaristov, živnostníkov, „sudeťákov“, a tiež tzv. kopečkárov.⁴⁷

Izolovaním z verejného života sa pre pétépákov ešte všetko nekončilo. Režimu boli totiž stále na očiach aj prostredníctvom osôb, včlenených do mužstva vyslovene na tento účel. Potvrdil to aj Ján Bachratý, príslušník 54. PTP: „*Bol medzi nami vojak Ján Vojtko... Čas ukázal, že bol v našejrote nasadený ako konfident, takže sme boli viac mesiacov sledovaní. Neskoršie som sa od spoluväzňov v Jáchymove dozvedel, že sa zaslúžil o odhalenie jednej zo skupín Bielej légie, do ktorej sám patrila.*“⁴⁸

Katolícky kňaz, ktorý bol zaistený do 51. PTP na takmer tri a pol roka, len niekoľkých päť mesiacov po svojom ordinovaní v Nitre v apríli 1950, priblížil charakter mužstva nasledovne: „*V našejrote boli bohoslovci a novokňazi zo Slovenska, z Moravy a iba niektorí z Čiech, ostatní boli v iných útvaroch. V ďalšejrote boli dôstojníci z bývalého wehrmachtu, nepohodlní a nespohľadliví občania, bol tam aj krivý i jednooký, stretol som tu otca so synom, ba zavolali aj bývalého podplukovníka v dôchodku, aby nastúpil svoju základnú vojenskú službu.*“⁴⁹

Životné podmienky

K ďalším neblahým praktikám v pomocných technických práporoch patrili podmienky sprevádzajúce každodenný život zaradencov.

Dôležitým faktorom bola **nútená práca**. V ľahkých pomocných technických práporoch vojaci najčastejšie pracovali na rôznych stavbách, v kameňolomoch alebo v lesoch. Samozrejme, núdza pri tom nebola o ohrozenie zdravia či života, ale na druhej strane ani o komické situácie. Ťažké pomocné technické prápory sa od ľahkých odlišovali okrem pôvodného zamerania hneď vo viacerých aspektoch. Napríklad pracovné normy, ktoré museli príslušníci ľahkých PTP plniť na hranici prekračujúcej o niekoľko desiatok hodnotu 100 %, „ťažkí pétépáci“ vzhľadom na ná-

42 Za zločin proti republike doplatil podieľaním sa na letákovkej akcii spolu s dvoma kolegami z Trenčianskych Teplic, s ktorými lepil protikomunistické plagáty. ŽITŇAN, J. *1929, Žilina: *Spomienky*. Osobný archív autora.) Dížku trestu špecifikuje zápis o jeho previerke v 63. PTP vykonanej dňa 10. 2. 1954. (VHA Bratislava, f. 01541, k. 8.) Pobyt troch otcových sestier v USA zase dokumentuje evidenčný záznam o službe. (VA Trnava, OS – Ján Žitňan, nar. 20. 12. 1929.)

43 VANÍČEK, P.: *Čepičkovi otroci...*, s. 153.

44 HOLTÁK, E. (*1918, Nové Zámky): *Rozhovor*. Osobný archív autora.

45 List Filipa Paulecha sekretárovi SZ PTP, Ladislavovi Šefcovi z 12. 3. 1991. Osobný archív autora.

46 Tieto súdne procesy s niekoľkými hokejistami majstrovského celku ATK Praha zo sezóny 1949/1950 rozpútalo rozhodnutie o tom, že neodletia na majstrovstvá sveta do Londýna. Bližšie informácie dostupné na: <http://www.tslan.cz/hala/index.php?p=15>. Autor článku J. Macků je zároveň autorom knihy *Utajené stránky hokejové historie*.

47 „Kopečkári“ – tí, ktorí sa pokúšali o útek za hranice. BRUN, V.: *Spomienky*.

48 DOBIÁŠ, R.: *Triedni nepriatelia. Svedectvá o brutálnom komunistickom režime*. Prešov 2004, s. 24.

49 *Svedectvo*, roč. 10, 2001, č. 1, s. 11 (Profil – Eduard Ľudovít Mokráš).

ročnosť a netuctovosť svojej práce mali plniť zvyčajne na približne 95 %. Druhým rozdielnym znakom bolo nasadenie v úplne odlišnom, bežnému človeku cudzom a skľučujúcim prostredí.

Ako vyzerala typická náplň činnosti na jednom z pracovísk 54. PTP, priblížil jeho bývalý člen: „Ja i s ďalšími sme sa dostali do Bratislavy, kde sme napr. pri vojenskej nemocnici kopali asi 6 metrov hlboké a takmer 1,5 metra široké základové jamy pre ďalšie budovy... Urobili sme si postupne určité výkopové schody a trojstupňové pracovné úrovne. Ten najspodnejší kopal krompáčom a vyhadzoval hlinu lopatou o dva metre vyššie, tam ďalší podobne a napokon ten tretí už vyhadzoval hlinu na povrch.... Pracovalo sa tam aj pod zemou smerom k železničnej trati, kde mala byť podzemná nemocnica pre prípad vojny. Razili sme chodby z dvoch východiskových bodov a po stretnutí sme mali vetviť a rozširovať podzemný priestor. Aj tam nás takmer zasypalo, pri jednom vchode sa tiež odvalilo množstvo zemin. Mali sme však šťastie, podarilo sa nám uniknúť druhým východom. Takéto prípady neboli vôbec ojedinelé.“⁵⁰

V súvislosti s tým istým práporom prišiel ďalší pétépák naopak úsmevnejšiu prírodu: „Počas pôsobenia 2. roty v Prešove na jeseň 1951 znervózňovalo veliteľa roty por. Terelyu každodenné zametanie opadaného lístia v kasárňach v Delostreleckom lesíku, a tak prikázal nováčikom zohnať palice, obúchať všetky listy na okolitých lípach a všetko poriadne a naposledy vyzametať. Odvtedy s ním šla v rámci celej armády povest', že predbehol čas a vykúzlil v októbri november.“⁵¹

Bohumil Vavrínek má zase oveľa drastickejšie spomienky, keďže jeho rota pôsobila v Českom stredohorí: „Práca by sa bez nadsádzky dala nazvať galeje. Naše pracovisko bolo nedostupné bežným mechanizmom. Príjazdovú cestu sme robili len tak, že sme krompáčmi skopávali zamrznutú zem, pilili sme stromy, ktoré sme vlastnoručne odťahovali, vykopávali sme korene stromov a na lane vyťahovali z jám. Keď nebolo zamrznuté, tak sme sa borili v blate po kolená.“⁵²

13 / Kárenské tresty:

1.10.1951 ráno pri vysielaní čs. rozhlasu dle záznamu s. majora zhlásila se vyjádřil "Ty svine komunistické nenechají člověka spát, patří je potřílet". Dle toho výroku je vidno, že u jmenovaného jeho chování a správné nasazení do PTP. Nepovolání 3 příští výcházek se neporádá v osobních věcech.
Nepovolání 3 příští výcházky - hrál karty přes zápas.
8 dní prostého vězení - byl opilý
Nepovolání 20 výcházek - neuposlechnul rozkaz oledne ubytování
Nepovolání 4 příští výcházky - nechal si neoprávněně propustku.
3 směny místo ot. ída - špatné zařazení svetrů
2 nepovolání výcházek - nedodržel se rozdělení celodenní směny jako dozordí stotiny
15 dní nepovolání výcházek - opustil neoprávněně ubytovací prostor a nosil neoprávněně šaty vč. 2
2 směny místo strážu - spal po budíku a vyjebal se
3 dní vězení po službě - spal ve službě
3 dny vězení po službě - přes napomenutí shodil v civilní košili.
15 dní vězení i po službě - opustil vězení, kde si odpýkal trest a zdržoval se další dobu místo vězení.
10 dní prostého vězení - nedošel na č. 1
15 dní vězení po službě - prohodil voj. t. 1.ouství
10 dní prostého vězení - opožděný návrat z výcházek opouštění pracoviště bez povolení a pobyt v hostině v Jeseňských
3 dní prostého vězení - dožadoval se pobytu v jídelně, když už měl být dávno po snídani - šel představenou
10 dní nepovolání výcházek se použití přívěsného vozu, který nevl. v předepsané stavě.
1 den sivilního vozu - 11 odmanu
3 dny dovolené - 1 odmanu
2 dny (dovolené) dovolené - 1 dobrý pracovní výkon
2 dny volna - 1 vel. i dobrý pracovní výkon
2 dny volna - 1 dobrý pracovní výkon
Proverovaný uvádí, že se složil proti republice, za který byl odsouzen se necitlivý, protože navdel o celé akci. Na otázku zda videl letky odpovedle, že tento našel na stole a jej četl, však oteho nekde ukrýl a to do jeho svědění, kde při proclíce byl tento nalezen. Dodává, že leták četl, však oteč není možno poroučet
Proverovaný uvádí, že šel ve strážních sociálních pomerech, otec jako státní zaměstnanec byl stále zaměstnan. Za silvenkac státu byl členem hlinkovskické, však ten se nezap. novak. Vyjádřil školu a vyděl se svážením. Právě jako a snier.
Proverovaný pochopil z odiny státního zaměstnanec jeho zálibou byla sírová jízda na motocyklu a toz to spo-tu venoval většinu volného času. O pol. d. 10 se nezajímal. Na vojne s: dopustil značného kárenskýc prestupků. V poslední době se však jeho chování znne zlepšilo, dá se podle toho soudit, že jmenovaný chce svou chybu, které se dopustil v civilu naprav

14 / Odmeny

15 / Postoj provera-ného k důvodům za-sazení do PTP

16 / K-ítky životopis

16 / Záver komise

prestup

Pre veliteľov bol podstatný len výkon, pričom ani nepriaznivé počasie, prípadne zhoršený zdravotný stav vojakov neboli väčšinou akceptovateľné dôvody na absenciu. Dokladá to nasledujúca výpoveď: „V roku 1951 nás vozili v zime na nákladných autách Praga RND s vyklápačkou po 22 mužoch asi 8 km na stavbu kasární do Strašíc. Pamätám sa, že boli mrazy tiež -24 až -26 °C. Pracovali sme na tri smeny: striedavo od 6-14, 14-22, 22-6 hod. Pri nočnej smene bola pauza o 02.00 hod. Vtedy som prvý raz v živote videl a jedol zmrznutý chlieb, ktorý sme si nosili so sebou.“⁵³

O tom, akú úzkosť asi prežívali pétépáci „za trest“ narýchlo pretvoreni na bani-

50 KLUSKA, F.: Moje svědectví. In: VITKO, P. (zost.): PTP. Ponížení..., s. 72.

51 PAULECH, F.: Spomienky.

52 Spravodajca pre bývalých príslušníkov VTNP - PTP, roč. 11, 2005, č. 32, s. 4 (Moja vojenčina v PTP - B. Vavrínek, Žarnovica).

53 DROBÍLEK, A. a kol.: Hořké vzpomínání I. Z dopisů a vzpomínek chlapců pétépáků. Praha 1996, s. 25. Na nákladnom aute („jumper“ - s vyklápacou a celoročne otvorenou strechou) pracoval ako šofér aj Ján Žitňan, ktorý tiež potvrdil, že v zime ho pred chladným počasím chránila len baranica na hlave. ŽITŇAN, J.: Spomienky.

kov, je možné pochopiť po tomto vyjadrení: „Celý život som bol dovtedy študák, a keď sa zrazu dostanete kdesi a vidíte vežu, triediče a padať uhlie, tak človek má vtedy strašné pocity. To zalomcovalo s nejedným.“⁵⁴ Ten istý príslušník vzápätí ponúkol aj krátky exkurz do charakteristiky prác v bani: „Na šachte ste buď robili na stene, to bol frontálny úsek, bralo sa cca. 80–100 metrov zo sloje, alebo vpredu, kde sa razili chodby pre budúcu ťažbu. Ešte bolo dobré, keď ste sa náhodou dostali k „práškarom“, tí obhadzovali vápnom staré chodby, aby sa sami nezapálili, alebo k tým, čo robili výstrahy proti metánu. Alebo k zámočníkom, ktorí opravovali pásy, zbíjačky a pokažené nástroje.“⁵⁵

Neskúseným mladíkom prvé kontakty s baňou neľahčoval ani postoj nadriadených, ktorí väčšinou úplne ignorovali aspoň nejaké zaškolenie novému „poslaniu“, nehovoriac o ľudskom prístupe.⁵⁶ Aj preto sa sprievodným znakom ťažkých PTP čoraz častejšie stávali pracovné úrazy, žiaľ i smrteľné. Takýto tragický scenár sa raz naplnil aj v bani Hedviga na Ostravsku. Františkovi Falathovi sa stala osudnou porucha banského vozíka – „Lano sa mu zamotalo. Zastavil vozík a opravoval lano bariéry, pričom sa mu lano uvoľnilo, pohol sa vozík s uhlím a vrazil mu do chrbta, čím ho pritlačil na bariéru, ktorá mu takmer utrhla hlavu. Vzadu mal rozmliaždenú chrbticu v páse a vpredu krk. Bol som od neho asi päťdesiat metrov. Začul som hromové zrevanie. Bežal som na miesto úrazu. Bolo po ňom. Privolaný lekár a zbehnúť baníci už konšatovali len smrť, hroznú smrť... Ďalšia obeť, daň za čierne zlato, ktorú platia tí, ktorých nie je škoda, ale opačne, je žiadateľné, aby

ich bolo menej, aby sa vytratil zo spoločnosti.“⁵⁷

Druhým faktorom života v PTP je mzda. Zo štatútu pre činnosť VPJ vyplývalo, že zaradení do pomocných technických práporov boli odmeňovaní na základe splnenia povinností podľa vopred určeného množstva alebo vymedzeného časového úseku. Výsledná mzda tak závisela od dodržania pracovných noriem. V prípade úlohovej mzdy predstavovali minimálne limity ľahkých PTP 120 % a ťažkých PTP 90 % pri ťažbe pod zemou, 110 % pri ťažbe na povrchu. Pri časovej mzde to bolo v priemere 150 % u ľahkých PTP a 100 % u ťažkých.⁵⁸

Mzda bola zaradencom vyplácaná až po strhnutí viacerých zrážok. Polovicu dostali priamo „na ruku“ a rovnaká časť im bola uložená aj na vkladnú knižku Štátnej banky československej, výber z ktorej bol počas vojenskej služby viazaný na schválenie oprávnenej osoby. V praxi to znamenalo, že „politicky nespoľahliví“ vojaci prišli v dôsledku zákonných i nezákonných zrážok minimálne o 90 Kčs denne.⁵⁹

Jeden z priamych účastníkov si na túto kapitolu života v ľahkom PTP uchoval takúto spomienku: „Mzdu sme dostávali podľa noriem. Z nej však odpočítali patričnú sumu na stravu, ubytovanie, oblečenie, obuv, ba dokonca i na vlastný dozor, ďalej nemocenské poistenie, daň zo mzdy, výživné pre rodinu, splátky, pokuty. Denný zárobok bol napokon medzi 30–40 korunami. Polovicu zo zvyšku po zrážkach nám ukladali na vkladnú knižku, ktorá bola na veliteľstve, a ktorú nám vydali až pri odchode, druhú sme dostali do ruky. Bolo to všetko perfektne vymyslené. Vydrižovali sme sa vlastnou drinou a platili sme aj veliteľský personál.“⁶⁰ Iný z nepohodlných voja-

54 BRUN, V.: *Spomienky*.

55 Vladimír Brun pracoval v bani Nová Východná na kopci Gríč nad Handlovou a bol zaradený ako „folovač“ – plnil lopatou vozíky s uhlím. Jeho partia (4–6 chlapov) musela za šichtu naplniť 80–110 banských vozíkov, pričom do jedného takého sa vošlo na váhu 8 q uhlia. Tamže.

56 „Nám urobili pár hodín školenia v prvý deň nástupu do baní v Orlovej. Lenže. Prednášali nám v zásadačke samú teóriu o veciach a technike, ktoré sme ešte ani len nevideli a takmer ničomu nerozumeli – Musíte dávať pozor, je to nebezpečné, je to životu nebezpečné. ... Potom je už neskoro naříkať! Toľko som si zapamätal, tieto slová mi hučali v ušiach ako do taktu hroznej hudby, ktorá ma neukľudňovala, ale tým viac strašila. Neskôr nás školili tak, že nám nadávali do babrákov, ba dokonca nás podozrievali z úmyselných pracovných úrazov – Najjednoduchšie je priložiť ruku na balvan, alebo na podperu a priateľ vám po nej klepne krumpáčom! Maródka je lepšia ako prechádzka v podzemí, ako prospešná práca pre spoločnosť!“ DROBÍLEK, A. a kol.: *Hořké vzpomínání I...*, s. 84.

57 Tamže, s. 87.

58 „Pokiaľ nespĺní pracovník podmienky, záležiace na splnení výkonovej normy v priemere za plánovacie obdobie najmenej na uvedený limit, neobdrží mzdu vôbec a dostane len denné služné.“ VHA Bratislava, f. Zbierka XI – Kópie materiálov zo zahraničných archivov (VHA Praha), k. 12, č. j. 03012 VVPJ – 1952, štatút pre činnosť vojenských pracovných jednotiek. Pozri tiež: BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 66. Tiež: BÍLEK, J.: *Pomocné technické prapory...*, s. 207–208. Na percento plnenia noriem pétépákov v baniach pod zemou mali negatívny vplyv aj rôzne nimi nezavinené zdržania, ako napríklad tektonické poruchy, ktoré išli na vrub pracovníkov...

59 Tamže (BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 67. BÍLEK, J.: *Pomocné technické prapory...*, s. 206).

60 *Svedectvo*, roč. 10, 2001, č. 1, s. 12 (Profily – Eduard Ludovít Mokráš).

kov upresnil: „*Pri odchode do civilu dostal som z mojej vkladnej knižky, za 27 mesiacov tvrdého robotovania v PTP, sumu, za ktorú sme si s manželkou kúpili iba gramofón.*“⁶¹

O poznanie lepšie bol na tom ďalší z radov ľahkých pétépákov, ktorý pracoval ako demprista (šofér veľkého nákladného auta s vyklápacou a celoročne otvorenou strechou – pozn. P. M.) postupne až v štyroch rôznych PTP (60., 53., 63., 68.). Ten uviedol: „*Na peniaze sa absolútne nestážujem. Keďže šoféri boli jedno z najlukratívnejších postov počas vojenskej služby v PTP, patrili som k tým, ktorí z mojej rotý zarábali najviac. Pred menou [menová reforma v roku 1953 – pozn. P. M.] až 14 000-18 000 Kčs mesačne. Keď som odchádzal, dostal som vkladnú knižku s 8000 korunami. To bol v tej dobe veľmi slušný peniaz a to som ešte počas služby pomerne často vyberal. Oficiálne to bolo zakázané, ale vždy som podhodil finančnému pracovníkovi v útvare nejakú tú stovečku a on mi tajne vydal z knižky, koľko som potreboval.*“⁶²

Situáciu v ťažkých PTP v tomto smere o čosi viac objasnilo nasledujúce osobné svedectvo: „*Normy sme museli plniť najmenej na 96 %. Naši šéfovia – dôstojníci boli pozvážovaní s baňami, dostávali tam odmeny na náš úkor. Keď sme tzv. cyklus nesplnili, a to vždy nejaké desatiny chýbali, tak celú výplatu zobralo MNO a nám dali na deň 4 detvy [druh cigariet – pozn. P. M.] a žold 78 Kčs za mesiac. Inak, boli obrovské rozdiely v zárobkoch v baniach na Slovensku a v Čechách, lebo kvôli zastaraným mechanizmom sa u nás nemohli plniť normy tak, ako tam. Na stene som zarobil maximálne 2 500 Kčs. Zrážky vychádzali približne na 130 Kčs za deň. Po skončení služby v PTP mi zostalo dohromady 756 nových [po menovej reforme – pozn. P. M.] korún.*“⁶³

Nízky štandard životných podmienok v pomocných technických práporoch potvrdzujú **ubytovacie a hygienické možnosti**. Na zabezpečenie týchto základných životných podmienok slúžili skutočne najrozmanitejšie objekty. Počnúc nevyužívanými historickými budovami, pokračujúc rôznymi provizórnymi ubikáciami a otvoreným prírodným priestran-

stvom končiac. V nevelkých izbách sa často tiesnilo aj 40 osôb, spávajúcich väčšinou na poschodových posteliach. Napokon, nasledujúce výpovede sú toho jasným dôkazom. Miroslav Dorotík (52. PTP, Svätá Dobrotivá): „*Pri vystúpení z nákladiaku a pohľade na nádvorie a tie baráky sa mi zatajil dych. Na nádvori kopa slamy, železné postele.... Ale ako sme bývali my, to bolo naozaj pod ľudskú dôstojnosť. Na izby nám v zimných mesiacoch nafúkal sneh až do postele, kúriť sa nesmeli a v roku 1951 sme skoro na jar stanovali na nádvori, pretože sa robila očista ubikácií od ploštíc.... Naša očista a holenie boli také, že sme obnažení do pol tela i v zimnom období utekali poklusom niekoľko desiatok metrov za oplotenie do lesa, kadiaľ pretekal potok a tam sme sa umývali i holili, zrkadlo sa zavesilo na konár stromu.*“⁶⁴ Štefan Halás (53. PTP, Libavá): „*Narukovali sme do ľudoprázdného pohraničia severne od Bruntálu, skade pred dvomi-tromi rokmi vyvliekli všetkých sudetských Nemcov.... Ubytovaní sme boli v prázdnych rodinných domoch. V jednej izbe nás bolo asi dvadsať.... Po trojtýždennom poradovom výcviku vytvorili z nás tri rotý. Ja som sa dostal do oblasti Sázavy, do lesov k Veľkej Losenici. Bývali sme v drevených barakoch.... Hygiena bola minimálna. Voda iba studená. Za barakmi na kraji lesa sme miesto WC mali latrínu na všetky strany otvorenú, šesťmiestnu. Na okraji veľkej hlbokkej jamy to boli dva dlhé drúky [kmeň alebo konár – pozn. P. M.]. Na jednom sa sedelo, o druhý sme sa chrbtom opierali, aby sme nespadli do jamy.*“⁶⁵

Na nehostinné bývanie si takto zaspomínal aj ďalší zaradenec: „*V jednom drevenom baraku nás spávalo 40 mužov na dvojposchodových posteliach. Bola jedna pec na drevo. Večer sme svietili tzv. špirituskami [liehové lampy – pozn. P. M.]. WC sme mali cca 50 metrov od barakov v drevených latrínach. Na posteľ sme dostali dve deky a jeden podhlavník. Je samozrejmé, že v zimných mesiacoch v takej výške a pri takom kúrení nám bolo v noci veľmi zima. Pomáhali sme si tak, že pracovné kožušanky po nemeckých vojakoch sme si natiahli na nohy a na hlavy sme si nasadili čiapky – ušianky. Naproti našim*

61 Spravodajca pre bývalých príslušníkov VTNP – PTP, roč. 11, 2005, č. 32, s. 4 (Moja vojenčina v PTP – B. Vavrínek, Žarnovica).

62 ŽITŇAN, J.: *Spomienky*.

63 BRUN, V.: *Spomienky*.

64 DROBÍLEK, A. a kol.: *Hofké vzpomínání II. Z dopisů a vzpomínek chlapců pétépáků*. Praha 1999, s. 187-188.

65 DOBIÁŠ, R.: *Triední nepříteli...*, s. 295.

ubytovniam bolo malé jazierko, do ktorého sme sa chodili umývať, v zime sme si najskôr museli vysekať dieru do ľadu. Raz za 14 dní sme zišli 4 km k ceste, kde nás čakali nákladné autá, ktoré nás odviezli do 15 km vzdialených Teplic sa okúpať. Kúpať sme sa mohli len vo vojenských trenírkach, ktoré sme si po kúpeli vyžmýkali a dali na seba. Januárové mrazy, mokré trenírky a cesta späť na korbe nákladného auta nám niektorým dopomohli si to odležať v Ústrednej vojenskej nemocnici v Prahe – Střešovicích.⁶⁶

Výnimku v spôsobe ubytovania nemohol predstavovať ani pobyt v ťažkých PTP. Jeden z jeho príslušníkov k tomu poznamenal: „Bývali sme v lágri pre trestancov v Handlovej. Pôvodný tábor rozdelili na dve časti, postavili ploty, veže, bránu a nasťahovali nás do ôsmich barakov. Hygiena bola slabá, latríny boli vonku. Čo sa týka vody, bola len jedna pitňa na baráku, žľaby neboli, bola urobená len taká priehlbina s odtokom po zemi. Prvých 14 dní sme spali na slame, kým nám doniesli postele, potom každý dostal dve deky. Bola tam taká zima, že cencúľ sa ani neroztopil. Potom sme si to už postupne trochu zčlovečili a aj kachle sme dostali väčšie.“⁶⁷ Tvrdé ubytovacie podmienky mali teda zreteľný vplyv aj na samotnú výkonnosť.

Čo sa týka **stravovania**, ide o jednu z mála životných podmienok, kde pétépáci, až na pár výnimiek, nepociťovali na každom kroku menejcennosť svojho spoločenského postavenia. Jedlom boli buď pravidelne zásobovaní, alebo sa stravovali v určených objektoch spoločne s civilnými zamestnancami. Často ešte dostávali niekoľko dekalogramov potravín nad rámec normy stravných dávok. Jeden príslušník sa dokonca pochváľil, že knedlí mal „plné zuby“.⁶⁸ Ďalší pridal takýto nevšedný postreh: „Strava nebola zlá, veď doma som nemal lepšiu. Nosili nám ju na pracovisko trikrát za deň, bolo jej dostatok. Najčastejším jedlom boli plúca na smotane, tzv. pajšel. Z tohto jedla som sa raz otrávil aj s ďalšími dvadsiatimi

vojakmi. Mal som črevný katar a neustále hnačky. Šesť týždňov som ležal vo vojenskej nemocnici v Ružomberku. Následky mám z toho dodnes, po návrate do civilu mi bola dokázaná prekonaná žltáčka s poškodením pečene tretieho stupňa.“⁶⁹ Ani tu sa však pétépáci nevyhli občasným snahám o diskrimináciu. „V kuchyni sme mali dostať počas lístkového systému všetko čo aj civil, ale prídavné lístky si často zobrali dôstojníci a až keď bola rebélia, tak niekedy nám ich dali. Prilepšovali si tak platy.“⁷⁰

Poslednou sledovanou životnou podmienkou je **vojenský úbor**. Podľa štatútu pre činnosť VPJ malo byť mužstvo zásobené cvičnou a pracovnou uniformou, zálohované vychádzkovou uniformou a špeciálne súčiastky odevu a obuvi potrebné na riadny výkon a ochranu pri práci malo obdržať od podniku.⁷¹ To všetko v podmieňovacom spôsobe, pretože skutočnosť bývala diametrálne odlišná. Aj keď nie vždy. V takých prípadoch pozostávala základná výstroj z jednej staršej (pracovnej) a jednej novej uniformy, určenej na prípadné vychádzky. Že to však vôbec nebolo pravidlom potvrdzujú aj nasledovné vyjadrenia. Vladimír Kolník takto opísal proces prideľovania vojenského odevu (vyfalošoval uniformu wehrmachtu s ešte neodpáranou nemeckou orlicou): „Tí, ktorí nám tie uniformy dávali sa zabávali, keď naschvál podávali dlháňom tie najmenšie a nízkym chlapcom tie najväčšie kusy odevu. Mali z toho veľkú srandu. Pritom to bolo skôr smutné.“⁷² Porovnanie výstroja medzi dvomi rôznymi pracoviskami v rámci jedného ťažkého PTP poskytol jeden z jeho príslušníkov: „V Handlovej sme mali pracovný odev fáračky, ktoré viseli na šachte aj spolu s prídeleným číslom. Na rote bolo len určité množstvo vychádzkových šiat, asi 25-30 kusov. Keď niekto dostal vychádzku, ale nemal vhodnú veľkosť šiat, musel zostať v kasárňach. V Orlovej som vychádzkové oblečenie nemal a kabát do šachty mi vyžrali potkany. Od začiatku apríla 1953 sme pracovali v uniformách oddielov Afrika-

66 Spravodajca pre bývalých príslušníkov VTNP – PTP, roč. 11, 2005, č. 32, s. 4 (Moja vojenčina v PTP – B. Vavrinec, Žarnovica).

67 BRUN, V.: *Spomienky*.

68 HOLTÁK, E.: *Rozhovor*.

69 PAULECH, F.: *Spomienky*.

70 Ide o postreh z prostredia ťažkého PTP. BRUN, V.: *Spomienky*.

71 VHA Bratislava, f. Zbierka XI – Kópie materiálov zo zahraničných archívov (VHA Praha), k. 12, č. j. 03012 VVPJ – 1952, štatút pre činnosť vojenských pracovných jednotiek. Pozri tiež BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 213–214.

72 VITKO, P.: Príbeh o nezloženom chlapovi s poetickou dušou. In: VITKO, P. (zost.): *PTP. Poníženie...*, s. 59.

73 BRUN, V.: *Spomienky*.

*-Korps a vyzerali sme v nich ako Detvanci s holými pupkami, pretože boli malé.*⁷³

Voľný čas

Slovné spojenie „voľný čas“ tu zahŕňa všetku povinnú i dobrovoľnú činnosť pétépákov pripadajúcu do úvahy po návrate z práce až do večierky. Mimo zorného uhla pritom nezostali ani dni pracovného pokoja a sviatky.

Popri pracovnej činnosti dokresľovala kolorit života v pomocných technických prácach **politická výchova**. Tá sa mala zaradencom vstepovať najmä počas školení bezprostredným pôsobením zodpovedných veliteľov a politických pracovníkov.⁷⁴ Úroveň „prevýchovy“ a zosúladenia zmýšľania s ideami vládnuceho režimu bola u jednotlivých vojakov permanentne monitorovaná. Ti, ktorí svojim správaním alebo prístupom k práci nejakým spôsobom prejavili kladný postoj k novému režimu, mohli byť následne zbavení statusu politicky nespoľahlivý. Z ich strany si to však často vyžadovalo obrovskú dávku pokory, trpezlivosti, sebazaprenia i vynaliezavosti. K prvým úspešným patrila skupina 34 príslušníkov 54. PTP. Títo vojaci prvého, resp. druhého ročníka základnej služby boli zároveň na slávnostnom zhromaždení rôt verejne pochválení a časť z nich aj odmenená odoslaním na výcvik so zbraňou do Komárna.⁷⁵ Školenia sa konali, samozrejme, povinne, niekoľkokrát (2-3) za týž-

deň. Ich predmetom bola prevažne marxisticko-leninská literatúra a ďalšie „hodnoty“ KSČ. Samotní zodpovední politickí pracovníci však svojím intelektom a argumentačnými schopnosťami zďaleka nezaujali. Teda, aspoň v drvivej väčšine prípadov.⁷⁶

V skutočnosti politické školenia želaný efekt nepriniesli, a tak sa ich súčasťou zakrátko stalo presviedčanie pétépákov na vstup do stavebných podnikov, resp. baní, ktorý im mal v konečnom dôsledku zabezpečiť prepustenie do civilu. V tejto súvislosti dodnes rezonuje v pamäti jedného z príslušníkov PTP typická školiteľská veta: „*Uhlie je krv pre našu republiku. Ten, kto sa rozhodne pre prácu baníka, všetkým dokáže vernosť našej socialistickej vlasti.*“⁷⁷ Upísanie sa niektorému zo štátnych podnikov na minimálne trojročný časový interval znamenalo popri vzornom plnení pracovných povinností asi najschodnejšiu cestu von z pétépáckej neistoty. Táto forma „polepšenia sa“ tiež vlastne suplovala **previerky politickej spoľahlivosti**.⁷⁸ O obrovskom šťastí mohol hovoriť Filip Paulech, ktorému dopomohol k zbaveniu klasifikácie E kamarát z rodnej obce, Anton Hulman, ktorý do toho istého PTP (54.) nastúpil ako politický pracovník.⁷⁹

Tých, čo sa nejakým vhodným spôsobom „polepšili“ vyslovene odmietali, neminuli sankcie. Takto spočiatku reagoval i Emil Holták niekoľkonásobným svojvoľným opus-

74 Zmysel takýchto opatrení prezentoval Alexej Čepička nasledovne: „*Základnou formou politickej prípravy poddůstojníkov a mužstva je politické školenie, ktorého obsah je zameraný na to, aby vojaci pochopili veľký význam služby v našej ľudovej armáde a aby správne chápali súčasné vnútropolitické i medzinárodné udalosti.*“ Diskusný príspevok ministra národnej obrany A. Čepičku na X. zjazde KSČ (11. 6. – 15. 6. 1954). *Pravda*, roč. 35, 1954, č. 163 z 14. 6. 1954, s. 13.

75 Zástupca veliteľa pre veci politické nastúpeným vojakom pri tejto príležitosti predniesol: „*Súdruhovia vojaci! Naša robotnícka trieda na čele s KSČ si je plne vedomá, že na svete niet človeka, ktorý by sa nedopustil chýb. Je však tiež každému človeku v našom ľudovo demokratickom zriadení daná možnosť, aby svoje chyby napravil. Súdruhovia vojaci, ktorí sa stali rozhodnutím MNO vojakmi, ktorým dáva robotnícka trieda do rúk zbrane, svoje chyby napravili natoľko, že boli vytvorené predpoklady na to, aby sme im verili. Som presvedčený, že za krátku dobu budú môcť ďalší z vás dosiahnuť tejto cti.*“ VHA Bratislava, f. 01520, k. 8, denný rozkaz veliteľa (ďalej DR) 54. PTP č. 249 z 25. 10. 1951.

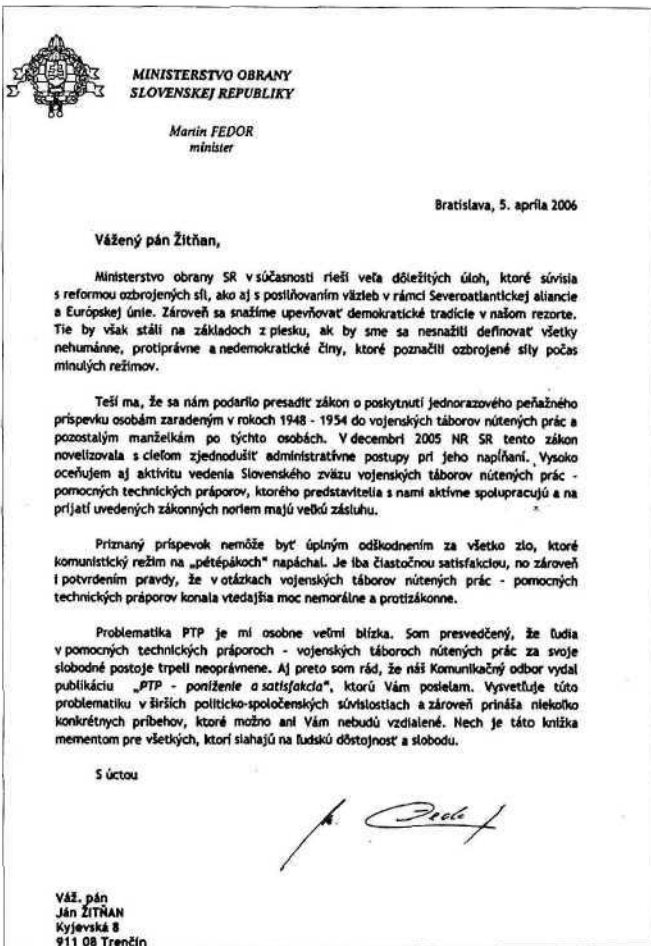
76 Charakter tejto iniciatívy výstižne približuje príspevok – „*Po práci nám dvakrát do týždňa držali dvojhodinové politické školenie. A okrem toho denný prehľad tlače. O tlač bol veľký záujem najmä v zime. Keď sme potrebovali noviny do gumákov. Výborne odsávali vlhkosť a aj hriali. Predsa len boli na niečo dobré! Na školení sme sa usilovali mlčať, lebo našich školiteľov sme nesmeli presvedčiť, že sa mýlia. No predsa som si čosi zapamätal: že najlepšia dojnica krava v Sovietskom zväze sa volá Nitka a dávala 32 litrov mlieka denne.*“ *Svedectvo*, roč. 10, 2001, č. 1, s. 12 (Profil – Eduard Ľudovít Mokráš).

77 PAULECH, F.: *Spomienky*.

78 O výsledkoch týchto previerok sa de facto rozhodovalo priamo na štábe, buď „kontrolným“ pohovorom s adeptom na zbavenie klasifikácie E, alebo posúdením priebehu jeho služby zodpovednou komisiou bez jeho prítomnosti. Od druhej polovice roka 1953 sa však kritériá na preverovanie politickej spoľahlivosti pod vplyvom udalostí spojených so Stalinovou smrťou značne uvoľnili.

79 PAULECH, F.: *Spomienky*. Jeho nečakane urýchlenu „prevýchovu“ potvrdzuje aj sled letných udalostí v rámci 54. PTP z roku 1952. Veliteľ práporu zriadil v dobe od 30. 6. 1952 do 20. 7. 1952 v Trenčíne 21-denný inštruktorský kurz pre 22 osôb zbavených klasifikácie E. (VHA Bratislava, f. 01520, k. 8, tajný rozkaz veliteľa (TR) 54. PTP č. 28 z 2. 6. 1952.) Filip Paulech medzi nimi ešte nefiguroval, ale po príchode Antona Hulmana do útvaru bol 1. 7. 1952 politickej nespoľahlivosti zbavený (VHA Bratislava, f. 01520, k. 8, TR č. 37 z 5. 7. 1952.) a o štyri dni nato týchto frekventantov doplnil. (VHA Bratislava, f. 01520, k. 10, DR 54. PTP č. 167 z 16. 7. 1952.) Zaznamenanie zbavenia klasifikácie E a absolvovania kurzu pozri tiež vo VA Trnava, OS – Filip Paulech.

80 20 dní väzením po službe (VHA Bratislava, f. 01749, k. 9, DR 68. PTP č. 94 z 27. 4. 1953.) a 7 dní zostreným väzením. (VHA Bratislava, f. 01749, k. 10, DR č. 222 z 26. 9. 1953.) On sám napriek tomu uviedol, že počas služby v PTP vo väzení nikdy nebol. (HOLTÁK, E.: *Rozhovor*.) Je však len veľmi ťažko pochopiteľné, že by si niektorý z veliteľov v danom období vzal na vlastnú zodpovednosť iba formálny zápis potrestania. A okrem toho, vyjadrenie nesúhlasu s vtedajšou politickou situáciou dnes nie je v žiadnom prípade hanbou. Emil Holták bol napokon klasifikácie E zbavený 8. 1. 1954. (VHA Bratislava, f. 01749, k. 11, TR 68. PTP č. 5 z 19. 1. 1954.)

Kópia listu ministra obrany SR Martina Fedora Jánovi Žitňanovi z 5. 4. 2006 pri príležitosti vyplatenia odškodného za službu v PTP
Zdroj: Osobný archív autora.)

tením ubytovacieho areálu, za čo bol potrestaný dovedna 27 dňami vo väzení.⁸⁰ K lídrom v počte udelených trestov bezpochyby patrili Ján Žitňan. Jeho rebelantstvo skutočne nepoznalo hranice. Z dochovaných záznamov je možné konštatovať, že celkovo obdržal sedemnášť (!) disciplinárnych potrestaní.⁸¹ Aj preto si vojenčinu v PTP definitívne odsúľžil až po takmer 37 mesiacoch (12 mesiacov na výnimočnom vojenskom cvičení) a klasifikáciu E nikdy nestratil.⁸²

Režim v pomocných technických prácach spetrovala možnosť niekoľkých organizovaných športových a kultúrno-záujmových aktivít.⁸³ Populárna bola súťaž o Tyršov odznak zdatnosti, ktorý sa dal získať na základe dosiahnutia limitových športových výkonov. Nadnesene možno dodať, že sporadicky bol určitý čas venovaný i základnému vojenskému výcviku. Jeho chabá kvalita a zanedbateľná dĺžka ho však obmedzili len na poradovú prípravu, jednorazové kurzy a rôzne nočné popluchy. Jednému z účastníkov sa pri tejto príležitosti vybavila takáto spomienka na špeciálny ženíjný výcvik: „Bolo to v dňoch, keď sa nerobilo. My sme sa počas jednej soboty učili klásť a hľadať míny podľa azimutu, kde nám bolo povedané, že keď sa to naučíme, v prípade vojny to využijeme v prvej línii, a keď sa to naučíť nechceme, aj tak nás zastrelia.“⁸⁴

Popri uvedených nadiktovaných činnostiach tak jedinu možnosť, vytvárajúcu pétépákom priestor na vlastné súkromie, predstavovalo **osobné voľno**. Vzhľadom na početnosť osadenstva nadobúdalo mnohoraké podoby. Niektorí ho využili napr. na spánok, iní v rámci povolených vychádzok na rande s dievčatami, ďalší na návštevu kina, divadla alebo športového podujatia.⁸⁵ Pravidelné dovolenky v žiadnom prípade neprichádzali do úvahy, domov sa preto pétépáci dostali len zriedkavo, väčšinou maximálne dvakrát za rok. František Zsolnai na adresu vychádzok skonštatoval: „Získanie opušťáku na viac ako 24 hodín bolo možné len vo výnimočných prípadoch“, on sám bol počas služby v PTP, resp. TP doma len raz za mimoriadne dobrú streľbu, k čomu dodal: „zariadil to priateľ Šaňo Ihnát z Humenného, ktorý kontroloval jednotlivé zásahy a čo nespravila guľka, spravil priateľ.“⁸⁶ Pokiaľ chceli

81 Z týchto trestov vynikali: „napriek napomenutiam chodil v civilnej košeli“, „spánok v službe“, či „pobyt v hostinci v Jesenčanoch.“ (VHA Bratislava, f. 01541, k. 8, zápis o previerke v 63. PTP vykonanej dňa 10. 2. 1954 – Ján Žitňan.) Na posledný uvedený priestupok z čias, keď pôsobil v Pardubiciach na výstavbe vojenského letiska si zaspomínal: „Bola to taká malá krčmička. Z Trenčína priletel zubár, môj kamarát Pišta Grbálik, robil zuby tryskačákovi [pilotom stíhacích lietadiel – pozn. P. M.] a popri tom spravil ešte aj nám ostatným. Potom sme sa išli opiť do tej krčmy. Vypili sme tam 25 poldecí a zubára sme naspäť niesli na chrbáte do kasárni.“ (ŽITŇAN, J.: Spomienky.)

82 Dôvody ponechania klasifikácie E bližšie špecifikuje zápis o jeho previerke v 63. PTP vykonanej dňa 10. 2. 1954: „Politicky je málo vyspelý a málo uvedený. 1. 10. 1953 ráno pri vysielaní čs. rozhlasu podľa záznamu s. majora Snášela sa vyjadril – Tie svine komunistické nenechajú človeka spať, patrilo by ich postrieľať. Podľa tohto výroku je vidno, ..., správne zaradenie do PTP.“ VHA Bratislava, f. 01541, k. 8.

83 „Boli tam aj kapely. Keď sme vládali, hrávali sme volejbal a basketbal. Počas pobytu v Handlovej sme sa zúčastnili v Ostrave Armádnych športových hier a vyhrali sme štyri disciplíny z atletiky. Išli [organizátori – pozn. P. M.] puknúť od jedu a nikto nám ani nechal žiadne ocenenie“, priblížil príslušník fažkého PTP. BRUN, V.: Spomienky.

84 PAULECH, F.: Spomienky.

85 Ani v čase osobného voľna však neboli pétépáci vždy úplne imúnni voči požiadavkám svojich nadriadených. „Vo voľnom čase sme chodili na brigády. Vykladali sme vagóny firmám na stanici, dôstojníci si takto robili fušky. Alebo sme chodili pomáhať na družstvo. Pamätám si, že raz sme museli v decembri zbierať repu z pol metra snehu. Zo žiadnej brigády som pritom nedostal ani korunu.“ BRUN, V.: Spomienky.

86 Svedectvo, roč. 14, 2005, č. 7–8, s. 21 (Pomocné technické prápy – vojenské útvary alebo trestné komandá?).

častejšie vidieť svojich najbližších, boli odkázaní na ich návštevu v útvere. Aj toto však bolo niekedy trňom v oku nadriadených, a tí potom všelijako komplikovali ich rodinné stretnutia.⁸⁷ Jednou z často využívaných alternatív vyplnenia osobného voľna tak boli aj návštevy pohostinstiev, kde mohli vojaci svojsky ventilovať svoje nahromadené emócie. Situácia ale niekedy prerástla únosnú mieru a návštevy niektorých pohostinstiev či reštaurácii museli byť zakázané, keďže tam vyvolávali hádky a bitky, ako napr. v prípade 60. PTP.⁸⁸

Ako protiklad k takémuto spôsobu trávenia voľného času stál duchovno-náboženský život zaradencov. A to nielen kňazov. Celkovo, množstvo pétépákov využívalo v rámci možnosti najmä nedele a dni pracovného pokoja na návštevu kostola. Pokiaľ im to nadriadení z „bezpečnostných“ dôvodov definitívne nezatrhlí.

Najväčšie sviatky roka sa, pochopiteľne, nepošťastilo každému prežiť v kruhu rodiny. No ani to ešte neznamenalo, že ich v pokoji strávia v útvere. Neobyčajnú spomienku na jedny Vianoce si uchoval Ivan Švehla z IV. PTP: „Prišli Vianoce 1951. Nikoho z roty nepustili domov a vojaci ich museli povinne tráviť v kultúrnom dome bane Evžen a to pri oslavách nie Vianoc, ale narodenín J. V. Stalina. Takto hromadne do kultúrneho domu a späť do tábora. Vtedy nejeďen z vojakov mal slzy v očiach. Na Štedrý deň roku 1951 niekoľko vojakov požiadalo politruka práporu o možnosť zúčastniť sa na polnočnej omši v niektorom kostole. Tento im účasť prisľúbil a keďže bol veľký záujem u mužstva o účasť na omši, vrátane protestantov, vzápätí sadol na motorku, aby zistil, kde polnočná omša nebude. Po návrate usmernil inštruktorov, aby záujem-

cov odvedli do takého kostola, kde omša nebola. Tak väčšina piatej roty si na Štedrý večer v roku 1951 zapochodovala niekoľko kilometrov zbytočne.“⁸⁹

Niektorým farárom z radov pétépákov bolo dokonca umožnené omše i slúžiť. Aj z toho však časom prevažne zišlo, pretože si ich ľudia obľúbili viac ako farnostiam prislúchajúcich kňazov.⁹⁰ Ako sa dalo v improvizovaných podmienkach trénovať ducha počas služby v PTP prezradil Vincent Petřík: „Akumuláčným a pre mňa osobným zdrojom boli duchovné cvičenia. Každoročne som sa usiloval čerpať duchovný náboj z toho zdroja. Nedal sa pre ne presne vymedziť pokojný časový úsek. Robili sme ich pri zamestnaní a tiež zredukované v počte denných rozjímaní na najnutnejšiu mieru... V nedeľu sa v hutiach nepracovalo. Preto sme sa v nedeľu dopoludnia mohli bez problémov zúčastňovať na sv. omši vo farskom kostole... Intenzívne som využíval každú voľnú chvíľu. V polovici februára 1953 som dostal avízo, že sa mám pripraviť na kňazskú vysviacku. Hneď som začal osemďňové duchovné cvičenia pod vedením Emila Krapku. Pomáhal mi účinne aj pri štúdiu morálky... Popri tom som mal primeranú úvahu vo forme rozhovoru, podľa toho, ako nám to dovoľovalo zamestnanie. Tieto duchovné cvičenia boli pre mňa, napriek duchovnej a telesnej námahe, akoby rekreáciou alebo psychoterapiou.“⁹¹

Velitelia

Personálnu základňu veliteľského zboru tvorili štyri typy dôstojníkov. Prvý z nich reprezentovali tí najmenej schopní, prelození do PTP z bojových útvarov. Ďalší sa tam ocitli takpovediac za trest – či už za rôzne disciplinárne priestupky alebo pre ich kompromitu-

87 „Keď za mnou do Handlovej prišiel otec na návštevu, rozprávať sme sa mohli len cez plot.“ (BRUN, V.: *Spomienky*.) Ďalší príslušník (55. PTP Ostrava – Radvanice) pridal takúto nepríjemnú spomienku: „Prišli za mnou raz v sobotu rodičia. Šiel som za staršinom, či by mi dal priepustku aspoň na tri hodiny. Staršina mi povedal – Najskôr urobíte poriadok na WC. Toto som teda urobil a išiel hlásiť splnenie úlohy. Šiel sa pozrieť a povedal – Znova! Urobil som teda rájony znova a po ďalšom hlásení sa ozvalo rovnaké – Znova. Po treťom splnení rozkazu a nahlásení splnenia povedal – Teraz už je to dobré, ale už Vám to nestojí za to niekam ísť a nepustil ma. Rodičia po skoro dvojhodinovom čakaní pri bráne museli odísť a absolvovať tak zbytočne 800 km!“ (DROBÍLEK, A. a kol.: *Hoľké vzpomínání II...*, s. 60.)

88 BLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 150. Potvrďuje to i nasledujúci príspevok zaradencov do spomínaného práporu: „Pravidelne sme navštevovali mesto Podmokly, kde sídlili tzv. prístavné krčmy [Podmokly je dnes západná časť Děčína na ľavom brehu Labe, známa svojím riečnym prístavom – pozn. P. M.]. Ich osadenstvo tvorili aj námorníci cestujúci do a z Hamburgu. Poháre tu lietali vo vzduchu.“ ŽITŇAN, J.: *Spomienky*.

89 DROBÍLEK, A. a kol.: *Hoľké vzpomínání I...*, s. 33.

90 „Spočiatku sme v nedeľu spoločne chodili do kostola na sv. omšu. Kňazi slúžili sv. omše pri bočných oltároch. Keďže to bolo povzbudením pre miestne obyvateľstvo, zakázali nám slúžiť sv. omše v kostole, slúžili sme ich teda obyčajne na izbách, vo všedné dni už pred budíčkom.“ *Svedectvo*, roč. 10, 2001, č. 1, s. 12 (Profil – Eduard Ľudovít Mokráš).

91 *Zločiny komunizmu 2*, s. 285. Stručný prehľad represálií namierených voči kňazom a rehoľníkom, ako aj námet na reflexiu ich života v PTP ponúkol vo svojej štúdii Š. Šimúth. ŠIMÚTH, Š.: *Po stopách spirituality PTP-ákov. Internačné formy politickej perzekúcie I...*, s. 110–121.

júcu minulosť a prostredníctvom PTP im bola poskytnutá šanca na reparát. Tretiu skupinu tvorili „noví“ dôstojníci, ktorí doplnili veliteľský zbor najmä po februári 1948, a ktorým prístupku do armády vystavil ich vhodný triedny pôvod spoločne s bezhraničnou angažovanosťou v prospech KSČ. Pochopiteľne, v popredí jednotlivých PTP nemohli chýbať ani bývalí príslušníci OBZ, vykonávajúci úlohu kontrarozvedky.

Osobitnú pozíciu v štruktúrach pomocných technických práporov zastávali politickí pracovníci pôsobiaci vo funkcii zástupcu veliteľa pre veci politické, tzv. politruci.⁹² Väčšinou išlo o dôstojníkov z povolania v nižších hodnostiach (poručík, nadporučík, kapitán) a poddôstojníkov z povolania alebo na základnej vojenskej službe.⁹³ Začlenenie do PTP vnímali buď ako пониženie, alebo v prípade tých mladších ako prestupnú stanicu v potenciálnom kariérnom raste. Ich vzdelanostná úroveň spravidla nedosahovala kvality ani stredoškolsky vzdelaných zaradencov, pretože požiadavkám na výkon tejto funkcie vyhovel len vďaka svojmu pôvodu a pred samotným nástupom prešli nanajvýš nejakým ideologickým školením.⁹⁴ V náplni práce mali takmer všetku osvetovú, kultúrnu a záujmovú činnosť útvaru. Že to však vôbec nebolo bez komplikácií často zapríčinili aj ich vlastní nadriadení, ktorí zase od radových pétépákov zvyčajne požadovali len a len maximálne pracovné nasadenie.

Chronologický prierez potupným správaním veliteľov voči príslušníkom PTP začína už pri ich príchode. Vladimír Kolník citoval prvú vetu kapitána Kábu z 59. PTP v Moste: „Vy nie ste ľudia! My z vás ľudí ešte len tvrdou prácou urobíme! Až potom vás vrátíme robotníckej triede.“⁹⁵ Václav Hrubý parafrázoval uvítaciu reč poručíka Seberu, veliteľa jednej z rôt 55. PTP v Ostrave – Radvaneckých: „Na nás asi 600 nováčikov reval, že

môžeme byť radi, že nás nechajú dýchať socialistický vzduch a keď sa nebudeme ukáznene správať, tak nás obesia na stromy okolo kasární.“⁹⁶ Zaradenec do ďalšieho ťažkého PTP (V., odlúčená jednotka Handlová) si na privítanie zo strany politruka npor. Jána Locha zaspomínal takto: „Chlapci, dúfam, že viete, kam ste prišli! Vy ste nespoľahliví a nie ste ani hodní, aby ste boli na povrchu. Pôjdete do bane a tam budete robiť ako šróby!“⁹⁷

Popri urážkach boli súčasťou každodenného života aj vyhrážky. V akej forme ich musela znášať časť vojakov 54. PTP pripomenul jeden z nich: „Veliteľom roty (2.) bol negramotný despota, Ukrajinec hovoriaci českým jazykom, poručík Juraj Terelja [v skutočnosti Terelya – pozn. P. M.]. Hrubým terorom, vyhrážkami zastrelením často vyhlasoval – Si politicky nespoľahlivý, ak Ťa zastrelím, nič sa mi nestane. Ty budeš mŕtvy, nič nepovieš, mne budú veriť. Takýmto spôsobom sa zabezpečovala pracovná disciplína a dobré výsledky. Pracovať museli aj nemocní s vysokou horúčkou. Nariadenie lekára tento veliteľ nebral na zreteľ. Nemocní mali len takú úľavu, že namiesto pracovania na stavenisku, museli pracovať v kasárňach pri udržiavaní rájov, chodieb, záchodov, zametaní dvo-rov a pod.“⁹⁸ To, že pracovná neschopnosť zaradencov nemala u nadriadených veľkú váhu potvrdili i ďalší pétépáci, charakterizujúci nezávisle od seba toho istého veliteľa – Michala Legezu. Ten, ktorý s ním prišiel do kontaktu počas úvodného základného výcviku bez zbrane v apríli 1951, ho spoznal ešte ako poručíka a veliteľa čaty: „Neuznávam maródo-rov. A keď má horúčku, dám mu vykopať dva kubíky piesku a bude zdravý!“⁹⁹ Druhý, Š. A. Rečka, na neho spomínal už ako na nadporučíka počas stavebných prác v Prahe v roku 1952. Jeho kama-

92 Slovo politruk pochádza z ruštiny – „političeskij rukovoditel“.

93 BÍLEK, J.: *Pomocné technické prápor...*, s. 71.

94 O tom, že sami seba hravo usvedčili z nevedomosti a chýbajúceho základného všeobecného rozhradu svedčí i nasledujúci úryvok: „Vladimír Lopafuk, príslušník 54. PTP, spomína na politruka, ktorý pri politickom školení vysvetľoval, ako dokonale sú zabezpečené hranice Československa s kapitalistickými štátmi. Na otázku jedného z vojakov, či sa to týka i našich hraníc s Talianskom dôstojník odpovedal, že samozrejme, že tie sú dokonca strážené mimoriadne pozorne.“ Tamže, s. 72.

95 VITKO, P.: *Príbeh o...*, s. 59.

96 DROBÍLEK, A. a kol.: *Hořké vzpomínání I...*, s. 91–92.

97 BRUN, V.: *Spomienky*.

98 List Filipa Paulecha... . Spomínaný veliteľ nešetril vyhrážkami ani pri presviedčaní na podpis niekoľkoročných brigád v prospech stavebných podnikov alebo baní: „Keď nepodpíšeš, neodídeš domov a budeš tu ešte keď budeš mať fúzy!“ V súvislosti s jeho inteligenciou sa viaže aj nejedna úsmevná príhoda. Táto sa odohrála v Prahe počas zabezpečovania príprav na oslavy 1. mája: „Poručík Terelya poslal šoféra nakúpiť 10 chlebov pre 100 chlapov. Ten po návrate zahlásil – Súdruh poručík, ako ste kázali, priniesol som jeden chleba pre desať chlapov! Terelya takmer zošalel, pokarhal ho a zahnal na nákup ešte raz. Až po vysvetleniach od ostatných vojakov uznal, že je to to isté, len v inom pomere...“ PAULECH, F.: *Spomienky*.

99 ŽITŇAN, J.: *Spomienky*.

IV. STRUČNÉ ZÁZNAMY O PRŮBĚHU ZÁKLADNÍ SLUŽBY V ARMÁDE, POHRANICNÍCH A VNITŘNÍCH VOJSKÁCH			
19. Uvést dobu nástupu služby u útvaru, nejdříve- jší přemístění, vojenskou odbornost, způsobi- lost pro funkci na dobu propuštění do zálohy	Datum		
	den	měsíc	rok
1. Nastupel do 60. pomoc. techn. prap. k 60. PTP	15.	4.	1951
2. Byl komat z jímé bla slavné	12.	5.	1951
3. Zaraden na pracoviště	15.	6.	1951
4. Premiestnený k voj. útvaru 60. PTP	1.	11.	1952
5. Právy v 60. PTP, 60. PTP, 60. PTP a komandovaný abo arm. posla a rof. a	1.	11.	1952
6. Komat slavné práce abo slavné a slavné v 60. PTP	2.	11.	1953
7. Právy v 60. PTP, 60. PTP, 60. PTP a komandovaný abo arm. posla a rof. a	15.	5.	1953
8. Právy v 60. PTP, 60. PTP, 60. PTP a komandovaný abo arm. posla a rof. a	2.	5.	1954

6

19. Uvést dobu nástupu služby u útvaru, nejdříve- jší přemístění, vojenskou odbornost, způsobi- lost pro funkci na dobu propuštění do zálohy	Datum		
	den	měsíc	rok
1. Po nástupu do základ. sluz. k 60. pomoc. techn. prap. k 60. PTP, 60. PTP, 60. PTP a komandovaný abo arm. posla a rof. a	15.	4.	1951
2. 60. pomoc. techn. prap. k 60. PTP, 60. PTP, 60. PTP a komandovaný abo arm. posla a rof. a	12.	5.	1951
3. Právy v 60. PTP, 60. PTP, 60. PTP a komandovaný abo arm. posla a rof. a	15.	6.	1951
4. Premiestnený k 53 pomoc. techn. prap. k 53. PTP, 53. PTP, 53. PTP a komandovaný abo arm. posla a rof. a	1.	11.	1952
5. Právy v 53. PTP, 53. PTP, 53. PTP a komandovaný abo arm. posla a rof. a	1.	11.	1952
6. Komat slavné práce abo slavné a slavné v 53. PTP	2.	11.	1953
7. Právy v 53. PTP, 53. PTP, 53. PTP a komandovaný abo arm. posla a rof. a	15.	5.	1953
8. Právy v 53. PTP, 53. PTP, 53. PTP a komandovaný abo arm. posla a rof. a	2.	5.	1954

7

rát, vojak Veverka, vtedy ležal v miestnosti so zlomenou nohou. Keď ho tam npor. Legeza zbadal, skrikol: „Postavte sa do pozornosti! Vy sa tu váľate“, keď sa pokúšal vstať, sotil ho na zem s poznámkou „ja vás vyľiečim!“¹⁰⁰

Rôznymi peripetiami si pétépáci prešli nielen na pracovisku, ale aj v ubytovacom priestore. Museli sa mať neustále na pozore, pretože pri zámere nájsť chybu za každú cenu sa zámenkou na potrestanie mohlo stať hocičo. Napríklad pravidelné kontroly stavu izieb a výstroja uskutočňované neraz nezmyselným spôsobom: „Keď sa veliteľovi roty alebo čaty zachcelo niekoho potrestať, chytli nejakú časť odevu, zodvihli ju proti svetlu a pobúchali po nej. Samozrejme, že proti svetlu bolo vidieť aj malé čiastočky prachu, takže bolo jasné, že niekto bude určite potrestaný. Najčastejšie desiatimi dňami basy po službe, čo znamenalo, že vojak musel spať v base na drevenej lavici bez matracu s jednou dekou a o šiestej ráno už musel byť pripravený na nástup do práce.“¹⁰¹

Šikanovanie, bezpredmetné ponižovanie a ustavičný psychický nátlak v rozličných podobách akosi typicky sprevádzali atmosféru vo väčšine vojenských pracovných jednotiek v prvej polovici päťdesiatych rokov, doslova teror si však zažili zverenci už spomínaného poručíka Seberu z 55. PTP. Miroslav Chundela zo susednej roty na jeho adresu poznamenal: „Npor. Sebera bol zviera v ľudskej podobe.... Bol som raz osobne svedkom, ako chlapci od roty A pri poobednej smene nespĺnili plán kvôli závalu sloja. Sebera ich nechal v bani až do rána a hneď po príchode do lágru ich bez odpočinku a jedla nechal nahnať na cvičák, kde sa museli rozostúpiť tak, ako sú na pracovisku a museli rukami naznačovať svoju prácu. Jedni naznačovali ako kopú, druhí ako nakladajú lopatou atď. Toto divadlo trvalo viac než tri hodiny. Ako chlapci po tomto vystúpení vyzerali, nie je potrebné komentovať.“¹⁰² Jeho „charakter“ a príznačná netaktnosť sa vykryštalizovala i v prípade už opísaného smrteľného úrazu zaradenca F. Falatha. Vtedy ešte poručík Sebera nedo-

Kópia vojenskej knižky Jána Žitňana, ktorú nikdy neodovzdal.

Zdroj: Osobný archív autora

100 Autor spomienky neuviedol celé svoje krstné meno. DROBÍLEK, A. a kol.: *Hořké vzpomínání I...*, s. 55.

101 PAULECH, F.: *Spomienky*.

102 DROBÍLEK, A. a kol.: *Hořké vzpomínání II...*, s. 60.

103 Tamže, s. 124.

volil ísť vojakom na jeho pohreb preto, lebo by sa tam vraj nevedeli správať...¹⁰³

Jednu z mála svetlých výnimiek z hľadiska veliteľského zboru reprezentoval veliteľ 60. PTP, kpt. Jaroslav Štafa, na ktorého si jeden z jeho podriadených z vlastnej skúsenosti zaspomínal, že „...jednal s nami vždy ako človek s ľuďmi.“¹⁰⁴

Niekoľko „večných symbolov“ PTP

Hoci dnes sú pomocné technické praporey pre širšiu verejnosť už takmer neznámym pojmom, do úplného zabudnutia ešte neupadli. A to najmä vďaka dožívajúcim pamätníkom tohto obdobia, ale i literatúre a kinematografii. Reflexia problematiky tak aj po polstoročí evokuje zopár nezabudnuteľných momentov z jej obdobia. V danej situácii je však nevyhnutné akceptovať i reminiscencie alebo komentáre, ktoré nemajú vyslovene apologický charakter, ale že vyvolávajú aspoň nejakú reakciu, ktorá PTP následne opäť na čas pripomenie do povedomia.

Vari najčastejšie sa v tomto smere objavuje slovné spojenie „čierni baróni“. S tým sa mohli stretnúť čitatelia prvýkrát už pred niekoľkými desaťročiami vo forme románu, ktorý následne po páde komunistického režimu podnietil jeho celovečerné i seriálové filmové spracovanie.¹⁰⁵ Odkiaľ sa však toto všeobecne zaužívané pomenovanie pétépákov vôbec vzalo? Historik Jiří Bílek ponúkol dva najpravdepodobnejšie zdroje. Ten prvý pochádza z banských technických práporov, ktorých príslušníci si vďaka množstvu peňazí, voľného času a svojráznej životospráve mohli pripadať ako baróni.¹⁰⁶ Druhý vznikol pod vplyvom dávky recesie. Keď vojaci pracujúci v bani Františka v Sovinci (okres Bruntál – pozn. P. M.), kde dodnes stojí hrad patriaci v minulosti mnohým šľachticom a vodcom, čakali po šichte na odvoz do tábora a čas si krátili zájdením na pivo do miestnej

krčmy, dozorcovia ich posmešne pohánali k odchodu slovami: „Nie ste žiadni baróni, pohnite kostrou!...Padám, padám, baróni!“¹⁰⁷

Medzi nezabudnuteľnými symbolmi PTP nemôže chýbať ani **Stará Kamčatka**. Ide o názov jedného z táborov, v ktorom bývali príslušníci 55. PTP v Ostrave – Radvaniciach, smutne presláveného vďaka svojim veliteľom a nehostinným podmienkam. V rokoch 1951–1954 vojaci pracovali v okolitých baniach Pokrok, Hedviga, Eduard Urx a Julius Fučík a o vysokú úrazovosť tam nemali núdzu.¹⁰⁸ Dvaja najobávanejší velitelia tábora boli npor. Sebera (rota A) a npor. Kačmarčík (rota Z). Pamätník Starej Kamčatky ho stručne opisal: „Areál lágru bol v podobe obdĺžnika, bol oplotený vysokým plotom, nad ktorým bolo niekoľko radov ostnatého drôtu a v rohoch reflektory. Pre slabšie náture nepovzbudivé. V nízkych domoch boli cimry [izby určené pre hromadné ubytovanie – pozn. P. M.] pre 10 osôb.“¹⁰⁹

Takpovediac k ikonám PTP patril aj 52. PTP Svätá Dobrotivá, známy tiež pod pomenovaním „Santa Cruz“ („Svätý kríž“). K takejto prezývke ho priviedli veľmi zlé ubytovacie podmienky, minimálna hygiena, nekvalitná strava a otrocká drina na pracoviskách. Vojaci boli umiestnení do pôvodného augustiniánskeho kláštora v tesnej blízkosti obce Zaječov pri Příbrami.¹¹⁰ Aj tento tábor bol obohaný plotom z ostnatého drôtu, ktorý mal izolovať zaradcov od miestneho obyvateľstva.

S pomocným technickým práporom v Svätej Dobrotivej je bezprostredne spätá postava jeho obávaného veliteľa **Bedřicha Toupalíka**.¹¹¹

Zhodnotenie a dnešný pohľad na PTP

Po roku 1989, keď historik už nemusí výber tém ani závery svojho výskumu podria-

104 ŽITŇAN, J.: *Spomienky*.

105 Dielo „Černí baroni aneb Válčili jsme za Čepičky“ v knižnej podobe od Miloslava Švandrlíka uzerlo svetlo sveta v roku 1969. Dej je situovaný do oblasti juhozápadných Čiech, hlavnými postavami sú vojak Kefalín a major Haluška, prezývaný Terazky a dodnes vyvoláva na problematiku PTP protichodné názory. Najmä preto, že v centre jeho diania, na zámku Zelená Hora pri Nepomuku, nikdy nesídlil žiaden z pomocných technických práporov, ale iba ľahký 1. TP v rokoch 1951–1956.

106 Zároveň však správne podotkol, že „čierny barón“ mal od „čierneho pétépáka“ veľmi ďaleko. BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 88.

107 BÍLEK, J.: *Pomocné technické praporey...*, s. 171.

108 BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 145.

109 DROBÍLEK, A. a kol.: *Hořké vzpomínání II...*, s. 60.

110 Kláštor bol postavený na mieste neďaleko Hořovic, kde sa údajne v roku 1262 Oldřichovi Zajícovi z Valdeka zjavila Panna Mária. Preto následne dostal pomenovanie Svätá Dobrotivá. (Dostupné na: <http://www.bojovniciprotitotalite.cz/pages/show/29>) Takto je dodnes nazývaná celá lokalita, pričom ešte do roku 1960 niesli toto označenie aj poštové pečiatky, avšak v skutočnosti ju tvoril len kláštor, kostol, škola a pošta. (Dostupné na: <http://www.sweb.cz/cerny.to/zajecovii.html>)

111 K zaujímavej kontroverzii medzi ním a jedným z jemu podriadených nepohodlných vojakov došlo po tom, čo sa v istom vydaní týždenníka *Obrana lidu* dočítal svoje meno spojené s 52. PTP. Išlo o článok, ktorý napísali autori Jiří Horský a Jaromír Petřík v spolupráci s pétépákom Jaroslavom Erbenom. (*Obrana lidu*, roč. 27, 1968, č. 21 z 25. 5. 1968, s. 4, „Případ je otevřen.“) Dôstojníkov pohľad na existenciu PTP uverejnili redaktori viac ako o mesiac neskôr. (*Obrana lidu*, roč. 27, 1968, č. 26 z 29. 6. 1968, s. 5, „Kde je pravda o Santa Cruz?“) K takejto nepriamej konfrontácii mohlo dôjsť jedine v období čiastočne uvoľnenej politickej atmosféry v prvej polovici roka 1968, čo dokazuje aj písomná reakcia Jiřího Růžičku z júla 1968, ktorá však už po

ďovať štátnej ideológii, sa aj u nás čoraz viac otvárajú možnosti na objektívne hodnotenie mnohých negatívnych javov z čias totality. Pomocné technické práporov nevynímajúc. I keď ich v niektorých prípadoch dodnes zahŕňa pomyselné rúško tajomstva, napriek tomu, resp. práve preto sa im stále vyplati venovať patričnú pozornosť. Celkom jasne totiž demonštrujú, že totalitných zločinov sa na slovenskom území nedopúšťal len nacistizmus, ale aj jeho neskorší prosovietsky orientovaný nástupca.

Existenciu PTP, okrem toho, že bola v rozpore s viacerými zákonmi a medzinárodnými dohodami,¹¹² treba v prvom rade hodnotiť ako amorálnu, pretože v dôsledku zaraďovania osôb do PTP dochádzalo častokrát doslova k vytrhnutiu ľudí z bežného života, ignorácii základných ľudských práv, a teda k násilnému zníženiu ich spoločenského statusu. Práve oni však vzišli z tohto nerovného boja napokon ako morálni víťazi a o ich veľkosti svedčí aj schopnosť priznať si žart na vlastný účet. Vôbec neobstála ani argumentácia prevýchovy prácou, pretože oproti skutočným zaháfačom tvorili rady pracovných jednotiek zvyčajne osoby nekonformné vládnucemu politickému režimu, paradoxne, väčšinou z jeho robotníckej základne. Nehovoriac podrobne ešte o negatívnej verejnej mienke na adresu pétépákov, ktorá úzko súvisela s ich pretrvávajúcou diskrimináciou

aj po prepustení do civilného života.¹¹³ Predsa len, so záznamom o vojenskej službe v PTP sa nezaraďovalo späť do spoločnosti práve najľahšie.

Odškodnenie a mimosúdna rehabilitácia pétépákov

S rôznymi fyzickými a psychickými ujмами, ktoré zaradencom do vojenských táborov nútených prác svojimi „výdobytkami“ spôsobil komunistický režim, a ktoré permanentne pocítovali nielen počas svojej vojenskej služby, museli títo ľudia vnútorne zápasiť ešte aj dlho po návrate do civilu. Žiaľ, niektorí sa s nimi úplne nevyrovnali dodnes.

Po páde komunistického režimu v Československu im svitla nádej aspoň na čiastočnú nápravu. Z tohto hľadiska môže byť pre bývalých príslušníkov VTNP malou satisfakciou séria niekoľkých zákonov o ich dodatočnom finančnom odškodnení. Jej uskutočneniu predchádzal neprimerane zdĺhavý a komplikovaný legislatívny proces, završený de iure až v januári 2005, pričom konečný termín na získanie jednorazového príspevku vypršal k 31. decembru 2007. Pozostával však z viacerých častí a výraznou mierou sa o jeho konečnú podobu zaslúžila strešná organizácia pétépákov – **Slovenský zväz VTNP – PTP**, ktorého zástupcom sa napokon podarilo úspešne obhájiť svoje opodstatnené požiadavky nielen na parlamentnom fóre.¹¹⁴

udalostiach súvisiacich s intervenciou vojsk Varšavskej zmluvy na územie ČSSR vydaná nebola. Celý text tejto reakcie je však v nezmenenej podobe zachovaný a publikovaný. (DROBÍLEK, A. a kol.: *Hořké vzpomínání I...*, s. 15–20.) V podstate tejto polemiky išlo o dva rozdielne postoje k tým istým skutočnostiam, akýsi slovný súboj obhajoby PTP s jej oponentúrou. Na porovnanie a na vlastné posúdenie sú uvedené úryvky z oboch autentických pohľadov na dva vybrané sporné body.

a.) Prevýchova

- Pplk. B. Ťoupalík: „V tomto PTP slúžili ľudia z rôznych pracovísk a rôzneho zloženia, ktorí sa tu mali prevychovávať hlavne pôsobením politickým, kultúrnym, športovým a účelovou prácou.“

- J. Růžička: „Ako to ale dokázal v prípade, že môj protivník má omnoho väčší politický i kultúrny prehľad a o charakterových a morálnych hodnotách ani nehovorím? Potom sa musia tieto výchovné snahy nezadržateľne zmeniť na frašky politického školenia, keď buď inštruktor pracne prekockáva zložitú frazeológiu z predpísaných spisov, alebo príručku nechá k predčítaniu niekomu z vychovávaných a sám sa venuje prebúdzaniu účastníkov.“

b.) Voľný čas

- Pplk. B. Ťoupalík: „Po skončení osemhodinovej pracovnej doby sa vyžívali (vojaci) v rôznych záujmových krúžkoch, ktorých bolo naozaj mnoho – takže každý, kto mal záujem, prišiel si na svoje.“

- J. Růžička: „Neviem, aké je to šťastie kultúrneho a športového vyžitia, keď človek prišiel po celodennej drine (pracovali sme často 12–14 hodín) a po vychladnutej večeri je hnaný revúcimi inštruktormi na PVS“ [v češtine politickovychovná světnice, tzv. klubovňa roty – pozn. P. M.].

Na základe doteraz uvedených faktov a skúseností s negatívnymi praktikami komunistického režimu možno otvorene konštatovať, že táto pofidérna obhajoba totálne zlyhala. Na veci už nič nezmenil ani nasledujúci subjektívny dodatok pplk. B. Ťoupalíka. Skôr naopak... „V PTP nebol nikomu skrivený ani vlasok, ba naopak, všetci velitelia v PTP sa vojakom venovali tak, že prišli sami o zdravie. Bola tam velice náročná a namáhavá práca, pretože išlo o prevýchovu ľudí silne narušených morálne a politicky.“ (Obrana lidu, roč. 27, 1968, č. 26 z 29. 6. 1968, s. 5, „Kde je pravda o Santa Cruz?“)

¹¹² Konkrétne rozdielnosti bližšie pozri napr. BÍLEK, J.: *Pétépáci aneb...*, s. 26–27.

¹¹³ Mnohí z nich zostali naďalej tajne sledovaní, resp. bol im zneprijemňovaný návrat do školských lavíc, zamestnania či pôvodného bydliska.

¹¹⁴ Slovenský zväz (SZ) vojenských táborov nútených prác – pomocných technických práporov sa formoval už od roku 1968. Avšak známe tragické udalosti z augusta 1968 celý vývoj na takmer 22 rokov pribrzdili. Zostalo iba pri vytvorení Pripravného výboru a jeho predsedníctva. Podpredsedom pre Slovensko sa stal Peter Gerdelán. Pôvodné úsilie sa podarilo úspešne zrealizovať až v roku 1990, keď bol založený Zväz pomocných technických práporov s celoštátnou pôsobnosťou. K prvým významným funkcionárom prislúchajúcim pre slovenskú časť vtedajšej republiky patrili Ladislav Šefc a Juraj Pružinský. Samostatný Slovenský zväz PTP vznikol v máji 1992 v tieni príprav blížaceho sa rozdelenia spoločného československého štátu. Jeho prvým predsedom sa stal Žilínek, v súčasnosti zastáva túto funkciu Brun so sídlom v Žiline. Na regionálnej úrovni zväz zastupujú okresné kluby. Dnes (október 2008) je ich počet 36.

Prvú fázu finančného odškodnenia zakončil zákon č. 87/1991 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách. Pomyselná druhá časť tohto rehabilitačného procesu vyústila do schválenia jednorazového finančného príspevku. Právny podklad preň tvoril zákon č. 726/2004 Z. z. o poskytnutí jednorazového peňažného príspevku osobám zaradeným v rokoch 1948 až 1954 do vojenských táborov nútených prác a pozostalým manželkám po týchto osobách, ktorý neskôr ešte menil a dopĺňal zákon č. 612/2005 Z. z.¹¹⁵ Praktická realizácia zákona č. 726/2004 Z. z., resp. 612/2005 Z. z. sa však nie vždy stretla s priaznivým ohlasom. V súvislosti s jeho znením sa totiž preukázali aj viaceré závažné nedostatky znevýhodňujúce nezanedbateľnú časť pétépákov. Keďže finančné odškodnenie mohlo byť žiadateľovi vystavené spočiatku len na základe oficiálneho potvrdenia o dôvode politickej nespoľahlivosti, záujemcovia museli za odbornej asistencie pracovníkov VHA Bratislava objaviť v súvislosti so svojim menom medzi zachovanými archívnymi materiálmi nejaký údaj o ich klasifikácii E. (Ten bol aj v ďalšom postupe kľúčový.) Lenže to častokrát predstavovalo takmer sisyfovsky náročnú úlohu, pretože záznamy vyslovene o takejto klasifikácii sa bežne neevidovali a existovali v podstate len vo forme

denných, resp. tajných rozkazov, posudkov, dotazníkov alebo záznamov o previerkach.¹¹⁶ Čiže väčšinou v prípadoch, keď bol dotýčny formálne zbavený označenia politicky nespoľahlivý, alebo naopak z tohto dôvodu naďalej ponechaný v PTP. Ako sa ale mali spravodlivosti dovoliť ti, ktorí sa počas služby vo VTNP nijakým žiadateľným spôsobom „neprevychovali“ a ani nikde nenašli svoj právoplatný doklad perzekučného charakteru? Nuž, a tak sa teda neraz stalo, že keď niekto z radov nepohodlných vojakov opakovane „neposlúchal“, mal to po celý čas vo VTNP dvojnásobne náročnejšie a navyše dodnes nedostal z fondu jednorazového peňažného odškodnenia ani korunu, a naopak tí, ktorí sa nejako „polepšili“, sa mohli mať relatívne lepšie už počas vojenskej služby.

Žiaľ, záverom možno konštatovať, že všeobecná znalosť skúmanej problematiky je v súčasnosti na veľmi nízkej úrovni. Navyše, rôzne dezinformácie a úmyselné skresľovanie pohľadu na vojenské tábory nútených prác v nedávnej socialistickej minulosti spôsobili v očiach laickej verejnosti dosiaľ pretrvávajúcu mylnú predstavu o ich zmysle a charaktere. Popri memento, ktoré chcú predostrené historické skutočnosti vysielat' do budúcnosti, bola preto jedným z cieľov výskumu i objektívna prezentácia tohto feno-

Summary

„Second Category Citizens” – Veterans from Auxiliary Technical Battalions

Auxiliary technical battalions (Pomocné technické prápory - PTP) are a memento of cruel totalitarian regimes not only from the times of Nazis but also from the Communist period. It is one element of the broad political persecution of citizens. In years 1950 – 1954 the Czechoslovak army was misappropriated for this goal. Members of PTP were isolated in special camps and during their military service they had to work for interests of government. That was a form of punishment for their "hostile" stance towards the new political regime established after the communist coup from February 1948. The study deals with the existence of forced labour camps in Slovak and Czechoslovak republic. It contains information on the development and activity of PTP. The author also used archives and personal testimonies of veterans from the PTP. Author's objective was to describe the battalions and also show the reduced social status of „politically unreliable”.

115 K podrobnostiam o rehabilitačných zákonoch bližšie pozri ŠVANDA, P.: Zákon ako prostriedok na nápravu historickej krivdy. In: VITKO, P. (zost.): *PTP. Poníženie...*, s. 37–40.

116 V najhorších situáciách sa z pohľadu odškodnenia ocitli vojaci zaradení do VTNP v prvých rokoch existencie týchto útvarov. Čiastočná zmena k lepšiemu nastala až v nadväznosti na masívnu previerku politickej spoľahlivosti zo záveru roka 1953.

Agentúrno-operatívna činnosť

II. odboru Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954–1959

Na jeseň 1953 sa uskutočnila zásadná reorganizácia centrálnych a teritoriálnych útvarov Štátnej bezpečnosti (ŠtB).¹ 9. septembra predsedníctvo Ústredného výboru (ÚV) Komunistickej strany Československa (KSČ) rozhodlo, že ministerstvo vnútra (MV) a ministerstvo národnej bezpečnosti (MNB) sa zlúčia do jedného ministerstva. Už 11. septembra bolo MNB zrušené a nahradené MV.² Do čela rezortu sa dostal mladý a relatívne neznámy stranicky funkcionár Rudolf Barák.³ Následné organizačné zmeny sa najviac dotkli samotnej Štátnej bezpečnosti.⁴

Na centrálnej úrovni bola Hlavná správa (HS) ŠtB v tej podobe, v akej existovala v rámci MNB, zrušená. Jednotlivé správy a samostatné odbory sa stali samostatnými organizačnými jednotkami na ministerstve vnútra.⁵ Takáto organizačná štruktúra centrálnych útvarov ŠtB vydržala s menšími korektúrami z rokov 1955 a 1956 až do

polovice 60. rokov. Nepoznačilo ju ani prijatie Ústavného zákona č. 100/1960 Zb. z 11. júla 1960. Podľa tohto zákona v Československu „zvíťazil socializmus“, a preto sa Československá republika (ČSR) premenovala na Československú socialistickú republiku (ČSSR).⁶

Na regionálnej úrovni došlo na jeseň 1953 k zlúčeniu krajských správ (KS) ŠtB a krajských správ Verejnej bezpečnosti (VB) do jednotnej krajskej správy ministerstva vnútra.⁷ Na území Slovenska bolo zriadených šesť krajských správ MV – v Bratislave, Nitre, Banskej Bystrici, Žiline, Košiciach a Prešove.⁸ Zmena územnosprávneho členenia Československa v roku 1960 zasiahla aj krajské správy.⁹ Na Slovensku sa pôvodných šesť krajských správ zlúčilo do troch sídlami v Bratislave, Banskej Bystrici a Košiciach. Tieto zmeny ale nemali dopad na organizačnú podobu krajských správ.¹⁰

Mgr. Branislav Klinčok
(1979), absolvent histórie na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, pracuje v Ústave pamäti národa

- 1 V rokoch 1952–1953 bola ŠtB na vrchole svojej moci. O zásadných otázkach nerozhodovalo politické vedenie, ale sovietski poradcovia a ich dôverníci na jej čele. Politické špičky sa oprávnené cítili ohrozené, pretože ŠtB bola mimo ich kontroly. Po smrti J. V. Stalina a K. Gottwalda nastala vhodná doba na oklieštenie všemocnej ŠtB.
- 2 Vládné nariadenie č. 77 z 11. 9. 1953 o novej organizácii ministerstiev a ústredných orgánov štátnej správy.
- 3 Rudolf Barák (1915–1995) vykonával funkciu ministra vnútra od 14. 9. 1953 do 23. 6. 1961. V januári 1962 bol zatknutý a neskôr odsúdený na 15 rokov väzenia, v roku 1968 bol prepustený. Podrobnejšie pozri: PROKOP, T.: Život a doba ministra vnútra Rudolfa Baráka. *Securitas Imperii*, 2005, č. 12, s. 329–362.
- 4 K organizačnej štruktúre ŠtB pred Barákovou reorganizáciou pozri: FROLÍK, J.: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. *Sborník archivních prací*, č. 2, roč. 52, Praha 2002, s. 376–387; FROLÍK, J.: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. *Sborník archivních prací*, č. 2, roč. 41, Praha 1991, s. 450–484. PEŠEK, J.: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953*. Bratislava 1999, s. 34–50.
- 5 Bližšie k organizácii ministerstva vnútra pozri: FROLÍK, J.: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989*, s. 394–437.
- 6 Prijatie socialistickej ústavy v roku 1960 nevyvolalo zmeny v štruktúre ŠtB. Výrazne však ovplyvnilo nové zameranie bezpečnosti, ktoré v socialistickej spoločnosti dostalo nové smerovanie.
- 7 Na štruktúru teritoriálnych útvarov ŠtB mal výrazný vplyv vznik krajov v januári 1949. V sídlach jednotlivých Krajských národných výborov (KNV) boli vytvorené krajské veliteľstvá (KV) ŠtB a krajské veliteľstvá Národnej bezpečnosti (neskôr VB). V polovici roka 1952 nahradili KV ŠtB krajské správy ŠtB. Podrobnejšie pozri: PEŠEK, J.: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953*, s. 42–50; FROLÍK, J.: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989*, s. 437–457.
- 8 Organizačnú štruktúru krajských správ MV definoval Tajný rozkaz ministra vnútra (ďalej TRMV) z 31. 12. 1953.
- 9 Nové územnosprávne členenie Československa definoval zákon o územnom členení štátu z 9. 4. 1960 č. 36/1960, ktorý nadobudol účinnosť 1. 7. 1960.
- 10 Organizačná štruktúra krajských správ odpovedala štruktúre ministerstva vnútra, viac-menej bola jej duplikátom. Zatiaľ čo MV bolo členené na jednotlivé operatívne správy a tie na odbory a oddelenia, krajské správy boli členené na odbory a tie ďalej na jednotlivé oddelenia. Hlavné štátnobezpečnostné zložky krajských správ tvorili II. (kontrarozviedny), III. (vnútorný nepriateľ), IV. (ekonomický), VII. (sledovanie) a IX. (spravodajská technika) odbor. Kontrarozviedny – II. odbor – sa členil na jednotlivé oddelenia podľa ich štátnobezpečnostného zamerania: 1. oddelenie (USA, V. Británia, Francúzsko), 2. oddelenie (Nemecko, Rakúsko), 3. oddelenie (vízoví cudzinci). Bližšie pozri: FROLÍK, J.: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989*, s. 458–469.

VYHODNOTENIE PLNENIA PERSPEKTÍVNEHO PLÁNU
KS-MV BRATISLAVA NA ROK 1959.

Vychádzajúc zo stanoveného perspektívneho plánu práce KS-MV na rok 1959 z hľadiska plnenia hlavných úloh bolo dosiahnuté za obdobie od 1.1. do 31. 10. 1959 nasledujúcich výsledkov:

Stav agentúrne - operatívnej siete :

	1.1.1959	31.10.1959	
agentov	450	583	31,5 %
informátorov	1172	1264	68,5 %
celkom	1622	1847	
na kompromitujúcom materiáli ... 741t.j.42 %			
na ideologickom podklade1106t.j.60 %			
členov KSČ	123	t.j.	6,6 %
celokrajský priemer na 1 opera- tívneho pracovníka			8,7
II. odbor			8,1
III. odbor			9,2
IV. odbor			9,-
OO-MV			9,6

Rešt agentúry :

OO-MV zvýšenie stavu agentov o	35 %
informátorov o	16 %

Stav agentúrnej siete na KS
MV Bratislava v roku 1959.

Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava

Po reorganizácii teritoriálnych zložiek ŠtB v roku 1954, plnili II. odbory krajských správ MV v podstate rovnaké úlohy ako II. správa ministerstva vnútra v Prahe. Medzi jej hlavné objekty záujmu patrili zahraničné zastupiteľské úrady (s výnimkou krajín východného bloku), ktoré sídlili na československom území, a tiež sa snažila „rozšíriť a skvalitniť zahraničnú agentúru“ v Spolkovej republike Nemecko (SRN), Západnom Berlíne a Rakúsku. Tieto úlohy sa prenášali aj na jednotlivé krajské správy MV a prispôbovali sa tu regionálnym podmienkam.

**Vývoj agentúrnej siete II. odboru KS MV
Bratislava v rokoch 1954 -1959**

Podobu agentúrnej siete (siete tajných spolupracovníkov) ŠtB v rokoch 1954-1960 definovala smernica pre agentúrno-operatívnu prácu, ktorá bola súčasťou tajného rozkazu ministra vnútra Rudolfa Baráka č. 72 z apríla 1954.¹¹ Podľa tejto smernice tvorili

„agentúrno-informátorskú sieť osoby tajne zaviazané pre odhaľovanie, rozpracovanie, dokumentovanie a včasné znemožnenie zločinnej činnosti nepriateľského podzemia, agentúry nepriateľských rozviednych a emigračných centier, odhaľovanie škodcov, diverzantov, teroristov a iných zločinných elementov, usilujúcich o narušenie ľudovodemokratického zriadenia v ČSR.“ Týmto „osobami“, resp. tajnými spolupracovníkmi boli: agenti, informátori, rezidenti a majitelia konšpiračných alebo prepožičaných bytov. Smernica pre agentúrno-operatívnu prácu jednotlivých tajných spolupracovníkov definovala nasledovne:

Agenta považovala za „najschopnejšieho tajného spolupracovníka orgánov MV“, ktorý sa používal na „aktívne rozpracovávanie špiónov, špiónskych rezidentov, sabotérov a škodcov, zradcov, podzemných organizácií (buržoáznonacionalistických, kulacko-povstaleckých, bývalých reakčných politických strán atď.), rozviednych orgánov protivníka a emigrantských centier“. Agenti sa získavali na základe „kompromitujúcich materiálov, t. j. na podklade jeho trestnej činnosti, alebo z vlastenckých pohnútok a na základe jeho sympatií k ľudovodemokratickému zriadeniu a nakoniec aj za materiálne výhody (peňažné a vecné odmeny)“.

Informátor bol tajný spolupracovník orgánov ministerstva vnútra „zaviazaný spravidla na vlasteneckom základe a dávajúci informácie o nepriateľských elementoch zo svojho okolia“. Informátor však mohol byť „zaviazaný“ aj na základe kompromitujúcich materiálov. Medzi jeho hlavné úlohy patrilo „odhaľovať osoby, nepriateľské ľudovodemokratickému zriadeniu a zúčastňovať sa rozpracovávanie konkrétnych osôb a v súvislosti so svojimi možnosťami pomáhať odhaľovať zločinnú činnosť nepriateľa“. Navyše sa informátori získavali pre „úzko špeciálne ciele“, akými bolo napríklad „odvrátenie diverzných aktov“, ochrana štátnych hraníc alebo pátranie po protištátnych zločincoch.

Ďalším tajným spolupracovníkom ŠtB bol rezident, ktorý bol „viazaný hlavne z komunistov alebo bezpartajných, bezpodmienečne oddaných ľudovodemokratickému zriadeniu, majúcich možnosť i schopnosť riadiť skupinu informátorov“. Pracoval pod riadením operatívneho pracovníka a bol jeho pomocníkom pri obsluhu a riadení informáto-

11 TRMV č. 72 z 20. 4. 1954 „Smernice o agentúrno-operatívnej práci“.

rov. Rezidenti sa získavali v prípadoch, keď boli operatívni pracovníci v osobnom styku s množstvom agentúry a nemohli zaistiť jej správnu obsluhu, prípadne keď osobné spojenie operatívneho pracovníka s informátorom a agentom bolo sťažené následkom „špecifických podmienok práce“.

Konšpiračný byt bol určený na prácu s „najčestnejšou a preverenou agentúrou“. Bol v úplnom vlastníctve orgánov MV a pred obyvateľstvom bol maskovaný ako úrad alebo súkromný byt. V roku 1954 bol prvýkrát zavedený **prepožičaný byt**. Dovtedy ŠtB prepožičané byty nepoužívala. Majitelia týchto bytov sa získavali z „preverených, čestných a ľudovodemokratickému zriadeniu oddaných ľudí, ktorých byty musia zodpovedať nutným požiadavkám prijímania agentúry – malé množstvo spolubývajúcich, vhodné umiestnenie, vjazdy, vchody a východy zabezpečujúce konšpiráciu v práci“.¹²

KS MV Bratislava zdedila agentúrnú sieť po svojej predchodkyni krajskej správe ŠtB. Tajný rozkaz ministra vnútra z roku 1954 definoval agentúrnú sieť ako „jednu zo základných zbraní operatívnych orgánov ministerstva vnútra“. Ako ďalej uvádzal, „od správneho využitia agentúrneho aparátu z prevažnej časti závisí úspešný boj operatívnych orgánov ministerstva vnútra proti nepriateľovi“.¹³ Nová krajská správa zdedila po svojej predchodkyni aj všetky nedostatky v agentúrno-operatívnej činnosti. Rudolf Barák tieto nedostatky v roku 1954 jasne pomenoval. Išlo predovšetkým o to, že „mnohí operatívni pracovníci ministerstva vnútra ako v centrále, tak aj na krajoch ešte nepochopili význam agentúrnej práce ako hlavnej zbrane v boji s nepriateľom, nepochopili, že operatívny pracovník bez dobre vybudovanej, organizovanej a riadenej agentúrnej siete je kancelárskym byro-

kratom, ktorý nemôže nepriateľa odhaliť a zneškodniť“.¹⁴

Na začiatku roku 1954 si KS MV Bratislava vytýčila hlavnú „pracovnú líniu“, ktorá bola zameraná najmä na rozšírenie a skvalitnenie siete tajných spolupracovníkov a zlepšenie konšpiračnej práce, t. j. zvýšenie stavu konšpiračných a prepožičaných bytov.¹⁵ Tieto úlohy sa dotýkali všetkých operatívnych odborov na krajskej správe, II. odbor nevynímajúc. Za východiskové údaje k vývoju agentúrnej siete II. odboru sme považovali počty uvedené v súhrnnej správe KS MV Bratislava za rok 1953–1954. Podľa nej k 30. júnu 1954 agentúrnú sieť II. odboru tvorilo 28 agentov, 33 informátorov, 6 konšpiračných a 10 prepožičaných bytov.¹⁶ Pre nasledujúce obdobie (najmä rok 1955) boli v rámci budovania agentúrnej siete vytýčené nasledujúce úlohy:

1. Zlepšiť agentúrnú prácu tak, aby do 3 mesiacov každý operatívny pracovník mal najmenej jedného agenta.

2. Zlepšiť stav konšpiračných a prepožičaných bytov a zamedziť akémukoľvek styku s agentúrou na uliciach, v autách a reštauráciách.

3. Vybudovať v najkratšej dobe agentúrnú sieť na úsekoch, kde bola nedostačujúca. Išlo najmä o líniu nemeckej, anglickej a francúzskej rozviedky.

V roku 1955 sa pri budovaní agentúrnej siete na II. odbore, resp. celej KS MV dosiahli určité úspechy. Už k 30. júnu 1955 agentúrnú sieť II. odboru tvorilo 34 agentov, 47 informátorov, 5 konšpiračných a 9 prepožičaných bytov.¹⁷ Do konca roka sa sieť tajných spolupracovníkov opäť rozšírila, a to na: 93¹⁸ agentov a informátorov, 6 konšpiračných a 8 prepožičaných bytov.¹⁹ Agentúrna sieť bola budovaná najmä po línii „americko-“ a „západonemeckej“, teda získavali sa

12 Porov. ŽÁČEK, P.: „Ostrá zbraň“ Štátnej bezpečnosti. *Pamäť národa*, október 2004, s. 10–14.

13 TRM č. 72 z 20. 4. 1954 „Smernice o agentúrnej práci“.

14 Tamže.

15 Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN) Bratislava, f. R 012 Krajská správa ZNB Bratislava, šk. č. 37, i. j. 467. Súhrnná správa o činnosti KS – MV za rok 1953–1954.

16 Tamže. Na inom mieste ale táto istá správa uvádza odlišné počty tajných spolupracovníkov: 59 agentov a informátorov, 3 konšpiračné a 12 prepožičaných bytov.

17 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 472. Správa k štatistickému výkazu činnosti KS MV za 1. polrok 1955.

18 Správa obsahuje len celkový počet agentov a informátorov, ktorý je navyše pravdepodobne nesprávny. Na inom mieste totiž táto správa uvádza detailnejšie informácie o stave agentúry na II. odbore KS MV Bratislava. V 2. polroku 1955 získali operatívni pracovníci kontrarozviedky 10 agentov a 21 informátorov a vyradení boli 3 agenti a 10 informátorov. Celkovo teda vzrástla agentúrna sieť na II. odbore o 7 agentov a 11 informátorov. Ak toto navýšenie pripočítame k stavu k 30. 6. 1955 zistíme, že agentúrnú sieť II. odboru by malo tvoriť 41 agentov, 58 informátorov, celkovo teda 99 tajných spolupracovníkov. Podobne sa dá vypočítať počet tajných spolupracovníkov ku koncu roku 1956 aj na základe údajov zo správy o činnosti KS MV za rok 1957. Podľa tejto správy by počet tajných spolupracovníkov na II. odbore bol 46 agentov, 51 informátorov, celkovo 97 spolupracovníkov. Tieto nezrovnalosti sú pravdepodobne zapríčinené ležérnosťou jednotlivých operatívnych pracovníkov, ktorí, ako si ukážeme ďalej, mali v agentúrno-operatívnej práci výrazné nedostatky.

19 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 475. Správa k štatistickému výkazu činnosti KS MV za rok 1955.

spolupracovníci, ktorí boli schopní prenikať do prostredia amerických a západonemeckých tajných služieb.²⁰ Pre zaujímavosť uvedieme aj zloženie agentúry na základe triedneho pôvodu: z 93 tajných spolupracovníkov II. odboru KS MV Bratislava bolo 9 spolupracovníkov „buržoázneho pôvodu“, 36 z radov „technickej inteligencie“, 7 „bývalých ľudí“, ²¹ 11 robotníkov a 30 z radov „inteligencie“.

Napriek čiastočnému rozšíreniu agentúrnej siete nebolo vedenie KS MV Bratislava s danou situáciou spokojné. Stav agentúrnej siete sa síce zvýšil, ale na druhej strane „bolo by chybou domnievať sa, že sa tým zásadne zlepšila agentúrno-operatívna práca KS MV“. Dokazoval to najmä „nízky stav agentov“, ²² ktorého hlavnou príčinou bol fakt, že operatívni pracovníci sa obávali „verbovať“ priamo agentov a dávali prednosť informátorom. Bolo to spôsobené tým, že návrhy na informátorov, na rozdiel od agentov, náčelníci odborov vo veľkej väčšine schvaľovali bez pripomienok. ŠtB totiž na informátorov kladla menšie nároky ako v prípade agentov. Na II. odbore tento problém nebol až taký vypuklý a počet agentov a informátorov bol viac-menej porovnateľný.

Rok 1956 nebol z hľadiska budovania agentúrnej siete II. odboru úspešný. Za toto obdobie sa operatívnym pracovníkom podarilo získať 34 nových spolupracovníkov (2 agenti a 32 informátorov), vyradených bolo ale až 38 spolupracovníkov (14 agentov a 24 informátorov). Agentúrnu sieť II. odboru na konci roku 1956 tvorilo 34 agentov a 59 informátorov.²³ Počet tajných spolupracovníkov sa znížil síce len o 4 osoby, ale počet agentov sa znížil až o 12 osôb, čo predstavuje viac ako 1/4 stavu z roku 1955.²⁴ Zmena nastala aj v zameraní novozískaných tajných

spolupracovníkov. V 2. polroku 1956 mal II. odbor budovať novú agentúru najmä v nasledujúcich smeroch:

1. na rozpracovanie nemeckej inteligencie v kraji Bratislava,

2. kvalitnú agentúru na rozpracovanie (v) spravodajských centrách a jednotlivých orgánov Gehlenovej rozviedky²⁵ v Nemecku a v Rakúsku,

3. kvalitnú agentúru na území Rakúska, na rozpracovanie organizácií odsunutých Nemcov zo Slovenska a cestovných kancelárií, ktoré poriadajú zájazdy do ČSR,

4. kvalitnú spoločenskú agentúru v Bratislave na rozpracovanie vízových cudzincov z Rakúska a Nemecka,

5. do konca r. 1956 vyslať dlhodobu do Rakúska, prípadne Nemecka 1–2 agentov, resp. týchto zverbovať na tamjšom území,

6. za účelom získania prehľadu o centrách CIC²⁶ v Rakúsku získať v II. polroku 2 spolupracovníkov na vyslanie do zahraničia. Taktiež budú aktívnejšie rozpracovávať utečenci, ktorí žijú v Rakúsku a sú o nich poznatky, že pracujú spravodajsky proti ČSR,

7. bude vybudovaná spoločenská agentúra po jednotlivých ref.,²⁷ ktorá bude využívať na kontrolu a rozpracovanie osôb z kapitalistických štátov, ktoré k nám prichádzajú legálnou cestou.²⁸

Rok 1957 tento nový smer v budovaní agentúrnej siete plne potvrdil. Žiaľ, správa o činnosti KS MV Bratislava neobsahuje údaje o agentúrnej sieti jej jednotlivých odborov, ale len za celú krajskú správu. Ak ale percentuálny nárast za rok 1957 budeme aplikovať aj na II. odbor, môžeme dospieť zhruba k približnému stavu jeho agentúrnej siete na konci roku 1957.²⁹ V takomto prípade by agentúrnu sieť II. odboru KS MV Brati-

20 Z 31 novozískaných spolupracovníkov v 2. polroku 1955 bolo 13 získaných po línii americkej, 3 po anglickej, 6 po západonemeckej, 5 po francúzskej a 4 po ostatných líniiach.

21 Predstavitelia bývalých politických strán (pred rokom 1948).

22 KS MV Bratislava evidovala k 30. 6. 1955 195 agentov a 1 061 informátorov.

23 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 478. Správa o činnosti agentúrno-operatívnej práce KS MV za rok 1956. Správa neobsahuje informáciu o počte konšpiračných a prepožičaných bytov na II. odbore KS MV Bratislava.

24 Nárast počtu tajných spolupracovníkov (v rámci celej ŠtB) bol prerušený poklesom v roku 1956 (oproti roku 1955 o 25 %). Ten bol odrazom zmien politických a právnych pomerov v Československu, ku ktorým došlo po odhalení nezákonnosti v Sovietskom zväze na XX. Zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ) vo februári 1956. Bližšie pozri: KOUDELKA, F.: *Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje)*, s. 51–53.

25 Správne Gehlenova organizácia, pomenovaná po Reinhardovi Gehlenovi (1902–1979), ktorý bol generálom Wehrmachtu, po skončení II. svetovej vojny začal spolupracovať s Američanmi, viedol tzv. Gehlenovu organizáciu (1946–1956), ktorá vykonávala spravodajstvo aj proti komunistickému Československu a bol prvým šéfom nemeckej spravodajskej služby (BND). Bližšie pozri: GEHLEN, R.: *Tajná služba v akci: vzpomínky z let 1942–1971*. Praha 1994.

26 CIC – Counterintelligence Corps (Vojenská kontrarozviedka USA).

27 Referátoch.

28 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 477. Správa k štatistickému výkazu činnosti za I. polrok 1956.

29 Podľa správy o činnosti KS MV Bratislava v roku 1957 stúpol počet agentov o 72 osôb (57 % nárast) a počet informátorov o 27 osôb (5,5 % nárast). Keď sa tento údaj spriemeruje s percentuálnym rastom za celú KS (16 % nárast spolupracovníkov), dostaneme približný údaj o počte tajných spolupracovníkov na II. odbore. Do úvahy sme nebrali počty za jednotlivé OO MV. A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 5. Štatisticko-evidenčný výkaz o činnosti KS MV Bratislava v roku 1957 po línii agentúrno-operatívnej práce.

slava tvorilo zhruba 50 agentov, 61 informátorov, celkovo 111 tajných spolupracovníkov.³⁰ Na celej KS stúpol počet agentov o 57 %, čo bolo jednoznačným potvrdením novej línie v budovaní agentúrnej siete. Len 5.5% nárast v počte informátorov znamenal, že operatívni pracovníci prestali v získavaní nových spolupracovníkov uprednostňovať informátorov pred agentmi. Aj v prípade nových smerov budovania agentúry v roku 1957 naplnil II. odbor svoje plány. Dokladajú to počty agentov a informátorov získaných po jednotlivých problematikách za rok 1957. Ak zoberieme problematiky, ktoré spadali do činnosti II. odboru (najmä boj proti nepriateľským rozviedkam), tak v roku 1957 získala kontrarozviedka len po najdôležitejších liniách 76 nových agentov a informátorov (tu sú zahrnuté aj počty za OO MV). Konkrétne bolo po línii: americkej získaných 15 osôb, anglickej 3, západonemeckej 43, francúzskej 3 a ostatných 12.³¹ Rok 1957 bol jednoznačne v znamení zvyšovania počtu agentov a ich orientácie na problematiku Nemecka a Rakúska.

Rok 1958 toto smerovanie v budovaní agentúrnej siete opäť potvrdil. Ako dokladá správa o činnosti KS MV Bratislava za rok 1958, „v budovaní agentúrno-informátorského aparátu, bolo dosiahnuté to, že výber typov je zameraný hlavne na agentov, to zn. na skvalitnenie agentúrno-informátorskej siete“. Správnosť tohto bezpečnostného zamerania dokazuje „realizácia niektorých prípadov, práve tak i rozpracovanie osôb a skupín“.³² V rámci budovania agentúrnej siete si KS na rok 1958 naplánovala postupne vykonať previerku celej agentúrnej siete z hľadiska jej „poctivosti, čestnosti, možnosti a schopnosti“. Agentúru, ktorá bola „alibistická, alebo zradcovská ihneď zo siete vyradiť a riešiť otázku jej rozpracovania“.³³ Podobnou previerkou mali prejsť aj konšpiračné a prepožičané byty. Na začiatku roku 1959 (1. januára 1959) bola agentúrna sieť II. odboru KS MV Bratislava zložená z 76 agentov, 60 informátorov, celkovo 136

Krajská správa Min.vnútra Bratislava.

ODTAJNENÉ

PRÍSNE TAJNÉ

Štatistický výkaz

o činnosti KS-MV Bratislava za I. polrok 1956.

1/ Koľko bolo získaných za I. polrok agentov na KS-MV a z toho na OO-MV ?	
Agentov bolo získaných celkom	27
z toho na OO-MV	9
2/ Koľko bolo získaných informátorov na KS-MV a z toho na OO-MV?	
Informátorov bolo získaných celkom	82
z toho na OO-MV	23
3/ Koľko bolo získaných rezidentov?	
Rezidentov bolo získaných	0
4/ Koľko bolo zaviazaných agentov na kompromitujúci materiál?	
Na kompromitujúci materiál bolo zaviazaných agentov..	14
5/ Koľko bolo zaviazaných informátorov na kompromitujúci materiál?	
Informátorov na kompromitujúci materiál bolo zaviazaných	41
6/ Koľko bolo vyradených agentov na KS-MV a z toho na OO-MV?	
Agentov bolo vyradených celkom	61

tajných spolupracovníkov.³⁴ Správa o činnosti KS z roku 1958 udáva, že v tomto roku vzrástla agentúrna sieť na II. odbore o 41 agentov a 19 informátorov.³⁵ Tieto čísla jednoznačne potvrdzujú snahu o skvalitnenie agentúrnej siete a agentúrno-operatívnej činnosti, resp. snahu o zvýšenie počtu agentov na úkor informátorov. Napriek týmto opatreniam náčelník KS MV Bratislava konštatoval, že „v agentúrno-informátorskej sieti je ešte určitá časť spolupracovníkov, ktorí nič neprinášajú a sú na príťaž“.³⁶

Ukážka zo štatistického výkazu činnosti KS MV Bratislava v I. polroku 1956.
Zdroj: Archív ÚPN Bratislava

30 Vývoj na II. odbore mohol byť ale aj odlišný a počet spolupracovníkov mohol v roku 1957 dočasne klesnúť.

31 A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 5. Štatisticko-evidenčný výkaz o činnosti KS MV Bratislava v roku 1957 po línii agentúrno-operatívnej práce.

32 A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 10. Činnosť KS MV Bratislava v roku 1958 po línii agentúrno-operatívnej práce v roku 1958; plán práce na rok 1959.

33 Tamže.

34 A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 15. Plnenie plánu práce a vyhodnotenie plnenia úloh po línii agentúrno-operatívnej práce KS MV Bratislava za rok 1959.

35 A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 10. Činnosť KS MV Bratislava v roku 1958 po línii agentúrno-operatívnej práce v roku 1958; plán práce na rok 1959. Tieto čísla pravdepodobne predstavujú novozískanú agentúru a nemožno ich aplikovať pri zistení stavu agentúrnej siete na II. odbore v roku 1957.

36 Tamže.

Tab. č. 1: Vývoj agentúrnej siete na II. odbore KS MV Bratislava v rokoch 1954–1959

Dátum	Počet tajných spolupracovníkov		Spolu
	A	I	
k 30. 6. 1954	28	33	61
k 30. 6. 1955	34	47	81
k 8. 1. 1957	34	59	93
k 1. 1. 1959	76	60	136
k 1. 1. 1960	127	62	189

V roku 1959 sa II. odbor snažil tieto problémy riešiť a naďalej rozširoval svoju agentúrnú sieť, predovšetkým o agentov. Plán práce na rok 1959 ukladal dobudovať agentúrnú sieť tak, aby „každý orgán do konca roku pracoval s 9–10 spolupracovníkmi so zreteľom na kvalitu“. Ak chcel II. odbor tento plán naplniť, musel v roku 1959 získať najmenej 79 spolupracovníkov.³⁷ Realita bola nasledovná. K 1. januáru 1960 agentúrnú sieť II. odboru tvorilo 127 agentov, 62 informátorov, celkovo 189 tajných spolupracovníkov.³⁸ Navýšenie za rok 1959 predstavovalo 51 agentov a 2 informátorov. Zatiaľ čo v prípade počtu informátorov môžeme hovoriť o stagnácii, viac-menej plánovanej, v prípade počtu agentov došlo v priebehu roku 1959 k 67 % navýšeniu. Napriek týmto pozitívnym číslam sa II. odboru nepodarilo naplniť plán na rok 1959. Za predpokladaným počtom 79 nových spolupracovníkov II. odbor zaostal o 26 osôb.

V apríli 1960 došlo v územnosprávnom členení Československa k zmenám, ktoré sme už opisali na začiatku našej štúdie. Tieto zmeny výrazne zasiahli aj do podoby agentúrnej siete KS MV Bratislava a jej II. odboru. V rámci zlúčenia s KS MV Nitra začala KS MV Bratislava preberať aj jej agentúru, čo sa výrazne prejavilo na zvýšení počtu tajných spolupracovníkov do konca roku 1960. Keďže nedisponujeme údajmi za prvé 3 mesiace roku 1960, nebudeme vývoj agentúrnej siete v tomto roku sledovať.

Vývoj agentúrnej siete na II. odbore KS MV Bratislava v rokoch 1954–1960 by sme mohli rozdeliť do dvoch období. Prvé obdobie (1954 a 1955) sa nieslo v znamení ply-

nulého zvyšovania počtu tajných spolupracovníkov, najmä informátorov. Prvé a druhé obdobie boli predelené rokom 1956, keď došlo k stagnácii resp. k zníženiu počtu tajných spolupracovníkov, ktorý bol dôsledkom vývoja v celej ŠtB. Druhé obdobie (1957–1960) sa nieslo v znamení značného nárastu počtu tajných spolupracovníkov, najmä agentov, ktorý bol snahou o skvalitnenie agentúrnej siete II. odboru KS MV Bratislava.

Práca operatívnych pracovníkov s agentúrou na II. odbore KS MV Bratislava

Smernica o agentúrno-operatívnej práci z roku 1954 inštruovala operatívnych pracovníkov akým spôsobom získavať, riadiť a kontrolovať svoju sieť tajných spolupracovníkov. Práca s agentúrou trpela v tomto období mnohými nedostatkami. Viacero operatívnych pracovníkov prevádzalo prípravu na získanie tajného spolupracovníka povrchné a nedbalo. Preto sa stávalo, že novozískaný tajný spolupracovník „šiel priamo od nás (operatívnych pracovníkov – pozn. B. K.) k osobám, na ktoré bol inštruovaný a prezradil všetko, čo sa od pracovníkov ministerstva vnútra dozvedel“.³⁹ Nedostatočná bola aj práca v oblasti konšpirácie, kde boli narušované jej základné princípy. Mnohí operatívni pracovníci považovali za dôležitejšie to, aby agent nepoznal ich pravé meno, než to, aby „chránili agenta pred dekonšpiráciou“.⁴⁰ Ďalším zásadným nedostatkom v agentúrnej práci bola slabá kontrolná činnosť operatívnych pracovníkov zo strany nižších, stredných a vyšších náčelníkov. Existovali také pracoviská ŠtB, kde za jeden až dva

37 A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 15. Plnenie plánu práce a vyhodnotenie plnenia úloh po línii agentúrno-operatívnej práce KS MV Bratislava za rok 1959.

38 A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 21. Vyhodnotenie plnenia úloh agentúrno-operatívnej práce KS MV Bratislava za rok 1960.

39 TRMV č. 72 z 20. 4. 1954 „Smernice o agentúrno-operatívnej práci“.

40 Tamže.

roky jednotliví operatívni pracovníci nezískali (nezaviazali) ani jedného agenta alebo informátora a nemali zavedený ani jeden agentúrne rozpracovaný prípad. Podľa ministra Baráka takíto pracovníci „*prestali byť už dávno operatívnymi a neprinášajú strane a štátu žiadneho úžitku*“.⁴¹

Hlavné nedostatky v agentúrne-operatívnej práci sa mali odstrániť v čo najkratšej dobe na základe nariadení ministra Baráka. Najdôležitejšie z nich boli:

1. Náčelníci všetkých stupňov mali zaviesť prísny poriadok a systém v kontrole všetkých operatívnych pracovníkov pri práci s agentúrou.

2. Operatívni náčelníci všetkých stupňov mali osobne pracovať s najkvalitnejšou agentúrou.

3. Operatívni pracovníci mali pri práci s agentúrou na území celého štátu zakázané používať krycie mená.

4. Operatívni pracovníci mali zakázané používať pri práci s agentúrou provokačné metódy.

5. Operatívni pracovníci mali zakázané používať konšpiračné byty na schôdzky s nepreverenou agentúrou.

6. Bolo zakázané používanie konšpiračných bytov na rôzne oslavy alebo pitky pracovníkov ministerstva vnútra.⁴²

Práca operatívnych pracovníkov s agentúrnou sieťou mala niekoľko okruhov. Začínala už samotnou prípravou na „viazanie“ nového kandidáta, ktoré vrcholilo jeho prípadným získaním pre spoluprácu a pokračovala riadením a výchovou zverenej agentúry.

Príprava a priebeh „viazania“ sa odlišoval v tom, či išlo o agenta alebo informátora. Ako prvé musel operatívny pracovník preskúmať všetky materiály, ktoré mal na kandidáta k dispozícii a preveriť ho po všetkých stránkach. V tomto bola príprava „viazania“

agenta a informátora rovnaká, aj keď v prípade agenta dôslednejšia.⁴³ Po sústredení všetkých dostupných materiálov na kandidáta mal operatívny pracovník vypracovať návrh na jeho „zaviazanie“.⁴⁴ Tento návrh musel prejsť súhlasom nadriadených miest. V prípade agenta návrh schvaľoval samotný náčelník správy alebo jeho zástupca,⁴⁵ v prípade informátora stačil súhlas náčelníka odboru alebo oddelenia. Po úspešnom „zaviazaní“ spolupracovníka bolo potrebné spísať jeho „záväzok o spolupráci s orgánmi MV“.⁴⁶ O celom procese „viazania“ musel operatívny pracovník napísať správu, ktorá opisovala jeho priebeh. Na každého agenta a informátora bol vedený osobný⁴⁷ a pracovný zväzok.⁴⁸

Najdôležitejšou úlohou po úspešnom získaní nového spolupracovníka bolo jeho „riadenie a výchova“. Keďže sa „*agentúra v značnej miere získava z nepriateľských elementov a v procese svojej práce podlieha ich vplyvom*“, bol každý operatívny pracovník povinný „*stále preverovať a kontrolovať prácu a správanie agentúry*“.⁴⁹ Tajní spolupracovníci mali byť napríklad vychovávaní k „oddanosti ľudovodemokratickému zriadeniu“, k „čestnosti a oddanosti“ v práci s orgánmi MV a mali rozvíjať a zdokonaľovať svoje „rozviedne a kontrarozviedne“ vlastnosti. Operatívny pracovník sa mal na základe svojho správania stať pre tajných spolupracovníkov autoritou. Za úspešné plnenie úloh mohol byť tajný spolupracovník odmenený buď peňažnou alebo vecnou formou. Styk operatívneho pracovníka s tajným spolupracovníkom sa najčastejšie vykonával osobne, a to v konšpiračných alebo prepožičaných bytoch.⁵⁰ Z agentúrnej siete mohli byť vylúčení spolupracovníci, ktorí boli dvojimi agentmi, skompromitovali sa „provokačným“ správaním, boli absolútne neschopní,

41 Tamže.

42 Tamže.

43 Príprava na viazanie agenta bola komplexnejšia, pretože ten sa mal stať „najschopnejším tajným spolupracovníkom“. Na osobu kandidáta sa preto hľadali podrobnejšie informácie a jeho preverovanie bolo dôslednejšie ako v prípade informátora. To spôsobovalo, že celý proces sa predlžoval.

44 ŠtB tajných spolupracovníkov získavala (zaviazala) buď na základe kompromitujúcich materiálov (napríklad trestná činnosť) alebo na základe dobrovoľnosti.

45 V prípade „viazania“ agentov z radov cudzincov alebo z predstaviteľov bývalých politických strán dával súhlas s jeho prevedením minister vnútra, alebo jeho námestník.

46 Tieto záväzky si spolupracovníci, či už išlo o agenta alebo informátora, napísali väčšinou vlastnou rukou. Obsah týchto záväzkov sa líšil od toho, či bol nový spolupracovník zaviazaný na základe kompromitujúcich materiálov alebo na základe dobrovoľnosti.

47 Osobný zväzok obsahoval nasledujúce dokumenty: návrh na viazanie, plán viazania, záväzok o spolupráci, správu o priebehu viazania, dotazník, agentúrne a oficiálne materiály previerky, charakteristiku práce tajného spolupracovníka, ktorá bola zostavovaná každých 6 mesiacov, list odmienu atď.

48 V pracovnom zväzku sa uchovávali originály agentúrnych správ tajných spolupracovníkov. Po 5 rokoch sa pracovné zväzky zničili, o čom sa vystavila správa, ktorá sa zakladala do osobných zväzkov.

49 TRMV č. 72 z 20. 4. 1954 „Smernice o agentúrnej operatívnej práci“.

50 Schôdzky v služobných miestnostiach MV, súkromných bytoch príslušníkov MV alebo na iných miestach, kde mohlo dôjsť k dekonšpirácii tajného spolupracovníka, boli zakázané.

Krajská správa Ministerstva vnútra
Bratislava.

ODTAJNENÉ

Číslo : A/0041/01-1954.

Bratislava, dňa 26. februára 1954.

~~Príloha tajná~~

Výtlačok č.: 2.

Ministerstvo vnútra
do rúk s. ministra BARÁKA

P r a h a .

Súhrnná správa o činnosti KS-MV v Bratislave za rok 1953-54, -
predloženie.

K číslu : Cv-0023/02-54 zo dňa 5.2.1954.

✓ Vážení odôbruh minister !

Na Váš príkaz zo dňa 5. februára 1954 pod čísl. jedn.
Cv-0023/02-54 predkladám správu o činnosti KS-MV v Bratislave
za rok 1953-54, ktorá je nasledovná :

1/ Po línii 2.odboru bolo hlavným úkolom čeliť nepriateľ-
ským UDA rozviadkom, odkryť jej agentúru, kanále a spojenia do
vnútrozemia. Poznámam, že malo sa venovať referátom "Anglie"
a "Francie" vzhľadom na nízky kádrový stav, ktorý sa nachádza na
tomto odbore.

2/ Po línii 3.odboru hlavným problémom bolo rozpracovať
buržoáznych nacionalistov, sionistov, letákovskej akcie, pravic-
ových sociálnych demokratov, teror, Rusicum - Vatikánska služba,
bohoslovci, Komitét boja odporu proti komunizmu, Ženeva luterán-
ska aliancia, darbisti, adventisti, ilegálne sekty.

3/ 4. odbor mal za hlavný úkol štruktúrne rozpracovať
podniky v celom kraji, a to hlavne zbrojný priemysel, ťažké stro-
járstvo, chemia, energetika, hutníctvo, výskumné ústavy, potra-
vinársky priemysel, referát "Dečina" podľa bývalých prísluš-
ných politických strán a bývalých funkcionárov, ako fabrikanti,
akcionári, býv.živnostníci, vykŕmení dôstojníci a preradení
ľudia z administratívy do výroby. Poznámam, že vo výžive

Súhrnná správa o činnosti
KS MV Bratislava v rokoch
1953-1954.

Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava

dlhodobu chorú, alebo ktorí odmietali naďa-
lej spolupracovať. Po prerušení spolupráce
sa ich osobné a pracovné vzťahy ukladali do
archívu.

Prvoradou úlohou jednotlivých operatív-
nych pracovníkov ŠtB bolo aplikovať závery
smernice ministra Baráka do svojej pracov-
nej činnosti.⁵¹ Výnimkou neboli ani opera-
tívni pracovníci II. odboru KS MV Bratislava.
Medzi najväčšie nedostatky v agentúrno-
operatívnej práci KS MV Bratislava v roku
1954 patrilo:

1. Nesprávne vyberanie vhodných kandi-
dátov na spoluprácu, a zároveň aj nedosta-

točná príprava materiálov na úspešné preve-
denie „viazania“.

2. Nedostatočná pripravenosť operatív-
nych pracovníkov, ktorá mala v mnohých prí-
padoch za následok chybné riadenie zvere-
ných spolupracovníkov.

3. Neschopnosť niektorých príslušníkov
k riadeniu agentúry.

Za týmito nedostatkami vedenie kraj-
skej správy videlo predovšetkým „nízku vše-
obecnú úroveň operatívnych orgánov, kto-
rých práca postráda kombinačné efekty,
pružnosť, bystrosť a je nahradzovaná reme-
selnosťou a šablónou...“ Napriek tomu, že
„hlavné jadro operatívnych pracovníkov poli-
tický študuje, vzdeláva sa i všeobecne ...
cítiť u mnohých príslušníkov nedostatok
rozhľadu“. Podstata týchto problémov bola
aj v tom, že „príslušníci veľmi málo čítajú,
nemajú prehľad o kultúre a umení a ani
o medzinárodných udalostiach.“ Šablóno-
vitý a remeselný postoj k riadeniu tajných
spolupracovníkov potom viedol „ku katego-
rickému odmietaniu absolvovania odbor-
ných i politických škôl“.⁵² Pri probléme
vzdelanostnej úrovne operatívnych pracovní-
kov ŠtB sa trochu pristavíme.

Z predchádzajúcich riadkov jednoznačne
vyplýva, že pred KS stála dlhodobá úloha
zvyšovania vzdelanostnej úrovne svojich
operatívnych pracovníkov, pretože tá bola
jedným z podstatných faktorov, ovplyvňujú-
cich ich prácu so sieťou tajných spolupa-
racovníkov. Bol to problém celej ŠtB, v kto-
rej mala v roku 1954 drvivá väčšina prísluš-
níkov (99%) len základné a nižšie vzdelá-
nie!⁵³ Zvýšenie vzdelanostnej úrovne ope-
ratívnych pracovníkov na KS MV Bratislava,
ktoré by prinieslo aj zlepšenie práce s agen-
túrou, nebolo možné vykonať v priebehu nie-
koľkých mesiacov alebo dvoch-troch rokov.
Napriek snahám vedenia krajskej správy MV
Bratislava prichádzali v tejto oblasti úspe-
chy len veľmi pomaly. V roku 1955 vedenie
KS opäť konštatovalo, že „v riadení, výchove
a vyťažovaní agentúry sa dosiaľ prejavujú
značné nedostatky“, ktoré tentoraz pripiso-
vala „nízkej politickej úrovni mnohých prí-
slušníkov, hlavne tých, ktorí boli v posled-
ných mesiacoch získaní náborom a ďalej
v slabej pomoci starších operatívnych pra-

51 Smernicou o agentúrno-operatívnej práci z roku 1954 sa celá ŠtB a jej nižšie zložky riadili až do vydania novej smernice novým ministrom vnútra Lubomírom Štrougalom v roku 1962.

52 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 467. Súhrnná správa o činnosti KS - MV za rok 1953-1954.

53 Vzdelanostná úroveň príslušníkov MV bola v roku 1954 nasledujúca: V krajoch a okresoch malo vysokoškolské vzdelanie 0,1 % pracovníkov, stredoškolské s maturitou 0,9 %, základné (bývalú meštiansku školu) 68 % a bývalú obecnú školu dokončilo 31 % pracovníkov. Citované podľa: KOUDELKA, F.: *Státní bezpečnost 1954-1968 (Základní údaje)*, s. 42.

covníkov i náčelníkov".⁵⁴ Príslušníci ŠtB mali možnosť zvyšovať svoje všeobecné a odborné vzdelanie pomocou krátkodobých alebo ročných kurzov a v roku 1955 bola založená stredná odborná škola MV.⁵⁵ Napriek týmto opatreniam nedošlo v tomto smere k výraznejšiemu zlepšeniu. V roku 1958 musela KS MV Bratislava dokonca konštatovať, že odborná úroveň operatívnych pracovníkov v mnohých prípadoch nezodpovedala „kvalite novozaverbovanej agentúry“. Preto sa jednou z hlavných úloh na rok 1959 stalo „zvýšenie tejto úrovne formou seminárov, školení, prednášok atď.“⁵⁶ Problém vzdelanostnej úrovne operatívnych pracovníkov patrila v 50. rokoch k hlavným problémom, ktoré negatívne ovplyvňovali úroveň agentúrno-operatívnej práce v jednotlivých zložkách ŠtB, KS MV Bratislava a jej II. odbor nevyimajúc. Napriek nespornej snahe MV na konci roku 1959 mala väčšina príslušníkov ŠtB naďalej len základné vzdelanie (takmer 88%).⁵⁷ Na základe vzdelanostného vývoja medzi príslušníkmi ŠtB v 50. rokoch môžeme konštatovať, že aj „riadenie a výchova“ agentúrneho aparátu trpela v tomto období permanentnými nedostatkami.

Hlavné zamerania agentúrno-operatívnej práce II. odboru KS MV Bratislava v rokoch 1954–1959

Smernica o agentúrno-operatívnej práci z roku 1954 za hlavnú úlohu ŠtB (orgánov ministerstva vnútra) považovala „ochranu výstavby socializmu“ v Československu. KSČ postavila pracovníkov MV do „prvej línie boja proti vnútornému a zahraničnému nepriateľovi“.⁵⁸ Zameranie ŠtB bolo do roku 1954 predovšetkým smerom „dovnútra“, teda proti vnútornému nepriateľovi. Po roku 1954 sa tento stav postupne menil a rovnakú pozornosť ŠtB venovala aj vonkajšiemu nepriateľovi.

Na prelome rokov 1953–1954 stála pred KS MV Bratislava ako prvoradá úloha „vybudovať agentúru so zameraním použitia v zahraničí, nakoľko možno očakávať zvýšené útoky nepriateľských rozvediek“. Operatívne orgány mali „verbovať a rozostavovať agentúrne siete tak, aby bolo možné kontrolovať činnosť starých nemeckých agentúrnych sietí“.⁵⁹ Z tohto zamerania logicky vyplýva, že najväčšia zodpovednosť za tieto úlohy bola na II. odbore KS MV Bratislava, ktorý mal činnosť proti rozvedkam kapitalistických štátov v popise práce.

Agentúrno-operatívna práca II. odboru bola rozdelená po jednotlivých líniiach, resp. po jednotlivých oddeleniach kontrarozvedky. 1. oddelenie vykonávalo kontrarozvednú činnosť po línii kapitalistických štátov, medzi ktoré boli zaradené napríklad USA, V. Británia, Francúzsko, Belgicko atď. ŠtB sem zaradila aj Juhosláviu.⁶⁰ 2. oddelenie pracovalo na nemeckej problematike (Nemecko a Rakúsko), ktorej súčasťou bola aj nemecká menšina žijúca v bratislavskom kraji. 3. oddelenie sa zaoberalo problematikou tzv. vízových cudzincov.⁶¹ Pri popise hlavného zamerania agentúrno-operatívnej činnosti II. odboru zostaneme verní tomuto rozdeleniu problematik s tým rozdielom, že ako samostatnú uvedieme problematiku po línii zastupiteľských úradov, resp. diplomatov, ktorá by inak bola súčasťou problematik 1. oddelenia.

Problematiky po línii kapitalistických štátov (USA, V. Británia, Francúzsko)

Napriek tomu, že sme si operatívnu činnosť II. odboru KS MV Bratislava rozdelili po jednotlivých problematikách, jej cieľ bol pre všetky problematiky rovnaký – eliminácia činnosti „nepriateľských rozvediek“ na území bratislavského kraja. Medzi hlavných „protivníkov“ československej kontrarozvedky patrili rozvedky USA,⁶² Veľkej Britá-

54 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 472. Správa k štatistickému výkazu činnosti KS MV za 1. polrok 1955.

55 KOUDELKA, F.: *Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje)*, s. 42.

56 A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 10. Činnosť KS MV Bratislava v roku 1958 po línii agentúrno-operatívnej práce v roku 1958; plán práce na rok 1959.

57 O pokroku vo zvyšovaní vzdelanostnej úrovne príslušníkov MV svedčí správa z februára 1961: vysokoškolské vzdelanie 1, 8 % príslušníkov, jedenásťročka s maturitou 5, 1 %, odborná škola s maturitou 1, 8 %, odborná škola bez maturity 4 %, osemročka 71, 5 % a nižšie vzdelanie malo 15, 8 % príslušníkov. V porovnaní s rokom 1954 bol zaznamenaný istý pokrok, k spokojnosti malo ale MV ďaleko. Citované podľa: KOUDELKA, F.: *Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje)*, s. 43.

58 TRMV č. 72 z 20. 4. 1954 „Směrnice o agenturně operativní práci“.

59 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 467. Súhrnná správa o činnosti KS – MV za rok 1953–1954.

60 V júni 1948 bola Juhoslávia vylúčená z Kominterny, čo v podstate znamenalo vylúčenie zo socialistického tábora. Bol to dôsledok roztržky J. V. Stalina s J. B. Titom. V rokoch 1955 a 1956 došlo k dočasnému otepleniu vzájomných vzťahov.

61 Občania kapitalistických štátov, ktorí prichádzali do Československa.

62 Central Intelligence Agency (CIA) – Ústredná spravodajská služba Spojených štátov. Častejším protivníkom československej kontrarozvedky bola CIC.

nie⁶³ a Francúzska.⁶⁴ Tieto tajné služby operovali na území Československa prostredníctvom svojich spolupracovníkov, ktorých získavali z radov československých štátnych príslušníkov. A presne na túto základňu (bázu) bola zameraná činnosť kontrarozviednych zložiek ŠtB. Základňu tvorili ľudia, ktorých spájal so západnými štátmi určitý vzťah, či už v minulosti alebo v súčasnosti. Boli to československí občania, cestujúci služobne alebo súkromne do týchto štátov, tí, ktorí mali na Západe príbuzných a známych, udržiavali pracovné alebo iné kontakty s ľuďmi zo Západu alebo s pracovníkmi západných zastupiteľských úradov, ale aj takí, ktorí boli „ideologicky a politicky spojení so Západom“.⁶⁵ ŠtB u týchto osôb predpokladala, že so zahraničnými spravodajskými službami spolupracujú priamo alebo sprostredkované cez československú, resp. slovenskú emigráciu.

Na prelome rokov 1953–1954 boli hlavné úlohy II. odboru nasledovné: „... čeliť nepriateľským USA rozviedkam, odhaliť jej agentúru, kanále a spojenia do vnútrozemia.“ Náčelník⁶⁶ KS MV Bratislava upozorňoval, že „málo sa venovalo (v roku 1953–pozn. B. K.) referátom „Anglie“ a „Francie“ vzhľadom na nízky kádrový stav,⁶⁷ ktorý sa nachádza na tomto odbore“.⁶⁸ Prvým predpokladom k dosiahnutiu úspechu v boji proti rozviedkam západných štátov bolo vybudovanie dostatočne početnej agentúrnej siete. V roku 1954 bola nedostatočná, najmä po línii anglickej a francúzskej rozviedky.⁶⁹ Napriek snahe sa II. odboru v priebehu 50. rokov nepodarilo výraznejšie zlepšiť túto neutešenú situáciu. V porovnaní s líniov rozviedky USA boli línie rozviedok V. Británie

a Francúzska zanedbávané vo všetkých smeroch. Počet novozískaných tajných spolupracovníkov bol nízky, z toho vyplýval aj nízky počet rozpracovaných a realizovaných prípadov a zatknutých osôb.⁷⁰

Kontrarozviedka si v bratislavskom kraji viedla presnú evidenciu osôb, ktoré mohli byť potenciálne využité zahraničnou rozviedkou. O tom, ako podrobne si viedla záznamy o tejto skupine ľudí, svedčí správa o činnosti KS MV Bratislava v roku 1956. Podľa nej sa v tomto období v bratislavskom kraji nachádzalo 630 osôb, ktoré boli „v minulosti v USA a niektoré z nich nadobudli i Americkú štátnu príslušnosť“. Išlo po väčšine o osoby „prestarlé, zamestnané v poľnohospodárstve“.⁷¹ V kraji bolo aj 16 osôb, bývalých členov „Rotary club“⁷² a 10 členov YMCA.⁷³ Ďalej tu žilo 5 osôb „anglickej štátnej príslušnosti“ a 72 osôb, ktoré boli po roku 1945 na štúdiách vo V. Británii. Okrem nich sa v kraji zdržovalo aj 224 osôb, ktoré počas 2. svetovej vojny bojovali s „anglickou armádou“. Po francúzskej línii tu žilo 13 francúzskych štátnych príslušníkov, z ktorých väčšinu tvorili ženy v domácnosti a robotníci. Žilo tu aj 583 reemigrantov z Francúzska a 245 osôb, ktoré študovali vo Francúzsku. Podľa ŠtB išlo prevažne o „reakčnú inteligenciu“.⁷⁴

Operatívni pracovníci II. odboru sa v prvom rade snažili „podchytiť“ domácu (československú) agentúru nepriateľských rozviedok. Po získaní spolupracovníkov z jej radov mohli postupne odhaľovať jej napojenie na zahraničné „centrály“. V tejto fáze kontrarozviedka buď vyslala vhodných agentov s úlohou preniknúť do tohto prostredia alebo sa snažila získať spolupracovníkov z prostredia

63 Secret Intelligence Service (MI-6).

64 Direction de la Surveillance du Territoire (DST) – Správa územného dohľadu.

65 PEŠEK, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*. Bratislava 2000, s. 67.

66 V rokoch 1954–1961 bol náčelníkom KS MV Bratislava pplk. Jozef Houska.

67 K 30. 6. 1954 mal II. odbor 25 príslušníkov (z toho 4 administratívni pracovníci), pričom systematizovaný stav bol 39 príslušníkov. A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 467. Súhrnná správa o činnosti KS – MV za rok 1953–1954.

68 V rozpracovaní po jednotlivých rozviedkach „kapitalistických štátov“ bol výrazný nepomer. Z celkového počtu 2 205 evidovaných osôb (evidencia II. odboru) bolo 184 v evidencii pre podozrenie zo špionáže. Podľa jednotlivých zahraničných rozviedok bolo rozdelenie nasledovné: 106 osôb rozviedka USA, 14 V. Británie, 9 Nemecko, 11 Belgicko, 5 Francúzsko atď. Tamže.

69 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 467. Súhrnná správa o činnosti KS – MV za rok 1953–1954.

70 Napríklad v roku 1955 bolo na II. odbore KS MV Bratislava rozpracovaných po línii USA 4 prípady, po línii V. Británie 2 a po línii Francúzska 1 prípad. Zatknuté boli po línii USA 4 osoby a po línii V. Británie a Francúzska nebola zatknutá žiadna osoba. A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 475. Správa k štatistickému výkazu činnosti KS MV za rok 1955.

71 Podľa autora ide o osoby, ktoré za 1. ČSR odchádzali za prácou do USA. A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 477. Správa k štatistickému výkazu činnosti za I. polrok 1956.

72 Rotary club je organizácia, ktorej cieľom je združovať obchodníkov a vodcovské osobnosti na poskytovanie humanitárnych služieb, podporovať vysoké etické štandardy vo všetkých povolaniach a pomáhať budovať dobrú vôľu a mier vo svete. V rokoch 1948–1989 boli v Československu zrušené, ale dnes opäť fungujú.

73 Young Men's Christian Association – Kresťanské združenie mladých ľudí.

74 Tamže.

slovenskej emigrácie a pomocou nich preniknúť do rozviednych „centráľ“.⁷⁵

Činnosť II. odboru po líniiach USA, V. Británia a Francúzsko koncom 50. rokov postupne slabla na úkor línie „Nemcov“, ktorá sa tak stala hlavnou líniou kontrarozvedky v bratislavskom kraji.

Problematicky po nemeckej línii (Nemecko, Rakúsko)

Nemecká problematika (nemecká báza) bola na KS MV Bratislava jednou z najdôležitejších. Predurčoval ju k tomu predovšetkým vysoký počet príslušníkov nemeckej národnosti (pre ŠtB to boli jednoducho „Nemci“) v bratislavskom kraji a bezprostredná blízkosť rakúskych hraníc.⁷⁶ Príslušníci nemeckej menšiny na Slovensku podľa ŠtB tvorili akúsi „prirodzenú“ základňu (bázu) možných spolupracovníkov zahraničných rozvedok.⁷⁷ Medzi touto skupinou ľudí sa predpokladala najmä činnosť rozvedky Nemeckej spolkovej republiky (NSR).⁷⁸ Ako sme už naznačili v úvode, v prvom období svojej existencie KS MV Bratislava nevenovala nemeckej báze prvoradú pozornosť. Tá bola upriamená predovšetkým na problematiku po americkej línii. Postupne sa ale nemeckej línii začala venovať čoraz väčšia pozornosť.

Napriek týmto okolnostiam mala KS MV Bratislava už v roku 1954 vytvorenú „evidenciu Nemcov“, na základe ktorej mohla sledovať ich činnosť.⁷⁹ Podľa tejto evidencie bola väčšina z príslušníkov nemeckej menšiny povolaním robotníci a len nepatrné percento boli úradníci alebo roľníci. Štátna bezpečnosť sa zameriavala najmä na „podchytenie“ bývalých príslušníkov Zbraní SS,⁸⁰ agentov a príslušníkov SD,⁸¹ bývalých funkcionárov

a členov DP,⁸² FS,⁸³ HS,⁸⁴ ET⁸⁵ a zamestnancov bývalého nemeckého veľvyslanectva a konzulátu v Bratislave. Napríklad v roku 1958 mala KS MV v bratislavskom kraji „podchytených“ „1 800 bývalých členov DP, 193 príslušníkov Zbraní SS, 54 agentov SD, 5 orgánov SD a 15 bývalých zamestnancov slovenského vyslanectva v Berlíne“.⁸⁶ Do roku 1957 nezaznamenala ŠtB v problematike „Nemcov“ žiadne výrazné zmeny, ktoré by svedčili o aktivizácii tejto časti obyvateľstva. Ešte v roku 1956 príslušníci nemeckej menšiny podľa ŠtB javili „len malý záujem o politickú prácu u nás“. Jediným náznakom nespokojnosti boli sťažnosti na to, že „nemajú v Bratislave žiadnu ustanovizeň, resp. organizáciu, alebo svoj časopis ako v Sudetských krajoch“.⁸⁷ Od roku 1958 sa ale situácia po línii „Nemcov“ začala meniť. V správe KS MV Bratislava za tento rok sa už nachádza konštatovanie, že „v druhej polovici roku stúpol počet rôznych revanšistických výrokov, otvoreného poburovania i častejšie zaujímavé schôdzkovanie Nemcov“. Toto mal dokazovať aj „stúpajúci počet korešpondencie medzi ČSR – krajom Bratislava a NSR ... hlavne však otvorené, zakuklené revanšistické názory v dopisoch“.⁸⁸ Na základe tohto môžeme konštatovať, že od roku 1958 sa nemecká problematika stala hlavnou agendou II. odboru KS MV Bratislava.

V teréne činnosť II. odboru vyzerala nasledovne. V roku 1954 bolo jeho prvoradou úlohou „rozšíriť a skvalitniť“ agentúrnú sieť medzi príslušníkmi nemeckej menšiny. Toto bol základný predpoklad k úspešnému pôsobeniu ŠtB v tomto prostredí. V tomto období operatívni pracovníci kontrarozvedky

75 Jednou z najúspešnejších akcií II. odboru v rokoch 1953–1955 bol prípad „EURÓPA“, v ktorom bola realizovaná „špionážna skupina“ vedená Bernardom Nemčekom a Jozefom Kašickým. Podľa ŠtB bolo v organizácii zapojených asi 140 osôb, z ktorých 60 bolo zatknutých a odsúdených (Nemček na trest smrti). Bližšie pozri: MEDVECKÝ, M.: Bernard Nemček a spol. – prípad Európa. *Pamäť národa*, roč. 1, 2005, č. 2, s. 75–80.

76 KS MV Bratislava evidovala všetkých príslušníkov nemeckej menšiny. Podľa tejto evidencie bolo v bratislavskom kraji v roku 1954 8048 „Nemcov“, v roku 1956 8045, z čoho vyše 5000 žilo v samotnej Bratislave a v roku 1958 8600, z nich 5700 žilo v Bratislave.

77 PEŠEK, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*, s. 68.

78 Do roku 1956 vykonávala v NSR rozviednu činnosť už spomínaná Gehlenova organizácia. 1. 4. 1956 bola pretransformovaná do Bundes Nachrichten Dienst (BND), t. j. Spolkovej spravodajskej služby.

79 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 467. Súhrnná správa o činnosti KS – MV za rok 1953–1954.

80 Waffen SS (Schutzstaffel) – elitné jednotky nemeckej armády.

81 Sicherheitsdienst des Reichsführers SS – Bezpečnostná služba ríšskeho vodcu SS.

82 Deutsche Partei – nemecká nacistická strana na Slovensku.

83 Freiwillige Schutzstaffel – Dobrovoľné ochranné zbory, ozbrojené jednotky DP.

84 Heimatschutz – Domobrana.

85 Einsatztruppen der FS – špeciálne oddiely FS.

86 A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 10. Činnosť KS MV Bratislava v roku 1958 po línii agentúro-operatívnej práce v roku 1958; plán práce na rok 1959.

87 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 477. Správa k štatistickému výkazu činnosti za I. polrok 1956.

88 A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 10. Činnosť KS MV Bratislava v roku 1958 po línii agentúro-operatívnej práce v roku 1958; plán práce na rok 1959.

venovali prevažnú pozornosť najmä tzv. agentom-chodcom.⁸⁹ Po tejto problematike mal II. odbor v roku 1954 rozpracované prípady „PRIATEL“⁹⁰ a „HOST“.⁹¹ Hlavnou snahou vedenia II. odboru bolo preorientovať prácu operatívnych pracovníkov od agentov-chodcov k rozpracováaniu prípadov špionáže. Do problematiky „Nemcov“ patrilo aj kontrolovanie finančných tokov, najmä z Rakúska do Československa. V roku 1955–56 mal II. odbor po tejto línii rozpracovaný napríklad prípad „FINANC“, v ktorom bol kontrolovaný finančný kanál, cez ktorý boli pašované československé peniaze z Rakúska na jednotlivé adresy. V prípade vystupoval tajný spolupracovník „BACHAR“,⁹² ktorého v roku 1955 kontaktoval istý rakúsky železničiar Weiss s požiadavkou, aby mu za odmenu prenášal do ČSR peniaze. V januári 1956 sa na spolupracovníka ŠtB napojil „nepriateľský rozviedčík“ Jozef Kohlman z Mnichova, ktorý ho „zaverboval“ a pokúšal sa ho „úkolovať“ na leteckú a železničnú dopravu, naftový a chemický priemysel a vojenské objekty. Ako spojka medzi nimi pracoval rakúsky občan Gotfríd Chladek. ŠtB sa snažila „BACHARA“ viesť k tomu, „aby sa sám snažil prevziať funkciu spojky a aby ho Kohlman napojil na vlastné siete na území ČSR“.⁹³

V roku 1959 II. odbor veľmi aktívne rozpracovával tzv. revanšistické spolky vo Viedni, Linzi a Štutgarte. Do tohto prostredia boli napríklad „podstavení“⁹⁴ spolupracovníci „ALEX“,⁹⁵ „LIPA“⁹⁶ a „EDO“.⁹⁷ Operatívna práca po nemeckej línii bola zameraná aj na odhalenie špionážnej činnosti proti ČSR. Po tejto línii bol rozpracovaný prípad VÝCHOD I., v ktorom vystupoval Valter Domes, bývalý podplukovník Zbraní SS a rezident nepriateľskej rozviedky v Mnichove. Počas jeho rozpracovávaní sa zistilo, že v Bratislave sa

nachádzajú ďalší agenti, ktorí pracovali proti ČSR. Na základe tohto bol vytvorený nový prípad VÝCHOD II., v ktorom boli zatknuté a odsúdené 3 osoby.

Z uvedeného vyplýva, že koncom 50. rokov sa problematika po línii „Nemcov“ stala dominantnou na II. odbore KS MV Bratislava a toto svoje postavenie si preniesla aj do nasledujúceho obdobia.

Problematika po línii vízových cudzincov

Pod termínom „vízoví cudzinci“ chápala ŠtB občanov kapitalistických štátov, ktorí prichádzali do Československa, a teda aj na Slovensko ako turisti, členovia kultúrnych a športových delegácií, obchodní zástupcovia, montéri alebo na návštevu príbuzných.⁹⁸ Podľa ŠtB mohol byť každý cudziniec – turista – prichádzajúci na územie Československa, potenciálne využívaný „západnými“ rozviedkami. Ich prílív nebol spočiatku výrazný a začal sa stupňovať až okolo roku 1958.

Medzi hlavné úlohy II. odboru KS MV Bratislava po línii vízových cudzincov patrila kontrola turistov prichádzajúcich z Rakúska a Nemecka. Operatívni pracovníci kontrarozviedky si viedli presné záznamy o počte turistov, ktorí navštívili bratislavský kraj. Napríklad v roku 1956 v mesiacoch apríl – jún navštívilo tento kraj 2 280 turistov z Rakúska.⁹⁹ ŠtB považovala tieto návštevy, resp. zájazdy za nežiaduce, pretože sa ich „zúčastňujú nie tzv. pôvodní Rakúšania, ale bývalí slovenskí Nemci, ktorí ušli pred frontom, alebo boli odsunutí a získali rakúske štátne občianstvo“. Predpokladala, že títo turisti počas svojho pobytu na Slovensku „prevádzajú nepriateľskú propagandu v tom smere, že v Rakúsku sa lepšie žije ako v ČSR“ a len

89 Agent-chodec bol človek, ktorý ilegálne prekračoval hranice a vykonával v nepriateľskom prostredí uložené úlohy.

90 V tomto prípade bol rozpracovaný „Nemec“ Karol Wenzel, úradník a bývalý príslušník SS, ktorý mal mať prostredníctvom agentov-chodcov spojenie so zahraničím.

91 V tomto prípade bol rozpracovaný príslušník nemeckej menšiny Matej Siebenstich, ktorý bol zamestnaný v ČSSZ (Československé stavebné závody) ako kontrolór. ŠtB ho podozrievala, že prostredníctvom agentov-chodcov mal spojenie do zahraničia a vykonával špionáž.

92 Pod krycím menom „BACHAR“ viedlo 2. oddelenie 2. odboru KS MV Bratislava agentúrny zväzok k osobe Benedikt Císár. Zväzok bol zavedený 15. 7. 1954, ukončený bol 15. 10. 1957 pod arch. č. 12 923/2 108.

93 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 477. Správa k štatistickému výkazu činnosti za I. polrok 1956.

94 Tento termín sa používal pre agenta, ktorý sa pohyboval v záujmovom prostredí rozviedky a jeho úlohou bolo získať dôveru, preniknúť do siete spravodajskej služby krajiny, v ktorej pôsobil, a pomáhať v paralyzovaní činnosti tejto služby.

95 Pod krycím menom „ALEX“ viedlo 2. oddelenie 2. odboru KS MV Bratislava zväzok informátora k osobe František Anders (1884). Zväzok bol zavedený 1. 12. 1956 pod reg. č. 2 851, ukončený bol 5. 12. 1964.

96 Pod krycím menom „LIPA“ viedlo 2. oddelenie 2. odboru KS MV Bratislava agentúrny zväzok k osobe Bedrich Alan (1914). Zväzok bol zavedený 27. 6. 1958 pod reg. č. 3 982, ukončený bol 15. 8. 1977 pod arch. č. 44 372.

97 Pod krycím menom „EDO“ viedlo 2. oddelenie 2. odboru KS MV Bratislava agentúrny zväzok k osobe Gustáv Schwancer (1911). Zväzok bol zavedený 17. 1. 1957 pod reg. č. 2 350, ukončený bol 2. 7. 1964.

98 PEŠEK, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*, s. 67.

99 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 477. Správa k štatistickému výkazu činnosti za I. polrok 1956.

malá časť z nich „hodnotí situáciu reálnu“. ¹⁰⁰ Účastníci zájazdov „zneužívali“ svoje návštevy na prenášanie rôznych písomností. ŠtB sa snažila rozpracovávať najmä organizátorov týchto zájazdov a majiteľov cestovných kancelárií. ¹⁰¹ Na kontrolu turistov prichádzajúcich z Rakúska a Nemecka plánovala KS MV Bratislava vybudovať rozsiahlu spoločenskú agentúru.

V roku 1958 zaznamenala KS MV Bratislava značný nárast „cudzineckého ruchu“. V tomto období navštívilo bratislavský kraj 9660 cudzincov z „kapitalistických krajín“. Najviac ich bolo z Rakúska (7171), USA (958) a NSR (272). ¹⁰² ŠtB predpokladala, že pomocou nich boli vytvárané tzv. kanály, ktorými sa šíri informácie o ČSR smerom k zahraničným rozviedkam, a tiež organizovali ilegálne odchody osôb z ČSR do zahraničia. Kontrarozviedka mala preto eminentný záujem o agentúru z prostredia vízových cudzincov. Táto jej mala umožniť organizovať kontrarozviednu a rozviednu prácu v zahraničí. ¹⁰³ Operatívni pracovníci II. odboru získavali prostredníctvom tajných spolupracovníkov z prostredia vízových cudzincov najmä informácie o slovenskej emigrácii v zahraničí a „revanšistických“ spolkoch a ich vedúcich. ¹⁰⁴

Problematika vízových cudzincov na II. odbore KS MV Bratislava bola do roku 1957 len veľmi okrajová. Zvýšeným prílivom turistov do bratislavského kraja však priamo úmerne stúpala aj jej dôležitosť v rámci kontrarozviednych problematik.

Problematika po línii zastupiteľských úradov (diplomati)

ŠtB sa vo svojom pôsobení systematicky zameriavala na rozpracovanie zastupiteľských úradov „nesocialistických krajín“. Väčšina z týchto úradov (veľvyslanectvá a vyslanectvá) bola v roku 1954 sústredená v Prahe. Konzulárne zastúpenia západných

štátov pôsobili na Slovensku, resp. v Bratislave len do roku 1951, keď bola ich činnosť zastavená (zostal len rakúsky konzulát). ¹⁰⁵ Do polovice 50. rokov sa na tomto stave nič nezmenilo a v Bratislave naďalej pôsobil iba rakúsky (od roku 1955 generálny) konzulát. V roku 1955 bol ale v Bratislave znovu obno-

ODTAJNENÉ
PRÍSNE TAJNÉ

Z p r á v a

o súčasnej agentúrno - operatívnej situácii na Krajskej správe MV v Bratislave.

Agentúrno - operatívna situácia po línii jednotlivých operatívnych odborov je nasledovná:

I. o d b o r :

Za uplynulý rok bolo získaných ... 5 agentov
1 informátor
vyraďených bolo 3 agenti
1 informátor
súčasný stav 15 agentov
5 informátorov.

Nedostatkom v práci I. odboru je to, že nie sú dostatočne rozpracované jednotlivé bály, takže nie sú zachytené ich vzťahy do zahraničia. Týka sa to najmä Nemcov, Rakúšanov, býv. zahraničných vojakov, študentov atď. Odstránenie tohto nedostatku je vytyčené v perspektívnom pláne. Zo strany I. správy MV sa prejavuje nedostatok v malej pozornosti o výchovu kádrov I. odboru KS-MV, neprevádzalo sa školenie podľa vytyčeného plánu a pomalé spracovávanie typov, na ktoré boli podané návrhy. I. odbor neobdržal od I. správy žiadne agentúrne poznatky zo zahraničia.

I. odbor pre budúci rok si vytyčil nasledovnú líniu práce:

- a/ Najväčšia pozornosť bude venovaná referátu "Nemecko" a "Rakúsko". Ďalej bude venovaná pozornosť vízovým cudzincom, vzhľadom na vyhľadávanie vhodných typov pre verbóvku.
- b/ Budú rozpracovávané osoby, ktoré sa mienia natrvalo vysťahovať do zahraničia, a cieľom ich získania k spolupráci.

Úvod správy o agentúrno-operatívnej činnosti KS MV Bratislava za rok 1956.
Zdroj: Archív ÚPN Bratislava

¹⁰⁰ Tamže.

¹⁰¹ Po tejto línii mal II. odbor v roku 1956 rozpracovaný prípad „GABO“. išlo o Františka Bednarčíka, pôvodom z Bratislavy, bytom v Mníchove, ktorý bol majiteľom cestovnej kancelárie a v rokoch 1955 a 1956 navštívil Bratislavu. Podľa ŠtB bol agentom francúzskej spravodajskej služby.

¹⁰² A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 10. Činnosť KS MV Bratislava v roku 1958 po línii agentúrno-operatívnej práce v roku 1958; plán práce na rok 1959.

¹⁰³ Tamže.

¹⁰⁴ A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 15. Plnenie plánu práce a vyhodnotenie plnenia úloh po línii agentúrno-operatívnej práce KS MV Bratislava za rok 1959.

¹⁰⁵ Ešte predtým bol v Bratislave uzatvorený juhoslovanský generálny konzulát v dôsledku roztržky s Juhosláviou a bojom proti „titoizmu“. Hlavnou príčinou na uzatvorenie konzulárnych zastupiteľstiev západných štátov v Bratislave bolo „odhalenie špiónážnej činnosti“ francúzskeho generálneho konzulátu v Bratislave roku 1950. Bližšie pozri: PEŠEK, J.: Štátna bezpečnosť a „Akcia Monaco“ v rokoch 1949-1951. *Historický časopis*, roč. 45, 1997, č. 4, s. 631-645; JABLONICKÝ, J.: Akcia Monaco. *Politické vedy*, roč. 1, 1998, č. 4, s. 5-26.

vený juhoslovanský generálny konzulát, čo bolo dôsledkom „oteplenia“ vzťahov štátov sovietskeho bloku s Juhosláviou. ŠtB, samozrejme, kontrolovala aj pohyb pracovníkov západných zastupiteľských úradov v Prahe po Slovensku.¹⁰⁶

V roku 1954 mal II. odbor v prvom rade „rozpracovávať“ styky bývalých zastupiteľských úradov¹⁰⁷ v Bratislave (USA, Británia, Francúzsko a Juhoslávia) a z týchto „rozpracovaných“ stykov sa mali vybrať „vhodné typy na zaverbovanie“. ŠtB plánovala ich „najúžšie napojenie na kapitalistické zastupiteľské úrady v Prahe“ využiť na preniknutie do „rezidentúr“ anglickej, americkej a francúzskej rozviedky na území ČSR.¹⁰⁸ Ako dosvedčujú správy o činnosti KS MV Bratislava, do roku 1956 bol v problematike zastupiteľských úradov na II. odbore relatívny pokoj. Situácia sa zmenila začiatkom roku 1956, keď sa objavili myšlienky na znovuo-tvorenie bývalého konzulátu USA v Bratislave. Reakcia ŠtB bola okamžitá. V priebehu roku 1956 previedla akciu „VIETOR“, počas ktorej vyhľadávala „typy“, resp. potenciálnych spolupracovníkov, ktorí by prichádzali do úvahy ako zamestnanci konzulátu.¹⁰⁹ Veľkú pozornosť venovala aj „stykom“ veľvyslanectva USA v Prahe, z ktorých tie najzaujímavejšie rozpracovávala.

Pozornosti ŠtB neunikol ani znovu obnovený juhoslovanský konzulát v Bratislave, ktorý sa postupne stal hlavnou „bojovou liniou“ v rámci problematiky zastupiteľských úradov. Koncom roku 1958 KS MV Bratislava konštatovala, že zo všetkých „kapitalistických“ zastupiteľských úradov „pracujú najaktívnejšie Juhoslovania, ktorí sa zamerali na prenikanie medzi buržoáznou inteligenciou a rafinované vnášanie revizionistických názorov medzi kultúrnych pracovníkov“.

Pri kontakte s československými občanmi, najmä z radov inteligencie a reemigrantov z Juhoslávie, získavali „politické i hospodárske informácie“.¹¹⁰ Podľa ŠtB mala činnosť pracovníkov juhoslovanského konzulátu podiel na šírení „revizionistických názorov“ na rôznych kultúrnych úsekoch. V roku 1959 sa II. odbor veľmi výrazne zamerl na zamestnancov juhoslovanského konzulátu. ŠtB sa snažila zistiť, za akým účelom nadväzujú styky s československými štátnymi príslušníkmi a juhoslovanskými emigrantmi a či sa zaoberajú špiónskou činnosťou. Tajní spolupracovníci – agentúra – boli zameraní najmä na generálneho konzula Ljubomíra Hrnjaka a konzula Mončilu Bajčetiča.¹¹¹ Rozpracovaním bolo zistené, že „oba sa zaoberajú prevádzaním politickej špiónáže, a to jednak získavaním československých štátnych občanov a jednak pri svojich stykoch s československými štátnymi občanmi, najmä z radov umelcov, redaktorov, spisovateľov a iných kultúrnych pracovníkov“.¹¹²

Naopak, činnosť dovtedy aktívnych anglických a amerických diplomatov bola „jednak veľmi opatrná ale i zriedkavá“.¹¹³ To sa odrazilo aj na činnosti II. odboru, ktorý sa počas ich návštev bratislavského kraja obmedzil „len“ na ich kontrolu a sledovanie. Diplomati sa počas návštev „orientovali na styky s osobami, ktoré študovali v zahraničí a dnes zastávajú dôležité miesta v našom hospodárskom a kultúrnom živote“.¹¹⁴

V rokoch 1954–1959 zostával záujem II. odboru o diplomatov – „kádrových rozviedčikov“ – nezmenený. Menilo sa len zameranie, a to po jednotlivých zastupiteľských úradoch. Do roku 1956 boli v centre záujmu pracovníci západných ambasád, od tohto roku pracovníci juhoslovanského veľvyslanectva.

106 PEŠEK, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*, s. 67–68.

107 Zastupiteľské úrady západných demokracií ŠtB jednoznačne chápala ako obyčajné filiálky, dokonca priam ako rezidentúry spravodajských služieb týchto krajín. Bezpečnosť videla v diplomatoch doslova „kádrových rozviedčikov“. Potenciálnym agentom sa tak mohol stať každý, kto sa stýkal alebo prichádzal do kontaktu s pracovníkmi týchto ambasád. FROLÍK, J.: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989*, s. 397–398.

108 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 467. Súhrnná správa o činnosti KS – MV za rok 1953–1954.

109 A ÚPN Bratislava, f. R 012, šk. č. 37, i. j. 478. Správa o činnosti agentúro-operatívnej práce KS MV za rok 1956.

110 A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 10. Činnosť KS MV Bratislava v roku 1958 po línií agentúro-operatívnej práce v roku 1958; plán práce na rok 1959.

111 Na Mončilu Bajčetiča KS MV Bratislava nasadila agenta s krycím menom „VRBAS“, ktorého sa autorovi tejto štúdie nepodarilo identifikovať.

112 A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 15. Plnenie plánu práce a vyhodnotenie plnenia úloh po línií agentúro-operatívnej práce KS MV Bratislava za rok 1959.

113 V bratislavskom kraji bolo podľa ŠtB 586 osôb s kontaktmi na zamestnancov bývalých konzulátov západných štátov (USA 304 osôb, V. Británia 230, Francúzsko 29 a Juhoslávia 23 osôb). A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 10. Činnosť KS MV Bratislava v roku 1958 po línií agentúro-operatívnej práce v roku 1958; plán práce na rok 1959.

114 A ÚPN Bratislava, f. A 9, šk. č. 1, i. j. 15. Plnenie plánu práce a vyhodnotenie plnenia úloh po línií agentúro-operatívnej práce KS MV Bratislava za rok 1959.

V rokoch 1954–1956 prechádzala celá ŠtB výraznou zmenou v zameraní svojho pôsobenia, ktorým bola dovtedy výroba politických procesov. Medzi nové oblasti jej pôsobenia patrila celoplošný dohľad nad spoločnosťou, a najmä orientácia na zahraničné spravodajské agentúry.¹¹⁵ Na základe toho môžeme konštatovať, že obdobie rokov 1954–1959 bolo z hľadiska agentúrno-operatívnej činnosti II. odboru KS MV Bratislava obdobím zakladateľským, resp. konsolidačným. Toto obdobie charakterizovalo budovanie novej agentúrnej siete, a to po stránke kvalitatívnej aj kvantitatívnej. Počiatočné problémy s kvalitou a počtom tajných spolupracovníkov sa II. odboru do roku 1960 podarilo čiastočne vyriešiť. Postupne sa vykryštalizovali aj hlavné smery (problematiky) pôsobenia bratislavskej kontrarozviedky. V prvých rokoch sa II. odbor sústredil najmä na činnosť proti rozviedkam USA, V. Británie a Francúzska. Do roku 1960 sa k týmto hlavným problematikám pridali aj „Nemci“, vízovi cudzinci a diplomati. Agentúrno-operatívnu činnosť II. odboru KS MV Bratislava v tomto zakladateľskom období logicky sprevádzali

mnohé nedostatky. Kontrarozviedka v rokoch 1954–1959 síce dosiahla určité úspechy, ale sprevádzalo ju aj mnoho neúspechov. Operatívnym pracovníkom II. odboru KS MV Bratislava sa do istej miery darilo odhaľovať spolupracovníkov zahraničných rozviedok, ale boli to prípady ojedinelé a k žiadnemu systematickému odhaľovaniu nedošlo.

Hlavnou príčinou tohto neúspechu, bola nedostatočná agentúrna práca jednotlivých operatívnych pracovníkov KS MV Bratislava a jej II. odboru. Bola dôsledkom najmä nízkej vzdelanostnej úrovne jednotlivých príslušníkov KS, z ktorých mala drvivá väčšina len základné vzdelanie. Na druhej strane treba uznať, že vedenie KS MV Bratislava tieto nedostatky poznalo a nebálo sa ich aj pomerať. Napriek jeho opatreniam a snahe však do konca 50. rokov k výraznejšej náprave nedošlo a vzdelanostná úroveň príslušníkov II. odboru, resp. celej KS bola najväčšou brzdou pri zvyšovaní úrovne agentúrno-operatívnej práce. V takejto situácii vstupoval na začiatku 60. rokov II. odbor KS MV Bratislava do novej etapy svojej činnosti, ktorá mala byť v znamení výraznejších úspechov.

Summary

Agency-Operative Activities of II. Department of Regional Directorate of the Ministry of Interior in Bratislava from 1954 to 1959

A great reorganization of central and territorial units of State security (ŠtB) was realized in autumn 1953. On January 1st, 1954 District Directorates of the Ministry of Interior were established. These units were divided to separate operative departments. II. Departments carried out counter-intelligence tasks and were to fight against foreign intelligence services. This study analyses agency-operative activities of the II. Department of District Directorate of the Ministry of Interior in Bratislava from 1954 until 1959. The author analyses a development of agency network of the II. Department, defines individual types of a secret collaborators (agent, informer, resident and holder of the conspirative and lended flat) and amount of them for the each year. He describes work of operatives with collaborators. He also describes how agents were enrolled, used, trained and finally reasons for the possible breaks of cooperation. Author states low education level of many operative workers of II. Department that affected their results. This unsatisfactory state was still true at the beginning of 1960s. The study also deals with the main directions of agency-operative activity of II. Department of District Directorate of the Ministry of Interior in Bratislava. It is divided according to the most important counter-intelligence issues. In the issue of "Capitalist states" (USA, Great Britain and France) the collaborators of west counter-intelligence were worked out on the territory of Bratislava district as well as in abroad. On the other hand in issues of "Germans" (Austria, West Germany) first of all the citizens of a German minority had been worked out on the territory of Bratislava district. In issues of "Foreigners with visas" (tourists) from capitalist states had been worked out. Mostly those who were visiting their relatives in Bratislava district. In issues of representation abroad ŠtB had worked out diplomats from the west states where the workers of Yugoslavian consul in Bratislava were included.

115 KAPLAN, K.: *Nebezpečná bezpečnosť. Státní bezpečnost 1948–1956*. Brno 1999, s. 201.

Národnostné pomery na južnom Slovensku v situačných správach Národnej bezpečnosti za rok 1945

Mgr. Branislav Klinčok

(1979), absolvent histórie na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, pracuje v Ústave pamäti národa

Oduznaním mnichovskej dohody a prienikom Červenej armády (ČA) na územie Slovenska koncom roka 1944 odštartovala aj obnova jeho hraníc spreď novembra 1938, keď v rámci Viedenskej arbitráže¹ prišlo Slovensko o väčšinu svojich južných území. Od začiatku roka 1945 sa preto do popredia verejného záujmu dostala tzv. maďarská otázka,² ktorej riešenie sa predžilo na mnoho rokov.

Pramenná báza pre štúdium národnostných pomerov na južnom Slovensku v roku 1945 je veľmi široká a bohatá. Pre náš príspevok sme vybrali sedem situačných správ Národnej bezpečnosti (NB) z rôznych regiónov južného Slovenska.³ Zamerali sme sa na rok 1945, ktorý bol v otázke menšín zaujímavý z viacerých hľadísk. V prvých mesiacoch po oslobodení (najmä apríl a máj) sa menšinová otázka v situačných správach NB ešte príliš nevyskytovala. Bolo to zapríčinené tým, že sa novovytvorené bezpečnostné zložky nestihli ešte dostatočne konsolidovať. Od júna 1945 sa maďarská otázka stala stredobodom pozornosti NB na území južného Slovenska. Bolo to obdobie, v ktorom nebolo jasné, čo sa stane s väčšinou obyvateľstva maďarskej národnosti, či budú vysťahovaní alebo zostanú na území Československej republiky (ČSR). V týchto mesiacoch boli mestá a obce južného Slovenska zachvátené šuškanou propagandou, rôznymi

zaručenými i nepotvrdenými správami a veľkým množstvom fám. V správach z neskoršieho obdobia k maďarskej otázke pribudla aj židovská, ktorá s ňou na tomto teritóriu úzko súvisela. Všetko toto našlo svoj odraz v situačných správach NB.

Pôvodcom týchto správ bola novovzniknutá bezpečnostná inštitúcia s názvom Národná bezpečnosť. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady (SNR) schválilo dňa 23. februára 1945 nariadenie č. 6, ktorým rozpúšťalo dovtedajšie žandárske a policajné formácie.⁴ V ten istý deň schválilo aj nariadenie č. 7, ktorým pre bezpečnostnú službu zriadilo organizovaný zbor s názvom „Národná bezpečnosť“⁵ a ktorého úlohy boli definované nasledovne: „Národná bezpečnosť... je vojensky organizovaný strážny zbor, ktorý podľa platných právnych predpisov a nariadení príslušných štátnych orgánov udržiava na území Slovenska verejný poriadok a verejnú bezpečnosť.“⁶ Na čele NB bolo Hlavné veliteľstvo, ktoré sa členilo na päť oddelení.⁷ V rámci Hlavného veliteľstva národnej bezpečnosti (HV NB) bolo územie Slovenska rozdelené na tri veliteľstvá: pre západné Slovensko so sídlom v Bratislave, pre stredné Slovensko v Banskej Bystrici a pre východné Slovensko v Košiciach. Týmto veliteľstvám NB boli podriadené oblastné veliteľstvá, pod ktoré patrilo niekoľko okresných veliteľstiev NB. Najnižšími

1 Slovensko stratilo po Viedenskej arbitráži 10 423 km² s 859 885 obyvateľmi, z toho bolo 276 287 Slovákov, 505 808 Maďarov, 26 181 Židov, 8 967 Nemcov a 1829 Rusínov. Bližšie k tejto problematike pozri: DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž. Dokumenty*. Zv. 1. Martin 2002; DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž. Okupácia*. Zv. 2. Martin 2003; DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž. Dokumenty*. Zv. 3. Martin 2006.

2 K maďarskej otázke na Slovensku pozri napr.: BOBÁK, J.: *Maďarská otázka v Československu*. Martin 2006; HRABOVCOVÁ, E.: Akcia Juh. Jeseň 1949 na južnom Slovensku v tieni štátnej bezpečnosti. In: MIKLOŠKO, F. – SMOLÍKOVÁ, G. – SMOLÍK, P. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku. 1948–1989*. Prešov 2001. ŠUTAJ, Š.: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948. Východiská a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku*. Bratislava 1993; VADKERTY, K.: *Maďarská otázka v Československu 1945–1948*. Bratislava 2002.

3 Predmetom nášho záujmu boli oblasti, ktoré po Viedenskej arbitráži pripadli Maďarsku a v roku 1945 sa opäť stali súčasťou územia Slovenska.

4 Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady. Nariadenie Predsedníctva SNR č. 6 z 23. 2. 1945 o rozpustení žandárskych a policajných organizácií a formácií.

5 Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady. Nariadenie Predsedníctva SNR č. 7 z 23. 2. 1945 o organizácii bezpečnostnej služby.

6 Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady. Nariadenie Predsedníctva SNR č. 28 z 9. 4. 1945 o Organizačnom predpise pre Národnú bezpečnosť.

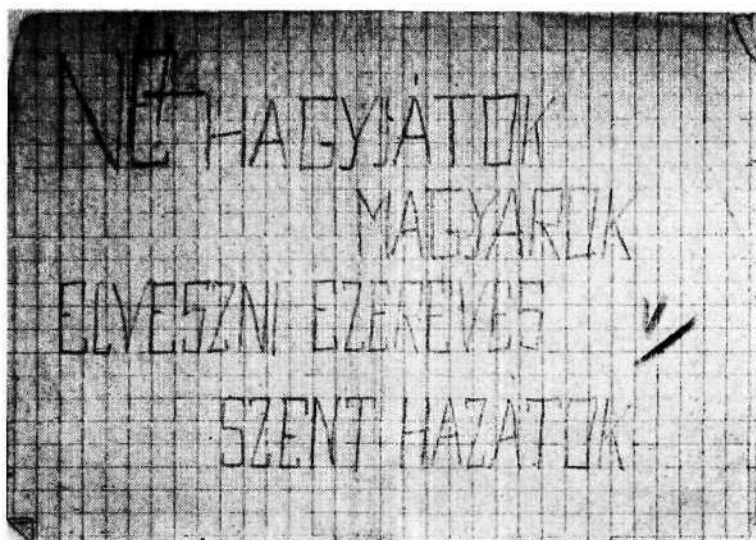
7 1. oddelenie – osobné, 2. oddelenie – bezpečnostné a spravodajské, 3. oddelenie – školské, 4. oddelenie – materiálne, 5. oddelenie – justičné. PEŠEK, J.: *Štátna Bezpečnosť na Slovensku 1948–1953*. Bratislava 1999, s. 11.

zložkami bezpečnosti boli stanice NB, ktoré boli podriadené okresnému veliteľstvu. Od 9. apríla 1945 sa táto organizácia zmenila a obvod HV NB sa delil na oblasti, v rámci ktorých pôsobili okresné veliteľstvá a stanice NB.⁸

Najdôležitejšími zložkami NB sa stali Národná bezpečnosť 1 (NB 1) a Národná bezpečnosť 2 (NB 2). NB 1 (tzv. uniformovaná zložka NB) mala na starosti otázky všeobecnej bezpečnosti⁹ a NB 2 (tzv. neuniformovaná zložka NB) plnila úlohy štátnej bezpečnostného charakteru.¹⁰ Keďže sme už štruktúru uniformovanej zložky NB načrtli vyššie, budeme sa venovať štruktúre NB 2, ktorá bola trochu odlišná. V rámci NB 2 existovalo viac silnejších teritoriálnych celkov. V Bratislave bolo HV NB 2, v Bratislave a Košiciach pôsobili oblastné riaditeľstvá NB 2 a v jednotlivých oblastiach a okresoch oblastné a okresné veliteľstvá NB 2. Toto teritoriálne členenie NB 2 trvalo až do septembra 1945, keď sa vytvorila Ústredňa politického spravodajstva a v sídlach oblastných veliteľstiev NB boli ustanovené oblastné bezpečnostné referáty.¹¹

Situačné správy podávali všetky zložky NB – od tých najnižších až po tie najvyššie. Prax bola väčšinou nasledovná: veliteľ stanice NB (najnižšia zložka NB) napísal situačnú správu za svoj obvod a poslal ho nadriadenej zložke, teda okresnému veliteľstvu NB. Jeho veliteľ spísal situačnú správu, ktorá obsahovala hlásenia staníc NB z celého okresu a poslal ju na Oblastné veliteľstvo NB, kde sa celý proces zopakoval a jeho výsledkom bola správa za celú oblasť (viacero okresov). Táto správa už putovala priamo na Poverníctvo vnútra (PV) ako najvyššiu inštitúciu pre NB, alebo išla na HV NB, kde bola z oblastných situačných správ spísaná správa za celé územie Slovenska a následne odoslaná na PV.

Z pohľadu štruktúry a obsahu sa situačné správy skladali z niekoľkých častí, resp. okruhov. Medzi hlavné patrili: pomery politické, národnostné, sociálne, bezpečnostné a zdravotné. Pre nás sú najzaujímavejšie pomery národnostné, v ktorých boli opísané

nálady a správanie tej-ktorej menšiny, vzťah slovenského obyvateľstva k jej príslušníkom a zo slovensko-maďarského pohraničia aj časté nájazdy rusko-maďarských ozbrojených skupín.¹² Samozrejme, k týmto materiálom treba pristupovať kriticky, pretože nie každý veliteľ zložky NB sa dokázal od niektorých vecí odosobniť. Preto môžeme situačné správy NB považovať sčasti za subjektívne, čo však neznižuje ich výpovednú hodnotu.

V predložených materiáloch sme upravili najmä dobový pravopis (najmä pisanie i a y) a opravili sme aj drobné chyby a zjavné preklepy.

Dokument č. 1.¹³

Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti
2. odd.[elenie] Bratislava 30. august 1945
Číslo: 180 – 1/45 – III/Z – dôv.[erné]
Vec: Situačná správa z územia Slovenska. Poverníctvo vnútra Bratislava

A. Pomery politické vo všeobecnosti.

Politické pomery na celom území Slovenska nie sú ešte skonsolidované a nemôžu byť kvalifikované ako uspokojivé. Do konštruktívnej činnosti zasahujú rušivé reakčné živly, ktoré sa regrutujú jednak z bývalých predákov HSLS¹⁴ a HG¹⁵ a takých, ktorí ešte aj

„Maďari, nenechajte stratíť svoju tisícročnú svätú vlasť.“ Leták zaistený okresným veliteľstvom NB-2. odd. Levice v júni 1945.
Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava

8 Tamže.

9 Plnila podobné úlohy ako súčasné policajné zložky.

10 Označenie 1 a 2 bolo odvodené od štruktúry Hlavného veliteľstva NB, kde 1. oddelenie bolo osobné a 2. oddelenie bolo bezpečnostné a spravodajské. PEŠEK, J.: *Štátna Bezpečnosť na Slovensku 1948–1953*, s. 11.

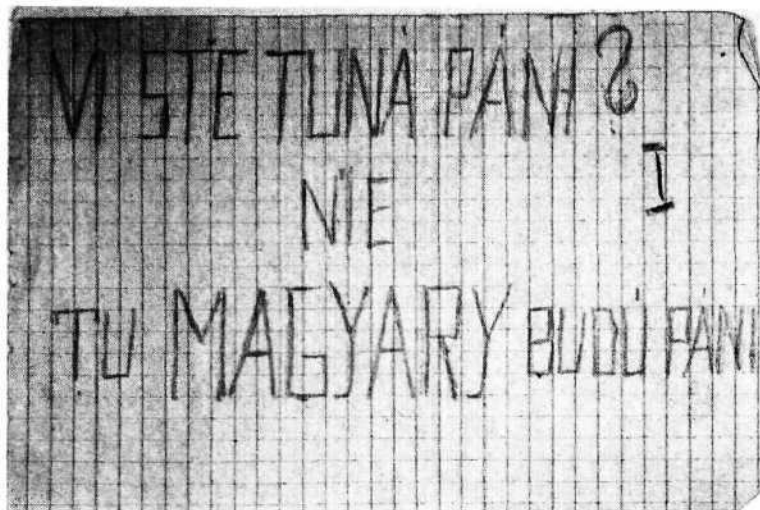
11 Tamže.

12 Ako z priložených dokumentov vyplýva, osoby maďarskej národnosti, ktoré boli vysťahované z územia Slovenska, sa po svojom príchode do Maďarska často snažili získať svoj zanechaný majetok s pomocou vojakov ČA. Vojaci sa často pod značným vplyvom alkoholu a vidinou sľúbenej odmeny nechali na takéto „výjazdy“ prehovoriť.

13 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Poverníctvo vnútra (PV) – bezp., šk. č. 1, Situačné správy 1945.

14 Hlinkova slovenská ľudová strana.

15 Hlinkova garda.

Leták zaistený okresným
veliteľstvom NB-2. odd.
Levice v júni 1945.
Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava

dnes pokladajú fašistickú ideológiu za najlepšiu. Za reakciou stojí maďarská národnostná menšina, ktorá hlavne v južnom pohraničí podporovaná z Maďarska stavia sa oproti terajšiemu vládnomu systému a proti ČSR, podporovaná maďarskými iredentistickými živlami priamo z Maďarska ...

Na južnom pohraničí je politická situácia dosť vážna a napätá následkom propagandy o prinavrátení územia okupovaného Maďarmi späť k Maďarsku. Túto propagandu šíria bývali Nyilasovci¹⁶ a podobné živly.

B. Politické strany.

... Na území prinavrátenom vyskytujú sa správy o nesvároch medzi KSS¹⁷ a DS,¹⁸ pretože v stranách nachádzajú sa ľudia, ktorí sa kedysi vydávali za Maďarov a teraz vystupujú ako členovia, ba dokonca funkcionári Národných výborov, na čo vždy protivná strana poukazuje. Zvlášť pod rúškom KSS skrývajú sa bývali Nyilasovci a im podobní maďarski prísluhoiaci a takto znesväcujú a špinia česť KSS. Náprava sa môže stať len tak, že obom stranám na prinavrátenom území nech je prikázané, že nesmú prijímať do svojich organizácií bývalých členov Magyar Pártu,¹⁹ Nyilasovcov a im podobných fašistických organizátorov.

Z jednotlivých oblastí boli hlásené o činnosti politických strán tieto pozorovania:

16 Príslušníci maďarskej Strany šípych križov.

17 Komunistická strana Slovenska.

18 Demokratická strana.

19 Magyar Nemzeti Párt.

20 Zväz sovietskych socialistických republík. Od roku 1939, resp. 1940 začali predstavitelia KSS hlásať heslo „Za sovietske Slovensko“, čo by znamenalo pripojenie Slovenska k ZSSR. Takéto tendencie preživali vo vedení KSS až do 17. 9. 1944, keď bolo na zjednocovacom zjazde komunistov a sociálnej demokracie v Banskej Bystrici, ako oficiálna línia, prezentované obnovenie ČSR.

21 Dnes súčasť obce Sikenica, okres Levice.

Oblasť Zlaté Moravce.

Maďari chcú vstupovať do KSS a DS a hlásia sa za Slovákov. Sledujú tým ovšem záujmy maďarské a hlavne tí, ktorí vstupujú do KSS (chcú vstúpiť) predpokladajú, že po víťazstve tejto strany bude Slovensko pripojené k SSSR²⁰ a podľa ústavy tohto štátu musia byť územia s maďarskou väčšinou pripojené k Maďarsku, ktoré sa prípadne tiež pridá do rámca SSSR ...

Oblasť Levice.

V obci Veľký Pesek²¹ po oslobodení ČA zapisalo sa a navštevovalo slovenskú školu 32 detí. Po skončení školy znovu sa zapisalo na túto školu už len 8 detí a to na základe prehlásenia tajomníka KSS Kantora, že Maďari si môžu robiť čo chcú, lebo majú vraj rovnaké práva so Slováckmi, teda práva menšiny. Pripad bol už hlásený a tajomník bol odvolaný. Týmto autorita úradov a orgánov, najmä NB zase stúpila.

C. Národnostné pomery.

Na Slovensku je ešte národnostná menšina Nemcov a Maďarov, ktorí čakajú na rozhodnutie, či budú ponechaní na našom území, alebo budú vystahovaní. Všetci sa snažia kryť svoju minulosť a predstierajú vo väčšine prípadov lojalitu k ČSR. Na južnom pohraničí Maďari prevádzajú akúsi pasívnu rezistenciu, pretože sa nesnažia obrábať polia, opravovať vojnu poškodené objekty a vlastné majetky, odôvodňujúc toto, že nevedia čo s nimi bude a či ostanú na území ČSR.

Navrhujem, aby s takýmito ľuďmi a elementmi škodlivými nášmu štátu bol urobený nekompromisný poriadok vystahovaním Nemcov a Maďarov, pretože denne prichádzajú nám hlásenia o nepokojoch, sabotážach a propagande proti ČSR a pôvodcovia všetkého tohto sú vo veľkej miere práve títo ľudia ...

E. Propaganda proti ČSR, jej prostriedky a výsledky.

Na celom území Slovenska je rozširovaná rôznymi živlami propaganda proti ČSR, ktorej pôvodcami sú Slováci fašistického zmýš-

ľania, Nemci a Maďari, pričom do propagačnej práce zasahujú aj cudzie spravodajské služby. Podľa došlých hlásení prechádzajú južné hranice maďarskí agenti, rozširujú správy proti ČSR a zbierajú rôzne správy a materiál, ktorý používajú na zastrašovanie obyvateľstva na prinavrátenom území.

Nariadil som podriadeným útvarom na prinavrátenom území, aby tejto propagande a cudzím agentom venovali patričnú pozornosť a boli podniknuté i kroky, aby každý jednotlivý prípad bol hlásený tunajšiemu veliteľstvu a proti rozširovateľom a cudzím agentom bolo zakročené s najväčšou prisnosťou.

Z jednotlivých oblastí Slovenska boli hlásené tieto prípady rozširovania štvavých letákov:

...

Oblasť Bratislava a okolie.

... kolovali správy o tom, že východné Slovensko až po Poprad prípadne k SSSR a náhradu za toto územie dostaneme kus Maďarska až po Vacov. Maďarskí agenti rozširujú medzi menšinou správy, že hranice budú určené až na mierovej konferencii podľa osídlenia a väčšiny toho, ktorého národa na prinavrátenom území ...

Oblasť Komárno.

... Na hraniciach tejto oblasti aj napriek zvýšenej kontrolnej službe prechádzajú z Maďarska podozrivé živly. Z maďarskej strany boli hranice v tomto priestore zatvorené vojskom, takže sa nedá uskutočniť vývoz Maďarov, ktorí sú určení pre deportáciu z nášho územia. Župný polit.[ický] vedúci z maďarského Komárna p.[án] Bolgár vyjadril sa nasledovne:

Podľa inštrukcii, ktoré dostal z ministerstva vnútra v Budapešti, má prísne zakázané preberať vyhostencov z nášho územia, aj keď boli iredentistami a pod. Keď by sa podobné prípady vykázania opakovali, bude nútené maďarské min.[isterstvo] vnútra uzavrieť hermeticky celé naše hranice a podať hlásenie medzispojeneckej kontrolnej komisii.

Všeobecne v pohraničí je situácia veľmi napätá a naše sprav.[odajské] orgány na správy o prinavrátení územia k Maďarsku odpovedajú tak, že dostaneme ešte viac. V Tornali príslušníci Levente²² spáchali atentát na NB

Prednosta 2 odd.[elenia] HV NB
Nečitateľný podpis

Dokument č. 2.²³

Okresné veliteľstvo NB-2. odd. Vráble
Vráble 27. september 1945

Čís.[lo] jed.[nania] 60 dôv.[erné]/2/
1945.

Vec: Situačné a politické správy – hlásenie Poverníctvo vnútra III. odbor
Bratislava

Hlásim situačné a bezpečnostné politické správy od 12. 9. 1945 do 27. 9. 1945 nasledovne:

Pomery všeobecné:

Pomery všeobecné sú v celom okrese dosť uspokojivé, vývin pokračuje pomalým tempom a usmerňuje sa. Obyvateľstvo maďarskej národnosti je hodne ustrašené tým, že v celom okrese pokračuje vykazovanie zostatkov Anyasovcov, ktorí mali rôzne výnimky a udelenia pobytu a tiež aj exponované osoby bývalého maďarského štátu sa vykazujú za hranice do Maďarska. Vypovedané osoby sú riadne eskortou stanicami NB prepravené cez hranice a to u Parkánu²⁴ – Ostrihom do Maďarska. Pri nariaďovaní eskorty narážajú stanice NB na finančné ťažkosti, nakoľko nemajú k dispozícii patričný obnos na uhradenie výloh spojených [s] eskortou. Tunajšie okresné veliteľstvo nariadilo vykázaným osobám, aby si eskortne uhradili z vlastných prostriedkov. Stanice NB nemajú žiadnej hotovosti a musia sami členovia NB preplácať cestovné a diéty. Z toho dôvodu je nevyhnutne potrebné poukázať na tento cieľ určitý preddavok v hotovosti hospodárskou správou HV NB. Majetok po vykázaných osobách a jeho zaistenie majú prevádzať MNV.²⁵ Tunajšiemu veliteľstvu bolo hlásených niekoľko prípadov, že dokonca členovia miestnych národných výborov privlastnili si neoprávnene rôzne zariadenia po vykázaných osobách. MNV boli upozornené zo strany NB o riadnom spísaní inventáru po vykázaných osobách, ako i po tých osobách, ktoré opustili svoje majetky pred príchodom ČA. Obyvateľstvo v obciach rozoberalo rôzne zariadenia a nábytky z kaštieľov a prechovávali [ho] ako vlastníctvo pre vlastnú spot-

22 Levente (junák) bola mládežnícka polovojenská organizácia chlapcov (obdoba Hitlerovej mládeže) v Maďarsku.

23 SNA Bratislava, f. PV – bezp., šk. č. 1, Situačné správy 1945.

24 Dobové pomenovanie pre Štúrovo.

25 Miestny národný výbor.

rebu. Je nutné ihneď zariadiť zvláštnym rozkazom Pov.[ernictva] vnútra, aby boli zostavené komisie, ktoré by po každom dome za spoluúčasti NB vykonali domové prehliadky a pospisovali všetky rozobrané veci po Maďaroch, aby sa potom na dražbe mohol odpredať nábytok a iné veci, z čoho by potom získala štátna pokladňa určitý príjem.

Dňa 24. septembra 1945 o 10. hod.[ine] prišli do obce Dyčky,²⁶ okres Vráble dve nákladné ruské autá s vlečnými vozmi čis.[lo] P-54-714 a P-54-721 pod vedením ruského majora z Budapešti od voj.[enskej] časti MKO čis.[lo] 79186 pol.[nej] pošty s 1 maď.[arským] štátnym príslušníkom Adolfom Feješom z Budapešti a Vojtechom Budajom, ruským tlmočníkom a dožadovali sa o vydanie hnuteľného majetku Adolfa Feješa, ktorý ako osoba po 2. novembri 1938 prišiel na územie Slovenska a bol v mesiaci máj 1945 v zmysle rozhodnutia Pov.[ernictva] slov.[enskej] nár.[odne] rady čis.[lo] 16/45 zo dňa 5. mája 1945 z územia slovenského štátu (!) odsunutý do Maďarska. Major voj.[enskej] časti, ktorého meno sa zistiť nepodarilo, mal osobnú legitimáciu čis.[lo] 127908 pol.[ná] pošta MKO čis.[lo] 79186 a domáhal sa vydania troch kusov dobytky, zanechaného Adolfom Feješom. Po vysvetlení, že Adolf Feješ bol ako osoba prišlá na územie Slovenska po 2. novembri 1938, že jeho majetok tu zanechaný bol štátom inventárne spísaný, načo takto po vysvetlení členom NB major upustil od požiadavky. Ako bolo zistené, Adolf Feješ sľúbil majorovi, že keď mu privezie jeho zariadenie zo Slovenska, dostane od neho tri kusy dobytky, ktorý sa nachádza na Slovensku, lebo si myslel, že keď takto príde do obci, kde sa zdržoval, s ruským dôstojníkom na aute a s ruskými vojakmi, že sa mu podarí u našich úradov bytové zariadenie si do Maďarska odvieť. Pozdejšie [sa] ruské auto navrátilo cestou do Maďarska ...

Pomery politické:

... V tunajšom okrese medzi maďarským obyvateľstvom sú rozosievané správy, že by mali na tunajšie južné kraje prísť späť Maďari, termínom 3–4 týždňov. Páchatelia tejto propagandy, keď budú zistení, budú tunajším veliteľstvom vykázaní do Maďarska. Osoby maďarskej národnosti chovajú sa utiahnuto a nie je badať, že by sa konali nejaké tajné

schôdze alebo prípravy, ktoré by smerovali proti ČSR a pod.[obne]. Dňa 10. 9. 1945 bol vypovedaný s rodinou býv.[alý] exponovaný člen výb.[oru] SEMKE²⁷ maď.[arskej] národnosti Dr. Július Kováč. Teraz je počuť v miestnej obci zo strany maďarského obyvateľstva, že Dr. Kováč po príchode do Budapešti išiel na anglické a americké vyslanectvo, kde sa mal sťažovať vo veci vysťahovania Maďarov zo Slovenska a údajne, že sa dožadoval na vyslanectvách v tejto veci zákroku ...

Bezpečnostné správy:

Bezpečnostné pomery v celom okrese sú až na menšie trestné činy uspokojivé. Osoby exponované maďarskej národnosti sú podľa možnosti a podľa hotovosti členov NB postupne vykazované z tunajšieho okresu. V tejto otázke by sa dalo rýchlejšie prevádzať, ale pre nedostatok členov NB, pretože stanice nie sú úplne obsadené, musia sa členovia NB zaoberať väčšinou kriminálnymi prípadmi a tak sa pomalým tempom prevádza vykazovanie Anyšovcov a exponovaných Maďarov. Osoby nemeckej národnosti boli už pripravené a mohli by byť už izolované v pracovnom stredisku v Nitre, že sa ale tak nestalo, muselo tunajšie okr.[esné] vel.[iteľstvo] po rozhovore s Dr. Holanom, referentom pre poľnohospodárstvo a členmi NB VI. odd.[elenie] zatiaľ vyčkať s vysťahovaním, lebo Pov.[ernictvo] pre pôdohospodárstvo má v najkratšej dobe vyslať kolonistov na majetky Nemcov, ktorí budú potom ihneď vysťahovaní.

Okresný veliteľ NB-2. odd.[elenie]
Nečitateľný podpis

Dokument č. 3.²⁸

Oblasťné veliteľstvo NB Levice. Levice 5. jún 1945.

Číslo: 7 – 3 dôv.[erné]/45.

Vec: Situačná správa za mesiac máj 1945.

Odpoveď: na ústny rozkaz plk. Slezáka. Veliteľstvo NB pre stredné Slov.[ensko]

Prílohy: ./ Banská Bystrica.

V okrese Levice:

a. /Pomery bezpečnostné. Dňa 29. 5. 1945 vo večerných hodinách službu konajúci dvaja ČS²⁹ vojaci vyzvali Ľudovíta Gašpara z Levíc v Kálnickej ulici, aby sa legitimoval,

²⁶ Dnes súčasť mesta Vráble.

²⁷ Tu ide pravdepodobne o vzdelávaciu inštitúciu na území, ktoré v novembri 1938 pripadlo Maďarsku.

²⁸ Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. V/T 01, šk. č. 1. Situačné správy z oblasti Levice, Rimavská Sobota a Ružomberok 1945.

²⁹ Československí.

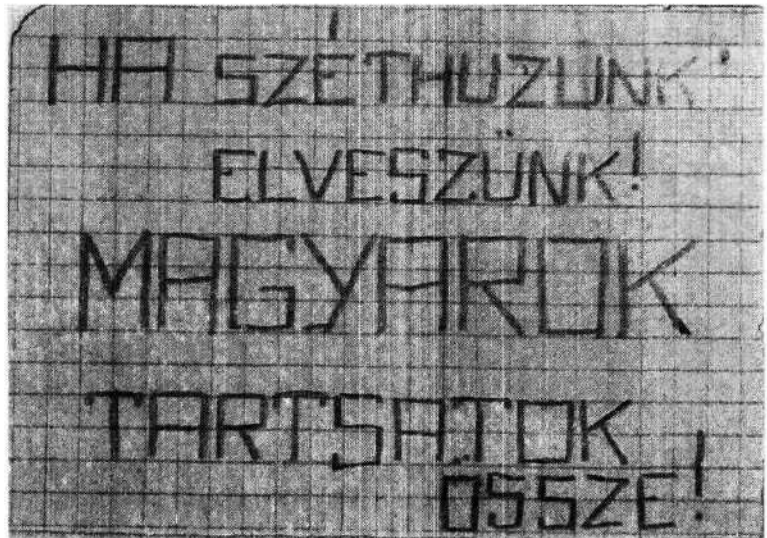
nakol'ko mal na sebe blúzu ČS vojaka. Tento legitimovanie odoprel a preto bol vyzvaný aby hliadku nasledoval na stanicu NB za účelom zistenia totožnosti. Keď menovaní prišli pred sekretariát Komunistickej strany, Gašpar vbehol do chodby a kričal o pomoc. V tom pribehlo asi 50 občanov maďarskej národnosti, vojaka odzbrojili a spôsobili mu ťažké ublíženie na tele. Ranený vojak Blažko sa bránil a vojak Meliška utekal na stanicu NB žiadať o pomoc. V tom ale prišli ruskí vojaci a ČS vojaci a zhluknuté občianstvo strelbou do vzduchu rozohnali a hlavných vinníkov predviedli na ruské veliteľstvo. Ruské veliteľstvo po vypočutí menovaných odovzdalo NB. Nakol'ko uvedení vojaci boli ako výpomocní u NB, na páchatelov sa robí trestné oznámenie pre zhluknutie a ťažké ublíženie na tele člena NB. Menovaní budú dodaní do pracovného tábora, nakol'ko sú všetci maďarskej národnosti. Páchatelia nie sú organizovaní v žiadnej strane. Komunistická strana v Leviciach žiadala o ich potrestanie.

Dňa 30. 5. 1945 pri futbalovom zápase v Leviciach došlo k druhému prípadu. Futbalová jedenástka zo Zlatých Moraviec hrala priateľský zápas s Levicami. Jeden z levických hráčov úmyselne kopol hráča zo Zl.[atých] Moraviec, načo vtrhli do ihriska dvaja vojaci ČS, ktorí začali prenasledovať vinníka, ktorému sa však podarilo utiecť. Medzi tým nastala na ihrisku šarvátko, k ťažšiemu rázu však nedošlo. Ruskí vojaci zobrali jedného ČS vojaka na zistenie. Keď bol vojak predvádzaný padli výkriky „Büdös tot, odstrelte ho a pod.[obne]“.³⁰ Bol podaný návrh na prechodné zastavenie športu.

Vyskytujú sa prípady, že občania, ktorí boli zo Slovenska vykázaní sa vracajú naspäť s písomným povolením Maď.[arského] min.[isterstva] vnútra v Budapešti, potvrdeného ruským veliteľstvom v Budapešti. Osoby sú vracané späť.

V okrese Želiezovce:

a. /Pomery bezpečnostné. Dňa 5. 5. 1945 prišlo do mlyna v Oroske³¹ jedno nákladné ruské auto pre múku. Na aute

boli jeden ruský major, jeden kapitán, dvaja vojaci a dve ruské ženy. Pri príchode sa vypytávali na zásoby múky a obilia. Keď im úradníčka mlyna hovorila, že nie sú oprávnení zisťovať zásoby mlyna, prehlásili, že sú vyslaní veliteľom ČA mesta Budapešť a nechali si napísať jedno prehlásenie tohto znenia: „Mai napon eladtunk önöknek 400.-q azaz Négyszáz métermázsa lisztet és pedig 50.-q kenyérlisztet 350 q Og lisztet. Kenyérlisztet P 1.90 és finomliszt P 3.60 egységáron. Fenti mennyiséget kötelezzük magunkat leszállítani 4 tételben, átvétel ab malom Oroszka, s előleggel felvetünk 500 P, azaz ötszáz pengőt. E sorok átadójának fenti mennyiségre rendelekezése áall.“³²

Toto prehlásenie si nechali podpísať a opečiatkovať pečiatkou mlyna. Zo zaisteného množstva múky naložili na nákladné auto 20 q múky Og,³³ vyplatili 500 Pengő³⁴ a na ďalšie zaistené množstvo dali 500 Pengő zálohu a odišli.

Celý prípad prejednávali dvaja vojaci v ruskej rovnošate, ktorí hovorili dokonale maďarsky. Major a kapitán, stáli po celý čas stranou a do jednaní mužov oblečených v ruských uniformách sa nestarali. V danom prípade sa asi jedná len o predstieranie ruských vojakov a vo skutočnosti to boli asi civili z Maďarska.

„Ak sa rozdelíme, stratíme sa. Maďari, držte sa spolu!“
Leták zaistený okresným veliteľstvom NB-2. odd.
Levice v júni 1945.
Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava

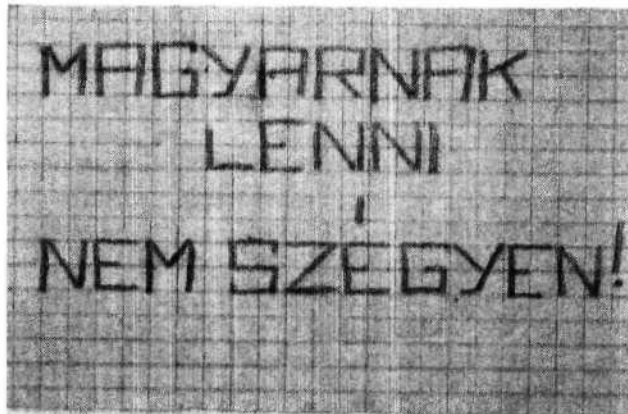
30 Búdös tot – smradľavý Slovák.

31 Dobové pomenovanie pre Pohronský Ruskov.

32 „Dnešný deň sme vám predali 400.-q, čiže štyristo metrických centov múky a to 50.q chlebovej múky 350 q hladkej múky. Chlebovú múku za 1 Pengő 90 fillérov a hladkú múku za 3 Pengő 60 fillérov jednotnej ceny. Horeuvedené množstvo sme zaviazaní doviesť v 4 častiach, prevzatie v mlyne Pohronský Ruskov, a zobrali sme si 500 P, teda päťsto pengő preddavku. Pre doručiteľa riadkov je horeuvedené množstvo k dispozícii.“

33 Pravdepodobne ide o označenie hladkej múky.

34 Maďarská mena v období po 1. svetovej vojne a počas 2. svetovej vojny. Po Viedenskej arbitráži platila aj na území Slovenska, ktoré bolo odstúpené Maďarsku. V roku 1946 ju nahradil forint.

„Byť Maďarom nie je hanba.“ Leták zaistený okresným veliteľstvom NB-2. odd. Levica v júni 1945.

Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava

Dňa 15. 5. 1945 prišlo jedno auto podobne do mlyna v Oroske, na ktorom boli okrem vojakov, civilisti – Židia. Žiadali múku vraj pre ruskú armádu do Budapešti. Keď im túto nechceli dať ponúkali petrolej a pod. Na základe tejto ponuky, lebo mlyn petrolej potrebuje dali naložiť do auta 20 q múky v pomere 1 kg múky = 1 kg petroleja. Civilisti pre prípad, že by nemohli dodať petrolej zložili 10. 000 Pengö ako záruku. Pri tom odviezli na aute súkromné veci 4 zamestnancov cukrovaru a auto odišlo. Jeden zamestnanec sa pokúsil toto vystopovať a zistil civilov v Budapešti, ktorých ihneď oznámil na políciu, ktorí boli ihneď uväznení. Tiež urobil oznámenie v tejto veci na Čs.³⁵ zastupiteľskom úrade v Budapešti.

Celá táto akcia je špekulácia Židov z Maďarska, ktorí predávali múku v Maďarsku aj za 30 Pengö 1 KG. Keďže NB nebola v stave vyvážanie zásob z mlyna zastaviť vyžiadala si 10 vojakov z Levíc, ktorí t. č. tento strážia.

Oblasťný veliteľ NB
Nečitateľný podpis
Hranatá pečiatka

Dokument č. 4.³⁶

Okresné veliteľstvo N. B. Lučenec, dňa
1. augusta 1945
2. oddel.[enie]
Lučenec
Číslo: 1 045 a/45.
Vec: Hlásenie /Vypracovanie./Veliteľstvo
N. B. pre str.[edné] Slov.[ensko]

³⁵ Československom.

³⁶ A ÚPN Bratislava, f. V/T 01, šk. č. 1, Situačné správy 1945.

³⁷ Obec sa nachádza na území Maďarskej republiky.

³⁸ Radzovce.

³⁹ Veľká nad Ipľom.

⁴⁰ Z francúzskeho pêle-mêle – zmes, pestré všeličo, zmiešanina.

⁴¹ Nyilaskeresztes Párt – strana šípových krížov, hovorovo sa nazývali nyilašovcami. Stranu založil roku 1935 Ferenc Szálasi výlučne podľa vzoru NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, v preklade Národnosocialistická nemecká robotnícka strana).

Banská Bystrica.

...Politická situácia v Lučeneckom okrese, hlavne však na pohraničí od: Šomoskőujfalu,³⁷ Radóvec,³⁸ Kalondy, Filakova, Rapoviec, Velikej nad Ipľom³⁹ je charakteru: „pél-mél“.⁴⁰ Občania maďarskej národnosti nenávidia všeobecne Slovákov a Čechov. Toto platí však iba pre tých Maďarov, ktorí od r.[oku] 1918 do r.[oku] 1938, a od r.[oku] 1938 do r.[oku] 1944 na tomto odtrhnutom území vždy, neprestajne sa hlásili ku maďarskej národnosti, ktorí pestovali myšlienku veľkého Maďarska, pre iredentistov, šovinistov a nie v malom % pre revizionistov. Extra vyzdvihujem nenávisť členov maďarskej fašistickej strany, členov maďarských šípových krížov /Nyilaskeresztes part,⁴¹ voči ČSR, voči SSSR. Tito Maďari, ktorí sa neprestajne hlásili ku maďarskej národnosti a reči, hoci bývajú na území ČSR, nevedia, nevedeli sa naučiť po slovensky, ani po česky za 25 rokov, presne však povedané, odporovali slovenčine a češtine, ignorovali československú reč, svojim postojom škodili ČSR. Preto, ako nespoľahlivé elementy, neznajúce štátny jazyk, ignoranti, škodcovia, všeobecne nepriatelia ČSR a SSSR, keďže sú čistými Maďarmi, ku ktorým sa vedome doposiaľ vždy hlásili, nech sú vyhostení z ČSR do Maďarska.

Okrem týchto Maďarov sú i lojálni Maďari, ktorí sa hlásili k maďarskej národnosti, ktorí však svojim postojom demokratického zmýšľania či už priamo, alebo nepriamo sympatizovali s ČSR, s SSSR, ba dokonca i napomáhali revolučnému odboju. Tito Maďari majú štátne občianstvo ČSR, vedia po slovensky, t. j. prispôbili sa daným pomerom za ČSR. Počas okupácie sa chovali čestne, politicky neškodili ani Maďarom, ani Slovákom, ani Čechom, nesúhlasili s maďarským teroristickým režimom. Sú však predsa Maďari.

Dopyt:

Prosim o radu, čo urobiť s takýmito občanmi. Či ich, ako Maďarov, predsa vyhostiť cez hranice do Maďarska, alebo ponechať ich na území ČSR. Prosim, aby ma veliteľstvo vyrozumelo o tejto veci, ako mám konať v týchto prípadoch.

Vyhostovanie maďarských elementov z územia ČSR do Maďarska sme započali dňa 28. júla 1945. Opatrenie a práce sú v plnom prúde. Denne vyhostujeme až 20 elementov, podľa denných smerníc. Zoznam vyhostených vedieme v pokračovaní. Už predtým, podľa rozkazu HVNB II. odd.[elenie] Bratislava a veliteľstva NB pre stredné Slovensko, vyhostili sme takmer všetkých „aňášov“, okrem takých, ktorí sa skrývajú, respektíve ich úmyselne druhí občania ukrývajú. Z tohto dôsledku boli vydané obl.[astným] vel.[iteľstvom] NB II. odd.[elenie] plagáty s výstrahou a prisným trestom, ktorý stihne tých ľudí, ktorí neudajú skrývajúce sa elementy, ako aňášské, tak kolaborantské. Teraz, keď sa započala akcia celoštátna, vyhostovania Maďarov a Nemcov z ČSR, padá obava, že by ten zbytok „aňášov“ ostal skrytý na území ČSR. Doposiaľ Maďari sú vyhostovaní z územia ČSR nekompromisne za asistencie automatčikov⁴² čsl.⁴³ armády. Obávať sa je vtedy zbytočné, že by tu ostali nejaké nezodpovedné živly, ktoré by rušili pokoj a politiku ČSR, keďže opatrenia sú prísne, prevádzajú sa rázne a rýchle. Majetok bývalých „aňášov“ a teraz vyhostených Maďarov sa inventuje a pečatí. Inventovanie a vyhostovanie Maďarov z územia ČSR prevádzajú komisie s Čsl. automatčikmi.

... Pohraničné incidenty vážnejšieho charakteru sa neprihodili. Je to však čiastočne nápadné, že ľudia bývajúci na pohraničí, respektíve blízko pohraničia, ignorujú, ironizujú nariadenia a ustanovenia vydané úradmi. Po stránke práci a pomoci v práci mu nie sú nápomocní, vyhýbajú sa spolupráci s čsl. občanmi. Je to akási zotrváčna nenávisť voči ČSR, vštepená počas maďarskej teroristickej okupácie. Druhý náhľad je ten, že sabotujú všeobecne spoluprácu v novej ČSR, k čomu sú tajne, ilegálne huckaní rôznymi maďarskými podzemnými živlami. Zo začiatku sa pokúsili mnohé z týchto elementov verejne poburovať obyvateľstvo a narúšať politický pokoj ČSR takým drzým spôsobom, že na niektorých oslavných manifestáciách provokovali verejne vyvesovaním maďarských zástav, rýdze maďarským národným krojom, rôznymi letákmi, z ktorých 2 druhy máme založené v spisoch, urážlivými pokrikmi, zhanobením čsl. zástavy, verejným propagovaním proti československým atď.

Tieto pokusy boli však rigorózne zlikvidované a vinníci i tí, čo priamo písali letáky zaistení.

Toto sa dialo najmä na pohraničí Radovce, Fiľakovo, Rapovce, Veliká n./Ipľom a kde tu na pohraničí Kalonda. Hlavným ohniskom týchto nešvárov bolo Fiľakovo, do ktorého pravdepodobne viedli špionážne cesty z Miškovského centra. Ďakovať opatreniam, že sa tieto úkazy obmedzili na nepatrnú mieru. Živly aj napomáhači Maďari majú strach z každého zákonného zákroku. Fiľakovo a Radovce boli celkom udusené, politickí previnilci až na niekoľkých zaistení. Fiľakovo a Radovce poskytnú nám ešte prácu na zákroky v budúcnosti.

Slovákov v lučeneckom okrese, takých ktorí sa po stránke politickej previnili počas maďarskej okupácie je málo. Mnohí ostali z nich na okupačnom území len preto, že tu mali svoje majetky. Títo boli od maďarskej vlády všestranne prenasledovaní. Niektorí to vydržali, niektorí poľavili: vstúpili do tej alebo onej maďarskej strany kvôli existencii, ovšem nezradili slovenský národ. Malé % Slovákov sa však „zbastardilo“, zradili svoj slovenský národ. Títo sú stíhaní alebo zaisťení. Čechov na tomto území je minimálne %. Niektorí z nich zradili, avšak väčšina zachovala sa čestne voči ČSR. Nemcov tu bolo málo. Hlavným nemeckým organizátorom a šiberom do SS, propagátorom a vedúcim nemeckej strany v Lučenci bol krajčír menom Wéber. Tento má mnoho na svedomí, jedným slovom bol to udavač a organizačný exponent veľkého stupňa. Pomocou konfidentských kontaktov som zistil, že Wéber je zaisťený v Hodoníne na Morave. Telegraficky sme sa spojili s Hodonínom a žiadali sme ich aby nám ho odeskortoali do Lučenca. Odtelegrafovali nám späť, že pre technické ťažkosti nemôžu zariadiť eskortovanie, aby sme si sami prišli po Wébera. Eskortovanie Wébera z Hodonína zariadim. Tak dostaneme hlavného vinníka lučeneckého obvodu do rúk. /poznámka: Vplyvom konfidentúry sme sa taktiež dozvedeli, že najväčší zločinec mesta Lučenec, priamy udavač gestapa a priamy spolupracovník s maďarskou kémelháritou,⁴⁴ s jej predstaveným majorom Šudom, Kalmár Jánoš veľkotrafikant bez ľavej ruky od ľakfa, Lučenčan má sa zdržiavať na radničnom dome v Gere, Durínsko. Priamo v Gere nebýva, býva v niektorej

42 Boli to vojaci vyzbrojení samopalmi. Po 2. sv. vojne sa na Slovensku, resp. v Československu pre samopal udomácnil pojem automat (z rus. *avtomat*).

43 Československej.

44 Kémelháritás – kontrašpionáž.

dedine na okolí mesta Gera. Bud'te nám prosím nápomocní v stíhaní tohto zločincina, ktorý po krátkom vyšetrení by bol postavený pred Národný súd.

Ďalej vydal som zatykač na hlavných previnilcov: na majora Vojtecha Šudu, vedúceho maďarskej spravodajskej a výzvednej kancelárie, na Gejzu Horňáka, policajného dôstojníckeho zástupcu v Miškovci predtým Lučenčana [a] na Františka Toldyho, šóféra Lučenčana dňa 10. júla 1945, pomocou NKVD.⁴⁵ Výsledok je doposiaľ nepriaznivý lebo ruská komandatúra sa odsťahovala z Lučenca do Maďarska a neviem, či bezpečnostné opatrenia ako sfúbili okr.[esnému] vel.[iteľstvu] NB 2. odd.[elenie] prevedú alebo neprevedú.

Ďalej prikráčujem k židovskej otázke v lučeneckom okrese. Židia, aspoň tu v lučenecskom okrese, sú najnespoľahlivejším elementom po všeobecnej stránke. Hlavným žriedlom ich zisku je čierny obchod, všeobecné pašovanie tovaru všetkého druhu za hranice. Židia pašujú drahé kovy a pašujú maďarské valuty. Dôkaz máme nie jeden. Zachytili sme už asi 2 a 1/2 kg zlata a striebra, maďarskú valutu v sume asi 240 000 korún. Je však silné podozrenie, že Židia skupujú za veľké peniaze na území ČSR zbrane všetkého druhu a tajne ich pašujú do Maďarska. O tejto veci má vedomosť i OBZ⁴⁶ v Lučenci. Je samozrejmé, že ilegálne prekračovanie hraníc je po všetkých stránkach, najmä po stránke špionáže. V poslednom čase sme prichytili 9 Židov, ktorí taktiež chceli prekročiť ilegálne hranicu, chceli prepašovať tovar a maďarské valuty. Pokus sa im nezdaril, chytili sme ich a predali dôchodkovej kontrole a žandárskej stanici NB 1. Bolo na nich podané trestné oznámenie. Valuty a materiál im boli zhabané a pokutovaní boli vo výške 22 000 korún. Takýchto a podobných prípadov so Židmi bolo už likvidovaných 27.

Takmer žiaden zo Židov nevie po slovensky ani po česky alebo keď aj českoslovenčinu ovládajú veľmi slabo. Všetci Židia, až na čestné výnimky, hlásili sa ku maďarskej národnosti, t. z. že sú Maďari. V Lučenci Židov nepočuť inakšie sa rozprávať ako po maďarsky. Keďže od r. 1918 do r. 1938 a od r. 1938 do roku 1944 ani nehovoriac, hlásili sa Židia ku maďarskej národnosti a reči, sú teda Maďari a preto ako Maďari tiež nech

sú vyhostení z ČSR do Maďarska. Máme zistené a vieme konkrétne dokázať, že takmer všetci Židia podporovali a exponovali sa za maďarskú iredentistickú a revizionistickú politiku, čím vlastne robili proti politike ČSR, rozbíjali ČSR.

Prehlasujem, že to nie je zaujatosť voči Židom, ale pravá skutočnosť, ktorú prežívame tu v Lučenci. I medzi Židmi nájdeme sa čestné výnimky: čestní, pracovití a charakterní ľudia. Tých je ovšem málo.

Nemci v okolí Lučenca a v samotnom Lučenci boli zriedkaví. Maďari a politickí delikventi sú zaistení. Po maďarských elementoch, ktoré sú doposiaľ na slobode stojíme.

Okr.[esný] veliteľ NB 2. odd.

Nečitateľný podpis

Okrúhle razítko

Dokument č. 5.⁴⁷

Okresné veliteľstvo NB Modrý Kameň.
Modrý Kameň 30. júl 1945

Čís.[lo] jedn.[ania] 17 – 1 dôv.[erné]/45.

Vec: Situačná správa – predkladanie.
Oblasťné veliteľstvo NB

Odpoveď na čís.[lo] jedn.[ania] 21
dôv.[erné]/45 zo dňa 13. 6. 1945

Prílohy: ./ Lučenec. Dôverné.

Hlásim, že politická situácia v okrese Modrý Kameň sa javí takáto:

I. Politické pomery v slovenských obciach sú kľudné, obyvateľstvo súc plne zamestnané žatvou a mlatbou o politické veci javí malý záujem. V obciach s maďarským obyvateľstvom i pri badateľnej konsolidácii pomerov, badať ešte stále, že obyvateľstvo niečo očakáva a tajne dúfa, že nastane obrat v ich t. j. maďarský prospech. Zjavné činy v tomto smere však sa nestali. Bolo by preto žiadúce, aby sa maďarský problém už s konečnou platnosťou vyriešil a tieto nesprátné živly boli poslané tam kam skutočne svojim cítením aj patria.

... V okrese v pohraničných obciach sú silné maďarské menšiny, ktoré sa chovajú pomerne pasívne. Dopomohlo k tomu aj to, že ich duchovní vodcovia tzv. anyáši boli krátkou cestou vysťahovaní za hranice⁴⁸ a zvyšné obyvateľstvo maďarskej národnosti

45 NKVD - Narodnyj komissariat vnutrennich del (Ludový komisariát vnútra) bol ekvivalent ministerstva vnútra v Rusku, resp. v ZSSR v rokoch 1917-1946.

46 Vojenské obranné spravodajstvo.

47 A ÚPN Bratislava, f. V/T 03, šk. č. 1, Situačné správy 1945.

48 Pod „krátkou cestou“ môžeme rozumieť, že títo ľudia boli rýchlo a bez príbehov vysťahovaní.

zo strachu pred podobným osudom sa na oko prispôsobuje. Je to však iba dojem z povrchu a konečné riešenie bude i v tomto smere vyžadovať radikálnejší zásah štátnej správy.

Aktívna propaganda proti ČSR medzi slovenským obyvateľstvom sa doteraz nevyvíja, ani niet pre ňu živnej pôdy, lebo prevažná časť obyvateľstva s radosťou uvítala znovu utvorenie ČSR. Medzi obyvateľstvom maďarskej národnosti sú celkovo dva smery a to: u obyvateľstva zámožnejšieho je stále nádej v zákrok anglo-američanov v prospech Maďarov t. j. že tieto mocnosti nedovolia zoslabiť Maďarsko a prípadne vyhostiť obyvateľstvo maďarskej národnosti z ČSR. U obyvateľstva chudobného je podobná nádej, avšak pomoc očakáva zo strany SSSR, lebo údajne majú tam svojich vplyvných činiteľov / Béla Kún⁴⁹ a i/. Výsledky takejto propagandy sú iba vo vzrušovaní obyvateľstva, pričom sa konkrétne prípady vhodné pre zákrok bezpečnostných orgánov doteraz nepodarili zistiť.

Príliv slovenského obyvateľstva nie je, postupne sa vracajú zajatci z Nemecka a vrátili sa aj niektorí občania židovskej národnosti z rôznych koncentračných táborov v Nemecku. Z neslovenského obyvateľstva boli vypovedaní tzv. anyáši, ktoré vypovedanie a vyhostenie malo pomerne hladký priebeh a bez incidentov.

II. ... Rušivo pôsobia nájazdy lupičov z Maďarska, ktorí prekračujú rieku Ipeľ, prepádajú roľnícke usadlosti a kradnú poväčšine dobytok ako kone, hovädzi dobytok a ošípané. Dňa 28. 7. 1945 o 23.30 hod.[ine] boli zadržaní hliadkou finančnej stráže a čslov.⁵⁰ vojskom pri ilegálnom prekročení hranice Juraj Meló a Ján Mihály. Pri vypočutí udali, že dňa 4. 7. 1945 asi o 1. hod.[ine] v spo-

Bratia! Sestry!

Červená Armáda na svojom víťaznom pochode prenikla hlboko do historického územia Československej republiky.

Oslobodila veľkú časť slovenského juhu, ktorý od roku 1938 bol najboľavejšou ranou Slovákov.

Červená Armáda oslobodila a oslobodzuje všetky kraje, ktoré roku 1938 krádmou rukou maďarskej rozpínavosti pripadly do cudzieho štátného sväzku.

Bratia, sestry! Pozrime na údatné vojská Červenej Armády. Sú to naši slavijski bratia. Nie sú to vrahovia a neznabohovia, nie sú to ničitelia európskej kultúry; ako sa nám to snažila nahovoriť fašistická propaganda nemecká a maďarská, ale sú to hrdinovia posvätení krvou gigantického boja, ktorí priniesli do našich krajov slobodu a pokoj.

Sme viazaní nezmerným povďakom našim slavijským bratom za oslobodenie. Pomáhajme im všemožne v boji proti germánskym vrahom.

Nech žije vzkriesené Československo.

Nech žije víťazná Červená Armáda.

Nyitra a Spol. Levice.

ločnosti a pod vedením Ladislava Gyürfyho policajného nadporučíka maďarskej polície v Bal.[ažských] Ďarmotách, 6 najatých civilov a 2 ruských vojakov, ozbrojení automatmi po ilegálnom prekročení hranice na nákladnom automobile prepadli veľkostatok v Leseniciach, ktorý je t. č. pod štátnou správou a hodľali odtiaľ odohnať všetky kone a hovädzi dobytok. Boli však zahnaní a kryjúc ústup strelbou, ušli do Maďarska.

Propagačný plagát vydaný ONV Levice.

Zdroj: ŠA Nitra p. Levice

49 V roku 1945 bol Béla Kún už 7 rokov po smrti.

Béla Kún (Cohen) (1886–1938) – maďarský politik, v 1. sv. vojne bojoval v rakúsko-uhorskej armáde na ruskom fronte, kde padol do zajatia. Tu sa z neho stal komunista. V roku 1918 sa vrátil do Maďarska, kde založil komunistickú stranu. V roku 1919 stál na čele Maďarskej republiky rád. Po jej páde emigroval cez Viedeň do sovietskeho Ruska, kde vstúpil do Všeľvazovej Komunistickej strany (boľševikov) VKS(b). V roku 1937 upadol do Stalinovej nemilosti a v roku 1938 alebo 1939 bol popravený.

50 Československým.

OKRESNÉ VELITEĽSTVO N.B.

2. oddel.

LUČENEC

Lučenec, dňa 1. augusta 1945.

Číslo: 1045 a/45.
1040 a/45.

Vec: Hlásenie. /Vypracovanie./

Veliteľstvo N.B. pre str. Slov.

BANSKÁ BYSTRICA

od.1/ Zpráva o politických zistenostiach, ktorí sú postavení pred okresný, národný, miestny ľudový súd, ktorí boli postavení pod policajný dozor, ktorí sú vo vyšetrovaní, ktorí sú navyšetrovaní, ktorí sú stíhaní, ktorí pre zdravotné indispozície boli z pracovného tábora daní do domáceho ošetrovania pod dozorom, respektíve boli poslaní pod dozorom do nemocnice v Lučenci.

Stať zprávy:

Hlásenie - zpráva, boli predložené týmto veliteľstvom:

od.1/ HVB II. odd. Bratislava,

od.2/ Poverenie SR pre veci vnútorné expozitúra
v Banskej Bystrici,

od.3/ Veliteľstvo pre národné Slovensko MB,

od.4/ Oblastné veliteľstvo MB II. odd. Lučenec.

V pracovnom tábore okr. veliteľstva MB 2. odd. Lučenec
je uväznených momentálne 161 politických delikventov. 16 politických delikventov je sprísňeno strážených vojakskou strážou vo väznici bývalého okr. úradu, Tolmanová ul. č. 1.

Podľa predpisu a nariadenia doposiaľ sme podávali zprávy 2 krát mesačne, a to 14. 15 každého mesiaca a ku koncu každého mesiaca. Teraz podávam podrobnú zprávu o práci okr. vel. MB 2. odd. Lučenec, taktiež politickú zprávu, ktorá zachytáva situáciu tunajšieho okresu, najmä situáciu pohraničia.

37.12.7/45

Situačná správa okresného
veliteľstva NB-2. odd.
Lučenec z augusta 1945.
Zdroj: Archív ÚPN
Bratislava

Dňa 28. 7. 1945 vybrali sa Meló a Mihály pod vedením istého Štefana Jamricha z Balaž. [ských] Ďarmot znovu na lup na Slovensko, boli však pri pokuse [o] prekročenie hranice zadržaní a Jamrich utiekol. Okrem toho sú podozriví, že dňa 16. 7. 1945 v noci ukradli z maštale občana Jána Dudáša 2 kone s postrojmi v obci Malá Čalomija.

Pri výsluchu udali Meló a Mihály, že vypočuli rozhovor polic. [ajného] nadporu-

číka Gyűrfyho s tlmočníkom Weiss-Esménym, že behom týždňa po 29. 7. 1945 v niektorý deň urobia prepád v Leseniciach príp. [adne] inde a ukradnú väčšie množstvo dobytku. Nevezmú však so sebou civilistov, ale 20 ozbrojených ruských vojakov. Menovaní udali, že pred takýmto prepádom bola vždycky riadna „píjatika“ a potom sú ruskí vojaci ochotní podporovať iniciátorov v ich lupičstve.

Pre zamedzenie takéhoto lupičstva je nariadená poplachová služba v ohrozených obciach, na znamenie zvona a trubením, sa zhromaždia obyvatelia pod vedením bezpečnostných orgánov zosilnených finančnou strážou a pohraničnými vojen. [skými] jednotkami ...

Okresný veliteľ NB
Nečitateľný podpis

Dokument č. 6.⁵¹

Oblastné veliteľstvo
NB Rožňava. Rožňava 30.
november 1945

Číslo: 197 dôv. [erné]/
1945

Vec: Situačná správa
Poverenie SR pre veci vnútorné

Odpoveď na číslo: 2.300
sprav. [odajské]/45 zo dňa
22. 10. 1945 VI. odbor

Prílohy: ./ Bratislava.
Dôverné.

Hlásim:

a) Pomery politické vo
všeobecnosti:

V obvode tunajšieho veliteľstva vo všeobecnosti na tento čas sú uspokojivé. Obyvateľstvo národnosti maďarskej, ktorého je v okrese tornalskom 95% je zmýšľania po stránke politickej pre pripojenie tohto kraja späť k Maďarsku. Toto svoje zmýšľanie verejne neprejavujú, ale je badateľné. U tohto obyvateľstva je badať veľká stiesnenosť, nakoľko má stále neistotu, že bude vysťahované do Maďarska ...

c) Národnostné pomery:

V pohraničí v poslednú dobu maďarský rozhlas štie proti ČSR pre údajné prenasledovanie Maďarov, obyvateľstvo maďarskej národnosti chová sa provokatívnejšie voči Slovákom, ostáva sebavedomejšie a počuť hlasy, že môže dôjsť k plebiscitu. Okresný tajomník KSS v Rožňave, Jozef Fábry, poslednú dobu nie je tak činný ako dosiaľ, chová sa podozrivo a zdá sa ako by medzi obyvateľstvom maďarskej národnosti niečo tajne pripravoval. Je sledovaný a zistené kladné poznatky budú včas hlásené. V obci Dobšiná, okres Rožňava, v ktorej je doteraz asi vyše 1 000 Nemcov, rozšírila sa správa, že pri návrate transportu evakuovaných z Dobšinej dňa 18. 6. 1945 v obci Lovosice, okres Přerov bolo por.[učíkom] Pazúrom od peš.[ieho] pl.[uku] 17, 4. divízie postrieľané 108 Nemcov a Maďarov pochádzajúcich z Dobšinej.⁵² Toto vyvolalo u obyvateľstva nemeckej a maďarskej národnosti kritiku. Hovorí sa, že to spravili ľudia z pomsty pre vraždy Židov v Osvienčime, Belsene atď... .

g) Repatriácia obyvateľstva:

V okrese revúckom sa nevyskytuje, v okrese rožňavskom vracajú sa ojedinelí vojaci, ktorí slúžili v maďarskej armáde a boli prepustení z ruských zajateckých táborov. Dobrovoľne sa vysťahovalo z okresu Rožňava do Maďarska 8 osôb maďarskej národnosti. Do okresu Tornaľa prílív slovenského obyvateľstva úplne prestal. Od posledného hlásenia z tohto okresu sa vysťahovali dobrovoľne do Maďarska 2 osoby... .

i) Všeobecné poznatky:

Na MSK⁵³ v Rožňave úradníctvo v styku s civilným obyvateľstvom používalo jazyka maďarského a to aj vtedy, keď civilná osoba ovládala dobre po slovensky. Vedúcim tohto úradu túto vadu som vytkol a nariadil, aby na dobre viditeľných miestach v tomto úrade boli vyvesené tabuľky s nápisom „Hovorte slovensky“. Príčina v tomto smere spočíva v tom, že úradníctvo MSK nebolo dosiaľ preverené. Ich budúcu činnosť budem sledovať a v prípade nezjednania nápravy zakročím podľa dosiaľ platných predpisov... .

Oblasťný veliteľ NB
Nečitateľný podpis
Hranaté razítko

Dokument č. 7.⁵⁴

Oblasťný bezpečnostný referát Michalovce. Michalovce, 2. december 1945.

Číslo: 43 – 1 sprav.[odajské]/45.

Vec: Situačná správa – predloženie. Povereníctvo pre veci vnútorné

Odpoveď na čís.[lo] 2300 sprav.[odajské]/45 zo dňa 22. októbra 1945 VI. odbor

Prílohy: ./ Bratislava

Hlásim:

Pomery politické vo všeobecnosti:

V okrese Král. Chlumec,⁵⁵ medzi obyvateľstvom ustavične kolujú správy, že územie, ktoré bolo okupované Maďarmi pripadne opäť k Maďarsku, čím je obyvateľstvo tohto okresu do značnej miery znepokojované. Tieto poplašné správy ustanú až vtedy, keď už bude riadne zameraná hranica medzi Zakarpatskou Ukrajinou a našou republikou. Na druhej strane sa zas hovorí, že ČSR pripadne územie ešte z terajšieho Maďarska, t. j. okolie Satora – Uyhélu... .

... U obyvateľstva je stále badať väčšie zaujatie proti Židom a objavujú sa už na stenách domov rôzne protižidovské heslá, ako: „Bite Židov, Židov nechceme a pod.“... . Tento zjav je celkový a to vo všetkých okresoch, každá vec je zvaľovaná na Židov, že to robia oni. Ďalej, najväčšiu nespokojnosť vzbudzuje tá skutočnosť, že všetci Židia dostávajú obchody a kresťania sú odstrkovaní a prípadne, že majú už obchod, tak sú z miestností súdne vypovedaní a tým vzniká ešte väčšia nenávisť proti Židom a možno oprávnené predpokladať, že táto nenávisť môže vyvrcholiť aj rôznymi protižidovskými demonštráciami.

Obyvateľstvo je krajne proti nim zaujaté a stále poukazuje, že ešte len mesiac, alebo dva, čo prišli celkom otrhnutí a teraz už sú samá bunda a paráda a že tiež všetky peniaze už majú oni v rukách. Všetka snaha prehovoriť a vysvetliť obyvateľstvu o pravom

52 Tzv. Přerovská tragédia bol krvavý masaker, ktorý sa odohral na Švédskom vale neďaleko Přerova, v katastri Horní Moštěnice, v noci z 18. na 19. 6. 1945 ako dôsledok protinemeckej a protimaďarskej psychózy v Československu po skončení 2. svetovej vojny. Príslušníci 17. pešieho pluku z Petržalky, ktorí sa vracali z vojenskej prehliadky na Václavskom námestí, postrieľali 265 obyvateľov Dobšinej, Kežmarku, Gelnice, Mlynice a Janovej Lehoty pri Žiari nad Hronom. Išlo predovšetkým o karpatských Nemcov a Maďarov, ktorých ustupujúca nemecká armáda odsunula do českého pohraničia. Celková bilancia obetí bola 120 žien, 71 mužov a 74 detí. Najmladšia obeť mala 4 mesiace.

53 Miestna správna komisia.

54 SNA v Bratislave, f. PV – bezp., šk. č. 1, Situačné správy 1945.

55 Kráľovský Chlmec.

stave veci ostáva márna a nakoniec podozrievajú tie osoby, ktoré im to vysvetľujú, že sú od Židov kúpené a preto ich zastávajú.

Osobne som s vedúcim Židov o veci rozprával a žiadal som ich, aby žiadali od svojich príslušníkov, aby sa tak vyzývavo nechovali a nezväčšovali ešte nenávisť proti sebe. Bola mi v tomto sľúbená pomoc ...

Národnostné pomery:

Obyvateľstvo v okrese Král. Chlumec a Veľké Kapušany, je až na 85% národnosti maďarskej a ktoré našu štátnu reč vôbec neovláda. V tomto smere by bola potrebná náprava a to hlavne, aby sem boli premiestňovaní slovenskí učitelia a tým by sa docielilo poslovenčenie tohto územia. Terajšia situácia je taká, že skoro v celom okrese Král. Chlumec a Veľ. Kapušany niet slovenského učiteľa. Tak len v okrese Král. Chlumec sa nachádza slov. škola v Strede n. Bodrogom, kde vyučujú dvaja slov. učitelia a v ostatných obciach sú školy maďarské a slovenská reč sa tam vôbec nevyučuje. V obci Biel, okres Král. Chlumec, dokonca riaditeľ školy posielala svoje deti do Maďarska, čo je smutná vec, že takýto človek berie ešte plat od Československého štátu. Táto vec bude predmetom ešte ďalšieho šetrenia a riadne zistené okol-

nosti a dáta budú dodatočne hlásené Vášmu poverníctvu VI. odbor, za účelom zjednania nápravy.

Táto vec nemohla byť dosiaľ presne zistená a to pre nedostatok referentov, nakoľko tí čo mali prísť k tunajšej odbočke, dosiaľ nedošli a až prídu, bude celá vec riadne prešetrená a zariadené potrebné.

Obyvateľstvo týchto pohraničných okresov – maďarskej národnosti, stále ešte sa nezapája do práce, lebo stále vyčkáva, ako sa vyvinie situácia s ich vysťahovaním. Vzhľadom však na rozširované správy, že ich okresy znovu pripadnú Maďarsku, pozorovať u nich sebavedomejšie vystupovanie a tiež ich jednanie stáva sa drzejším. Títo provokatívne rozprávajú maďarsky a vôbec sa nesnažia prispôbiť terajším pomerom. V záujme tejto veci by bolo potrebné, aby časopisy o vysťahovaní Maďarov menej písali a tým by sa docielilo, že by títo občania sa predsa zapojili do práce a keď by prišiel čas na ich vysťahovanie, tak by sa to rázne a dôkladne previedlo a tým by sa uchránil národný majetok ...

Prednosta bezpeč.[nostného] referátu
Nečitateľný podpis

Summary

National Conditions on Southern Slovakia in Situational Reports of the National Security Corps during 1945

The end of the Second World War meant also renewal of Slovak borders to state before the Vienna Award from November 1938. The large Hungarian minority thus returned back into Czechoslovak republic. Czechoslovak representatives planned to displace them to Hungary. In published documents present picture of national conditions at this ethnical mixed territory. The relations between Slovak and Hungarians in 1945 had been pointed out the mostly but we hadn't avoided the after-war relations of Slovaks to Jewish community. Newly created security institution which was called National security created these documents. The reports consisted of several parts and the description of national conditions in particular region was a part of any of these documents. This part had been mostly describing moods of citizens of national minorities and their attitude towards renewed Czechoslovak republic. From this point of view the situational reports of the National Security are a good source to understand the situation in southern Slovakia during the year 1945.

Proces s „dedinským boháčom“ Jánom Šefčíkom

Po februári 1948 komunistická strana prevzala v Československej republike (ďalej ČSR) absolútnu moc do svojich rúk. Svoje postavenie si komunisti upevnili Ústavou, prijatou 9. mája 1948, ktorou vyhlásili politické víťazstvo „robotníckej triedy“ a kodifikovali cestu k socializácii spoločnosti. Ústava zaručila súkromné vlastníctvo pôdy do 50 ha a podnikov do 50 zamestnancov. Táto „istota“ trvala len niekoľko mesiacov. Už po krátkom čase začala v ČSR likvidácia všetkých „kapitalistických prvkov“, nevynímajúc poľnohospodárstvo, na čo začal proces kolektizácie. Tá rozbila tradičnú štruktúru dediny, opierajúcu sa o súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov a individuálne hospodárenie.¹

Kolektizácia v období socializmu predstavovala násilné združovanie individuálnych roľníkov a ich majetkov. S tým úzko súvisela násilná likvidácia bohatej a strednej vrstvy roľníkov, ktorých označili za „vnútorného nepriateľa“, tzv. „dedinského boháča“ alebo „kulaka“. Osoba s takouto nálepkou, podľa komunistov, vlastnila viac ako 15 ha poľnohospodárskej pôdy (v niektorých prípadoch išlo aj o menej ako 10 ha pôdy), zamestnávala stálych alebo sezónnych pracovníkov, mala živú ťažnú silu, strojové vybavenie, hospodárske budovy alebo vlastnila nehnuteľnosť (mlyn, krčmu, pilu a pod.), prenajímala výrobné prostriedky, stroje a iné.²

Prvá etapa kolektizácie³ začala prijatím zákona č. 69 o jednotných roľníckych družstvách (ďalej JRD) z 23. februára 1949, v ktorom deklarovali: „*zajištění blahodárneho rozvoje zemědělského družstevnictví a odstranění dosavadní roztržitenosti druž-*

stevní činnosti...“⁴ Týmto zákonom sa však začal „oficiálny“ štátny tlak na súkromne hospodáriacich roľníkov. Ešte pred nim prijali zákon č. 27/1949 o mechanizácii poľnohospodárstva, ktorý im umožnil vykúpiť mechanizačné prostriedky (traktory, samoviazače, mláťačky a podobne) z rúk veľkých, ale aj stredných roľníkov,⁵ ďalej zakázali zamestnávať námezdné pracovné sily. V priebehu 50. rokov prijali rad ďalších zákonov, ktoré dali priestor na kriminalizáciu, perzekvovanie a likvidáciu vrstvy bohatých roľníkov.⁶

Cieľom štúdie je ukázať, ako komunistický režim likvidoval jednu sociálnu vrstvu v spoločnosti. Využijeme konkrétny prípad Jána Šefčíka, ktorý bol súkromne hospodáriaci roľník. Dostal sa do nemilosti vo vtedajšom režime, pretože vlastnil viac hektárov pôdy. Funkcionári komunistickej strany si ho vybrali ako odstrašujúci príklad pre ostatných roľníkov, ktorí váhali vstúpiť do JRD. Šefčíka ako „dedinského boháča“ úplne vyradili zo spoločnosti, zobrali mu majetok a nakoniec aj život.

„Kulak“ Ján Šefčík

Ján Šefčík sa narodil 15. januára 1904 v Chorvátskom Grobe a zomrel 5. augusta 1962 v Leopoldove. Väčšinu života prežil s rodičmi (Jánom Šefčíkom a Teréziou, rod. Korovou), bratom a neskôr s manželkou Annou, rodenou Galovičovou, s ktorou mal dcéru Máriu. Absolvoval päťročné vzdelávanie v ľudovej škole a dva roky navštevoval gymnázium. V štúdiách ďalej nepokračoval, a tiež sa nezaujímal o spoločenské a politické dianie. Väčšina jeho známych ho

Mgr. Katarína Strapcová
(1982), absolventka Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, interná doktorandka HÚ SAV v Bratislave.

1 HLAVOVÁ, V.: Formy nátlaku a represí voči bohatým roľníkom v procese kolektizácie. In: MIKLOŠKO, F. – SMOLÍKOVÁ, G. – SMOLÍK, P. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*. I. diel. Prešov 2001, s. 539.

2 Termín kulak, resp. dedinský boháč rozoberá HLAVOVÁ, V.: *Formy nátlaku a represí voči bohatým roľníkom v procese kolektizácie*, s. 539–540.

3 Viac k problematike kolektizácie pozri: CAMBEL, S.: *Päťdesiate roky na slovenskej dedine. Najťažšie roky kolektizácie*. Prešov 2005.

4 Zákon č. 69/1949 Zb. zo dňa 23. februára 1949 o jednotných roľníckych družstvách, paragraf 1, odst. 1.

5 Celkovo sa vykúpilo 16 391 traktorov, 20 365 samoviazačov, 23 014 mláťačiek, 12 391 pluhov atď. Pozri: HLAVOVÁ, V.: Policiajno-administratívny a ekonomický nátlak na roľníkov počas I. etapy kolektizácie. In: BARNOVSKÝ, M. (ed.): *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945–1953*. Bratislava 1995, s. 173.

6 Prijatým zákonom sa bližšie venujú HLAVOVÁ, V.: *Formy nátlaku a represí voči bohatým roľníkom v procese kolektizácie*, s. 547. Pozri aj PEŠEK, J.: *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948–1953*. Bratislava 1998, s. 207. HLAVOVÁ, V.: Politický režim a otázka „kulaka“ na začiatku 50. rokov. In: PEŠEK, J. (ed.): *V tieni totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948–1953*. Bratislava 1996, s. 59.

charakterizovala ako tichého, utiahnutého človeka. Slovenský Chorvát, jezuita Ferdinand Takáč, ktorý s ním strávil určitý čas vo väzení, ho charakterizoval ako človeka jednoduchého a nadmieru pracovitého. Do politiky sa nestaral alebo jej veľmi nerozumel.⁷ V roku 1950 vlastnil okolo 49 ha ornej pôdy, 28 árový vinohrad a 57 árovú lúku, dom, hospodárske budovy, 8 kusov dospelého a 6 kusov mladšieho hovädzieho dobytku, pár koní a mláfačku.⁸ Šefčíkovci boli jednou z najbohatších sedliackych rodín v Chorvátskom Grobe.

Zmenu politickej atmosféry po roku 1948 a represívne príznaky pocítil aj J. Šefčík. Do

strojovo-traktorovej stanice (ďalej STS) odovzdal mláfačku,⁹ nezamestnával sezónnych pracovníkov (pôdu obhospodaroval vo vlastnej réžii)¹⁰ a kontingenty musel odvádzať v 100% výškach a načas.¹¹ Na svojom majetku musel pestovať plodiny, s ktorými nemal žiadne skúsenosti, napríklad cukrovú repu. Povinnosti, ktoré dostával od komunistického aparátu, boli také neúnosné, že nakoniec mu majetok zobrali.

Od roku 1948 odvádzal predpísané kontingenty ako obilie, dobytok, ošípané, vajcia, hrozno, mlieko. Prvé dva roky ich plnil na 100 %. V roku 1950 výšku predpísaných dodávok splnil nasledovne:¹²

Z predpísaných 9 000 kg pšenice	Dodal 3 800 kg
9 000 kg raži	7 070 kg
8 000 kg jačmeňa	9 300 kg
820 kg ovsa	850 kg
1 500 kg kukurice	2 000 kg
78 300 kg cukrovej repy	asi 40%
700 kg zemiakov	700 kg
1 327 kg dobytku	430 kg
900 kg jat. ošípaných	956 kg
165 kg prasiec	110 kg
3 600 kg hrozna	3 600 kg
3 500 kg jat. hydiny	3 500 kg
1 800 ks vajec	1 800 ks
3 500 l mlieka	3 500 l

Šefčík v roku 1950 odovzdal takmer celú úrodu. No aj napriek tomu to nestačilo a Roľnícke skladištné družstvo (ďalej RSD) Berno-

lákovo nariadilo, aby odovzdal jačmeň, ktorý mal v sýpke. Bol II. triedy a určený pre ošípané. Nariadenie však musel splniť. Jeho zaľ-

7 TAKÁČ, F.: *Život ma naučil mať ľudí rád*. Trnava 2007, s. 96.

8 Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, zápis o výpovedi.

9 Zákon o mechanizácii spôsobil, že stroje v skutočnosti nevykúpili, ale násilne odobrali bez akejkoľvek náhrady. Následne ich prideliť strojovo-traktorovým staniciam (ďalej STS) a štátnym majetkom, pre ľahšiu mechanizáciu vznikajúcich družstiev. Roľníci, ktorí prišli o mechanizačné prostriedky, boli závislí od STS, čo v praxi znamenalo oneskorený zber úrody, horšie obhospodárenie pôdy a podobne. Pozri HLAVOVÁ, V.: Policajno-administratívny a ekonomický nátlak na roľníkov počas I. etapy kolektivizácie. In: BARNOVSKÝ, M. (ed.): *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945–1953*. Bratislava 1995, s. 173.

10 Ďalším represívnym opatrením bol zákaz zamestnávať námezdné pracovné sily. Roľníci, ktorí vlastnili viac hektárov pozemku, nedokázali ho obhospodarovať vo vlastnej réžii. Vydanie tohto zákazu im znemožnilo splniť predpísané dodávky. HLAVOVÁ, V.: *Politický režim a otázka „kulaka“ na začiatku 50. rokov*, s. 60.

11 Išlo o systém kontraktácií, čím roľníkom predpisali dodávkové povinnosti, ktoré museli splniť a za pevne stanovené ceny odovzdať štátu. Určovali im, ktoré plodiny majú pestovať, množstvo hospodárskych zvierat a poľnohospodárskych výrobkov. Roľníci tak stratili možnosť samostatného rozhodovania. Neúnosné pre roľníkov bolo stále zvyšovanie predpísaných povinných dodávok. Často to išlo do takých rozmerov, že roľníci ich nedokázali splniť, alebo jednoducho odmietli podpísať rozpisy dodávok na nasledujúci rok. V niektorých prípadoch to malo dohru aj pred súdom. HLAVOVÁ, V.: *Policajno-administratívny a ekonomický nátlak na roľníkov počas I. etapy kolektivizácie*, s. 173–174.

12 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, potvrdenie o predpísaných kontingentoch.

Jozef Zeman zbožie zaviezol do Bernolákova 14. augusta 1950. Službukonajúci pracovník mu oznámil, že v jačmeni našiel pilus.¹³ To znamenalo, že Ján Šefčík sa „dopustil“ trestného činu.

Trestné stíhanie

Pripad vyšetrovala stanica Zboru národnej bezpečnosti (ďalej ZNB) Bernolákovo dňa 18. augusta 1950. Proti Šefčíkovi v tejto veci svedčil prevádzkový referent RSD Bernolákovo Štefan Brežný, strážmajster ZNB v Bernolákove František Virág, skladník RSD Karol Nagy, pracovník družstva Bedrich Nagy. Karol Nagy vo svojej výpovedi tvrdil, že za J. Šefčíka priviezol jačmeň, ktorý šiel vysypať do skladu. B. Nagy, ktorý išiel s ním, zbadal, že v jačmeni je pilus. Zavolať K. Nagya, aby to tiež skontroloval. Hneď na to J. Zemanovi nariadili, aby zamorený jačmeň odviezol do mlyna a zošrotoval. Potom to K. Nagy oznámil ZNB v Bernolákove.¹⁴

Ján Šefčík pri výsluchu vypovedal: „O tom, že mám zamorený jačmeň pilusom som skutočne nevedel. Nad touto okolnosťou som bol veľmi prekvapený, nakoľko sýpku pred nakladaním obilia som riadne vyčistil. Na verejné zásobovanie som odovzdal tri vagóny obilia. Nakoľko mi komisia nariadila, že ešte mi chýba a že ešte musím odovzdať, aby som splnil celý kontingent. Dal som preto týchto 1000 kg jačmeňa, ktorý som si ponechal pre ošípané. O tom, že je zamorený pilusom som sa dozvedel až keď mi ho vrátili. Myslím však,

že celý kontingent mám splnený, pretože všetko obilie som odvádzal rovno od mláťačky. Pre seba som si ponechal len toľko koľko potrebujem pre moje hospodárstvo. Podotýkam, že keby som vedel že moje obilie je zamorené pilusom, okamžite by som to ohlásil, avšak ja som s tým vôbec nerátal.“¹⁵

Po vyšetrovaní stanica ZNB v Bernolákove podala trestné oznámenie na Štátnu prokuratúru v Bratislave. Obvinili ho že: „je podozrivý zo sabotáže budovania nášho socialistického štátneho zariadenia tým, že dňa 14. augusta 1950 doviezol na svojom povoze do sýpky RSD v Bernolákove svoje obilie zamorené škodcom pilus a takýmto spôsobom chcel zamoriť ešte väčšie množstvo obilia, ktoré je uskladnené v tejto sýpke, a ktoré obilie bolo odovzdané roľníkmi z okolitých obcí ako z Bernolákova, Ivánka pri Dunaji, Chorvátsky Grob a Gešajov.“¹⁶

Štátny prokurátor Dr. Rudolf Mozolány už 30. septembra 1950 bez akéhokoľvek ďalšieho vyšetrovania vzniesol obžalobu, v ktorej uviedol: „Obvinený ako dedinský boháč a nepriateľ spoločenskej sústavy ČSR, neplnil svoje dodávkové povinnosti a v úmysle učiniť neupotrebitelným obilie uložené v skladišti RSD v Bernolákove a ohroziť tak výživu pracujúceho ľudu, dňa 14. augusta 1950 prostredníctvom svojho zaťa Jozefa Zemana doviezol do skladišťa RSD v Bernolákove 1000 kg jačmeňa zamoreného pilusom, avšak vďaka bedlivosti

Fotografie Jána Šefčíka pri uväznení a počas pobytu vo väzení.

Zdroj: A ZVJS SR
Leopoldov

13 Pilus – zrnár čierny je 3,5 – 4,7 mm dlhý chrobák. Farbu tela má hnedo-čiernu až čiernu. Patrí medzi najnebezpečnejších škodcov skladovaného obilia. Pilus napáda všetky druhy obilia. [citované 20. septembra 2008] Dostupné na URL http://www.agroporadenstvo.sk/ochrana/skodcovia_obilia.htm?start

14 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, trestné oznámenie.

15 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, trestné oznámenie.

16 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, trestné obvinenie.

0142155

Pracovná spôsobilosť: 18

A. B. C. D

Narodený: 15. 1. 1904

Dopravený do ústavu dňa: 17. 3. 1951

Príslušnosť: Bratislava

TRESTNÝ ÚSTAV PRE MUŽOV V LEOPOLDOVE

Osobné spisy trestanca

Šefčík

Narodený dňa: 15. 1. 1904, Chvatče Grobe, okres Bratislava

príslušný do: Chvatče Grobe, okres Bratislava

naposledy bývalý: Chvatče Grobe č. 17, okres Bratislava

rodinný stav: ženatý, národnosť: Maďar, zamestnanie: poľník

Očividný: Katolík

rozsudkom zo dňa: 17. 3. 1951, 70. 2. 1951

pre slovo: Sabotáž

1. Doba trestu: 12 rokov

2. Trovy:

3. Po odpykaní trestu:

4. Ukončenie trestu dňa: 23. 9. 1962, Nárok na podm. prep. dňa: 1. 9. 1957

5. Prepravný dňa:

Disciplinárne úrady:

Osobný spis Jána Šefčíka.
Zdroj: A ZVJS SR
Leopoldov

vého družstva“ čím mal spáchať trestný čin pokusu sabotáže.

Šefčíka v roku 1950 predvolali na súd do Bratislavy s tým, že ak sa do troch dní nedostaví, celý majetok mu skonfiškujú. „Manžel nič netušiac išiel do Bratislavy a viac sa domov nevrátil.“¹⁸ 23. septembra 1950 (ešte pred vynesením obžaloby štátneho prokurátora) J. Šefčíka uväznili vo vyšetrovacej väznici v Bratislave a celý majetok prepadol štátu. Začalo obdobie pripravovania sa na hlavné súdne pojednávanie, ktoré ustanovili na 21. marca 1951.

Krátko pred hlavným pojednávaním vo februári 1951 Šefčíkovi pripisali ďalší „trestný čin“, a to nedopestovanie cukrovú repu. Údajne úmyselne v roku 1950 neobrobil a nepripravil cca 3,5 ha svojho pozemku, na ktorý zasial cukrovú repu. „Túto neobrobil a nechal zarásť burinou, takže vyšlo na zmar cca 30 000 kg cukrovej repy.“¹⁹ Tým sa dopustil ďalšieho zločinu sabotáže. Ján Šefčík na svoju obhajobu uviedol, že 15. apríla 1950 riadne pripravil zem na poli zvanom „Biely kríž“ na seibu repy. „Následkom

personálu skladišťa vadnosť odovzdávaného obilja bola odhalená a obilie bolo vrátené. (...) Obvinený sa bráni, že nevedel o tom, že jačmeň je zamorený pilusom. Obrana obvineného je holou, ničím nepodloženou výhovorkou, nakoľko obvinený ako výkonný roľník dobre pozná, ako vyzerá obilie zamorené pilusom a vie o tom ako sa nákaza prenáša a rozširuje, o čom bol či už tlačou, alebo inak informovaný.“¹⁷ Podľa štátneho prokurátora sa J. Šefčík dopustil konania nebezpečného pre spoločnosť a snažil sa „úmyselne mariť prevádzku ľudového

sucha som však s repou nič nerobil, pretože by sa ešte viac poškodila. Asi 10. júna 1950 som zohnal 30 robotníkov, väčšinou cigánov, ktorí ju okopávali a popretíhali. Ja som bol na poli vždy prítomný. No keďže nepršalo, cukrovú repu som nestihol obrobit.“²⁰ Štátny prokurátor jeho tvrdenia vôbec nebral do úvahy a navrhol, aby obžaloba z 30. septembra 1950 bola rozšírená o ďalší trestný čin.

Súdne pojednávanie

Pojednávanie sa konalo pred Štátnym súdom v Bratislave. J. Šefčíka zastupoval Dr. Štefan Král (advokát). Predseda súdu bol Pavol Korbuly, prísediaci sudcovia Dr. Andrej Ronchetty, František Murgáš, František Puškáč, Štefan Cabaj, prokurátor Dr. Rudolf Mozolány. Za svedkov prizvali Karola Nagya (skladník RSD Bernolákovo), Viliama Rakúsa (zásobovací referent Miestneho národného výboru (ďalej MNV v Chorvátskom Grobe) a Jozefa Vereša (správca STS). Posledných dvoch si ako svedkov vyžiadal J. Šefčík, ktorí mu mali potvrdiť jeho nevinu.²¹

Pri hlavnom pojednávaní sa Ján Šefčík necítil ako „sabotér“. Na svoju obranu uviedol, že svoje dodávkové povinnosti riadne plnil a odovzdal zbožie aj nad kontingent. Uviedol, že cukrovú repou zasial 2,8 ha. Zem dobre pohnojil maštalným hnojom. Pozemok zoral, povalcoval, dvakrát bránil, a potom zasial. Keď repa vyšla, pretrhal ju a okopal. Následkom sucha ale repa normálne nenarástla. Na prácu spojenú s pretrhávaním a okopávkou repy najal 30 robotníkov, ktorí túto prácu poriadne previedli. Šefčík ďalej hovoril: „Pokiaľ ide o odovzdanie zbožia údajne pilusom nakazeného, po skončení žatvy som zbožie umiestnil na povale. Potom som naplnil vrecia vo váhe 80 kg. Môj zať J. Zeman zbožie odovzdal do skladu do Bernolákova, kde skladník zbožie neprijal, lebo je zamorené pilusom. Moje zbožie však pilusom zamorené nebolo a v zboží som ho ani nevidel...“²²

Súd mal ako korunného svedka Karola Nagya, ktorý bol údajne človek intelektuálne podpriemerný a vedel ako zničiť ľudí,²³ potvrdil súdu, že 14. augusta 1950 priviezol zať obvineného obilie. Vpredu na voze bola pše-

17 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, obžaloba štátneho prokurátora.

18 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, uznesenie rehabilitačného súdu z 20. marca 1972, výpoveď manželky J. Šefčíka Anny Šefčíkovej.

19 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, obžaloba štátneho prokurátora z 16. februára 1951.

20 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, zápisnica o výpovedi.

21 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, žiadosť J. Šefčíka o prizvanie svedkov.

22 Tamže.

23 TAKÁČ, F.: Život ma naučil mať ľudí rád, s. 97.

nica a vžadu jačmeň. „Keď som prehliadol jačmeň zistil som, že tento je slabý a videl som sem-tam aj chrobáky pilusy. Toto oblie som neprijal a povedal som Zemanovi, aby išiel s ním do mlyna a dal ho zošrotovať. Prípád som hlásil na MNV v Bernolákove a tiež na centrálu RSD v Bernolákove. Do skladu prišiel revízor a zistil skutkový stav. Keď som Zemanovi vytýkal vadnosť jačmeňa, tento mi hovoril, že o tom nevedel.“²⁴ Viliam Rakús dosvedčil, že J. Šefčík svoj kontingent riadne splnil a jačmeň bol nad kontingent. „Stretol som sa so zaťom Zemanom a tento mi povedal, že zaviezol jačmeň do skladu, ale skladník mu ho neprijal, pretože je vadný. Ako ja viem Šefčík splnil kontingent. A v rokoch 1948 a 1949 nemal žiadne nezrovnalosti.“²⁵ Jozef Vereš mal pred súdom potvrdiť, že všetky práce mal zmluvne zaistené v STS a žatvu vykonal sto-percentne. Tiež mal dotvrdiť, že stroje, ktoré mu mali uľahčiť prácu, dostal v dedine vždy ako posledný.²⁶ No pred súdom vypovedal len toľko: „Traktoristi mi hlásili, že Šefčíkov jačmeň je vlhký. Je to všetko čo o tejto záležitosti viem, iné nemám čo dodať.“²⁷

Šefčíka odsúdili za zločin sabotáže (týkalo sa to cukrovej repy) podľa paragrafu 36 ods. 1 z. č. 231/48 zb. z.²⁸ Ďalej ho súd obvinil z trestného činu pokusu sabotáže podľa paragrafu 5 ods. 1, a paragrafu 84 ods. 1 písm. a/ trestného zákona, pretože obvinený sa mal dopustiť konania pre spoločnosť nebezpečného, aby „urobil nepotrebitelným majetok ľudového družstva v úmysle maríť prevádzku ľudového družstva, avšak tento výsledok nenastal“. Štátny súd Jána Šefčíka odsúdil na 12 rokov väzenia, dostal peňažný trest vo výške 50 000 Kč, prepadnutie celého majetku a stratil čestné a občianske práva na dobu 10 rokov. Celé

súdne pojednávanie aj z vynesením rozsudku trvalo necelé dve hodiny.²⁹ Proti rozsudku sa J. Šefčík odvolal na najvyšší Štátny súd v Prahe, ktorý jeho žiadosť zamietol.

Dvanásť rokov vo väzení

Po vynesení rozsudku Štátnym súdom J. Šefčíka internovali do Trestného ústavu pre mužov v Leopoldove 27. marca 1951. Koniec trestu ustanovili na 23. septembra 1962. Väzbu mu započítali od 23. septembra 1950, keď bol v cele predbežného zadržania v Bratislave.³⁰ V Leopoldove zostal pár mesiacov, odkiaľ ho 14. augusta 1951 transportovali do väznice Ostrov nad Ohří (išlo o pracovný tábor). Zostal tu pravdepodobne do 22. januára 1962, keď ho previezli znova do Leopoldova. Počas dvanásťročného väznenia ho zaradili na pomocné práce v uránových baniach v Jáchymove a dva roky pracoval ako kotolník. V Leopoldove vykonával rôzne pomocné roboty, napr. preberal hrach, čistil cibuľu, lepil sáčky, navliekal špagáty.³¹

Už od roku 1954 konkrétnejšie mapujeme jeho pobyt vo väzniciach. Vychádzame z hodnotení a posudkov o jeho správaní, ktoré zaznamenávali takmer každoročne až do konca trestu. Pisali ich pracovníci väzenskej služby. Najčastejšie hodnotili jeho prácu, ktorú si plnil. Priemerný pracovný výkon za rok 1953 splnil na 108%, r. 1954 na 102,1%, r. 1955 na 88,5%, r. 1956 na 103,9%, r. 1957 na 97%, r. 1958 na 107,9%, r. 1959 na 97%, 1960 na 120%, r. 1961 na cca 105%, r. 1962 do júna splnil na cca 100%. No aj napriek dobrému pracovnému výkonu amnestiu nikdy nedostal.³²

Počas jeho dvanásťročného obdobia vo väzení ju prezident udelil niekoľkokrát. Na to, aby ju väzeň dostal, potreboval dobré hod-

24 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, zápisnica štátneho súdu z 21. marca 1951.

25 Tamže.

26 Tamže.

27 Tamže.

28 Sbírka zákonů republiky Československé 231/48. Tento článok hovoril o tom, že kto neplní alebo poruší povinnosť vyplývajúcu z jeho verejnej funkcie, úradu, služby, povolania alebo zamestnania alebo plnenia takejto povinnosti obchádza s úmyslom maríť alebo sťažuje plnenie jednotného hospodárskeho plánu, bude potrestaný. Pre tento zločin bude postihnutý väzením od jedného roku do päť rokov.

29 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, štátny rozsudok súdu z 21. marca 1951.

30 Zaujímavým materiálom je osobný dotazník z 28. marca 1951, ktorý vypísal pri nastúpení do leopoldovskej väznice. Svojím spôsobom pomáha lepšie spoznať väzneného. Na nasledujúce otázky odpovedal: 1. V ktorej politickej strane ste boli pred a po máji 1945? Odpoveď Žiadnej; 2. Aké verejné funkcie ste zastávali? Žiadne; 3. V akých organizáciách ste boli (telocvičné, umelecké a iných)? Žiadne; 4. Boli ste väznený za okupácie? Nie; 5. Vyhľadávali ste spoločnosť? Žiadnu; 6. Posúdte sebakriticky Vaše povahové vlastnosti. Tichej; 7. Aké úspechy ste dosiahli v živote? Žiadne; 8. Aké neúspechy a sklamania ste mali v živote? Žiadne; 9. Osobné záľuby, prípadne vášne. Nič; 10. Niečo o sebe. Som z roľníckej rodiny, po vychodení škôl som zostal roľníkom; 11. Čo Vás pohlo na trestnú činnosť (dôvody)? Na trestnú činnosť som ani nepomyslel; 12. Máte pocit viny? Nie; 13. Ako hodláte škodu, ktorú ste spoločnosti spôsobili napraviť? Svedomitou prácou; 14. Aké nesnádze Vám vznikajú odsúdením (osobné, rodinné a pod.)? Žena moja, stará mamenka, ktorých živím. Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže SR (A ZVJS SR) Leopoldov, osobný spis Ján Šefčík, vstupný dotazník.

31 A ZVJS SR Leopoldov, osobný spis Ján Šefčík.

32 Tamže.

notenie. Ján Šefčík nedostal kladné hodnotenie ani raz. Napr. v roku 1951 údajne: „Celkovým vystupovaním a chovaním dáva dôkaz, že výkon trestu na neho nezapôsobil. Je to človek politicky reakčne zameraný a nedáva záruku, že po propustení povede rádny život pracujúciho človeka. Jeho postoj k ľudovej demokratickému zriadeniu je krajne nepriateľský.“³³ V roku 1955 ho hodnotili ako samotára, ktorý nemá záujem ani o kultúrno-výchovnú prácu. O rok neskôr ho už charakterizovali ako robotníka s kolísavou pracovnou morálkou a údajne o prácu nemal veľký záujem. „Zlepšovací návrh nepodal.“³⁴ V roku 1960 „Stanovený poriadok v osobných i ústavných veciach udržiava. O svoj zevňjšek mnoho nepečuje. Veľšého kolektivu medzi odsouzenými nevyhľadáva. Povahy byl klidné, rozvážny. Rozkazy a nařízení příslušníků plnil ochotně. O politické věci se nezajímal. Denní tisk neodebíral a knihy z táborové knihovny nečetl. Jeho poměr k dnešnímu zřízení není dosud vyjasněný neb o těchto věcech sa snaží pomlčet.“³⁵ Takto by sme mohli pokračovať až do roku 1962, pretože hodnotenia sa opakovali. Na ich základe J. Šefčíka zakaždým vylúčili z amnestie prezidenta republiky, a samozrejme aj žiadosti o udeľenie milosti alebo žiadosti o skrátenie trestu vždy zamietli, pretože bol „nebezpečný“ pre komunistický režim.

O jeho pobyte vo väzení sa čo to dozvieme aj od slovenského Chorváta jezuitu Ferdinanda Takáča, ktorý tiež o ňom píše vo svojich spomienkach z väzenia. „A tak sme sa stretli pri oplotení, ktoré oddeľovalo oba tábory. On bol už vycvičený, preto mi povedal, aby sme si sadli blízko seba, tak že každý bude čelom do svojho tábora. To nám umožnilo trochu si pohovoriť. Spýtal som sa ho či by chcel ešte niekedy hospodáriť a on odpovedal nie. Utrpenie tých rokov, ktoré už prežil pri kopaní uránu, ho priviedlo k tomu, že ani nepomyslel na hospodárenie. Teda ich teror bol výsostne účinný! Nespomínam si, o čom všetkom sme ešte hovorili, ale pravdepodobne som bol posledným krajanom z Chorvátskeho Grobu, ktorý ho videl živého.“³⁶

Ján Šefčík sa z väzenia živý nevrátil. Zomrel vo väznici v Leopoldove 5. augusta 1962, teda niekoľko dní pred koncom trestu. Zaujímavé je, že ešte 26. mája 1962 mu žiadosť o podmienené prepustenie zamietli. O niekoľko dní neskôr 2. augusta 1962 z leopoldovskej väznice už pisali na Krajský súd v Bratislave žiadosť o urýchlenné prerušenie trestu. Argumentovali zdravotným stavom J. Šefčíka, ktorý bol veľmi vážny. Vyšetrujúci lekár 1. augusta 1962 skonštatoval, že ide o nervové ochorenie, prípadne vnútroľbečné krvácanie. „Došlo k ochrnutiu ľavej polovice tela, ku ktorému sa pridružilo i čiastočné ochrnutie pravej strany a strata reči i vedomia.“³⁷ Žiadali, aby ho okamžite prepustili do domáceho liečenia. Odpoveď na žiadosť aj napriek tejto skutočnosti zamietli a Ján Šefčík zomrel vo väznici, kde ho pochovali. Rodina sa o jeho smrti dozvedela o dva dni neskôr. F. Takáč vo svojej knihe píše: „Po rokoch mi niekto z rodnej obce povedal, že Jána v Leopoldove otrávil.“³⁸ Na základe žiadosti jeho manželky Anny Šefčíkovej ho exhumovali 25. septembra 1964 a pochovali v cintoríne v Chorvátskom Grobe. Všetky náklady spojené s exhumáciou hradila rodina.³⁹

Rehabilitačný súd

Rehabilitačné konanie prebehlo 20. marca 1972 na podnet jeho manželky Anny Šefčíkovej. Krajský súd v Bratislave prípad Ján Šefčík znova prešetril. Rehabilitačná komisia zobrala do úvahy výpovede svedkov, ktorých v riadnom súdnom pojednávaní v roku 1951 nevypočuli. Išlo o Jozefa Zemana (zať J. Šefčíka), Bedricha Nagya (v roku 1950 bol skladník v RSD Bernolákovo), Štefana Múčku (v roku 1950 robil bezpečnostného referenta ONV Bratislava-vidiek), Annu Šefčíkovú (manželka). Tiež zobrali do úvahy výpovede svedkov z hlavného pojednávania, a to už vyššie spomínaných Karola Nagya, Viliama Rakúsa, Jozefa Vereša.⁴⁰

Jozef Zeman uviedol, že v obilí, ktoré vložil do skladu RSD Benolákovo, pilus nebol. Bolo len veľmi špinavé a nikto mu ani nevyčítal, že jačmeň bol zamorený. K cukrovej repe

33 A ZVJS SR Leopoldov, osobný spis Ján Šefčík, hodnotenie zo 6. apríla 1951.

34 Tamže, hodnotenie z r. 1955, 1956.

35 Tamže, hodnotenie z r. 1960.

36 TAKÁČ, F.: *Život ma naučil mať ľudí rád*, s. 97.

37 A ZVJS SR Leopoldov, osobný spis Ján Šefčík, návrh na prerušenie trestu z 1. augusta 1962.

38 TAKÁČ, F.: *Život ma naučil mať ľudí rád*, s. 97.

39 A ZVJS SR Leopoldov, osobný spis Ján Šefčík, povolenie exhumácie.

40 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, rozhodnutie rehabilitačného súdu z 20. marca 1972.

sa vyjadril, že ľudia z MNV Chorvátsky Grob vyhánali z poľa robotníkov, ktorí im pomáhali. Repa sa neurodila najmä preto, že v tom období boli suchá, a táto plodina sa v Chorvátskom Grobe nikdy nepestovala. To malo tiež vplyv na zlú úrodu. Bedrich Nagy potvrdil, že dovezený jačmeň bol vlhký a špinavý, ale škodca v ňom nebol. Komisia, ktorá mala skontrolovať obilie, prišla do skladu až vtedy, keď Zeman odišiel. Čiže pilus, ktorý tam videla, nemohol byť zo Šefčíkovho jačmeňa, pretože vrecia s obilím mu vrátili. Škodca však mohol pochádzať z vriec, ktoré používali iní roľníci. Štefan Múčka tiež nemohol potvrdiť, že pilus pochádzal zo Šefčíkovho jačmeňa. Jeho manželka len dotvrdila svojou výpoveďou predchádzajúce a uviedla, že pri prácach na cukrovej repe im funkcionári MNV Chorvátsky Grob vyhánali robotníkov z poľa.⁴¹

Karol Nagy bol už v čase rehabilitačného konania mŕtvy a nemohol vypovedať. Jeho tvrdenie zostalo nezmenené. V pôvodnej výpovedi však ako jediný tvrdil, že v jačmeni bol pilus, ktorý podľa výpovedí svedkov v skutočnosti ani nevidel. Viliam Rakús J. Šefčíka charakterizoval ako pracovitého človeka, ktorý sa snažil svoje povinnosti splniť. „V roku 1950 mu bolo zabraňované prijímať námedzné sily. Orgány ľudovej správy v tom čase razili takú tendenciu, aby sa

zamedzovalo vykorisťovaniu. Pracoval len s manželkou, preto v roku 1950 si nemohol povinnosti splniť za žiadnych okolností, lebo ak by sa venoval repe, bol by zanedbal iné plodiny. V Chorvátskom Grobe nebolo zvykom pestovať cukrovú repu a ešte ani dnes sa nepestuje.“⁴² Aj ďalší svedok Jozef Vereš potvrdil, že v jačmeni škodca nebol, a tiež vedel, že MNV mu robil ťažkosti pri mláťačke. Tri týždne mu nedovolili, aby sa u neho mlátilo. Obilie mu „zahynulo“. Podľa správy Hydrometeorologického ústavu v Bratislave zo dňa 17. septembra 1969 najpriaznivejšie obdobie pre cukrovú repu sú mesiace máj a jún, keď plodina potrebuje dostatok vlhky. V roku 1950 bolo sucho, najmä v mesiaci jún. Zber cukrovej repy zas ovplyvňovali septembrové dažde, a preto jej kvalitné dopestovanie nebolo možné.⁴³

Rehabilitačný súd na základe týchto dôkazov zrušil všetky obvinenia. Jána Šefčíka úplne rehabilitovali. Bohužiaľ, podobných prípadov sa začiatkom 50. rokov stalo veľa. Často sa stávalo, že ľudia ani nepoznali dôvod svojho väznenia. Príslušníci bezpečnosti podávali na tzv. dedinských boháčov trestné oznámenie bez toho, aby zistili, či vôbec spáchali trestný čin. Vtedajšie miestne štruktúry sa snažili plniť smernice strany, ktoré smerovali k úplnej likvidácii roľníkov, často spojené s mimoriadnou brutalitou.

Summary

Trial with "Kulak" Ján Šefčík

After the Coup from February 1948 the Communist Party gained seized total power in Czechoslovakia. After a short time Communists started to liquidate all "capitalist elements" in economy. This process affected also agriculture where collectivization of private farms started. This broke down the traditional structure of Slovak village that was based on private property. This process was very violent and had many victims. Ján Šefčík was one of them. Šefčík was born at January 15th, 1904 in Chorvátsky Grob. In 1950 he was arrested and in 1951 he was sentenced for sabotage in agriculture. He died in Leopoldov prison at the beginning of August 1960 not even 2 months before his sentence would have served his sentence. He was rehabilitated in 1972 as the court cancelled all charges.

41 Tamže.

42 ŠA Bratislava, f. Štátny súd Ts III 43/50, rozhodnutie rehabilitačného súdu z 20. marca 1972.

43 Tamže.

Referát Oral History

Ten, kto nepozná svoju minulosť, je odsúdený ju opakovať. Žiadne protiprávne konanie štátu proti občanom nemôže byť chránené tajomstvom, ani nemôže byť zabudnuté.

(Z preambuly Zákona Národnej rady SR č. 553/2002 Z.z. o pamäti národa)

PaedDr. ThDr. Ondrej

Krajňák, PhD.

(1962), absolvent RK CMBF
Univerzity Komenského,
pracuje v Ústave pamäti
národa

Úvod

V ruke držím leták Konfederácie politických väzňov Slovenska, ktorý je venovaný štyristo mužom a ženám zastreleným a zabitým na československých hraniciach od roku 1945 do roku 1989. Leták ďalej uvádza: Na pamiatku viac ako 20 000 občanov odvlečených do sovietskych gulagov. Na pamiatku viac ako 2 200 000 deportovaných po roku 1945. Na pamiatku viac ako 180 000 utečencov pred komunistickým útlakom...

V duchu dodávam: na pamiatku tisíckam väznených pre politické či náboženské presvedčenie. Na pamiatku ich rodinám, ktorí trpkosť znášali ovocie justičných omylov. Za ich deti, ktoré prišli o svojich otcov alebo matky. Za rodičov, ktorí prišli o svoje deti. Na pamiatku tých, ktorí nemohli študovať, vzdelávať sa, ani cestovať. Na tých, ktorým bolo zakázané slobodne myslieť a rozprávať...

Tí, ktorí vtedy za nás mysleli, nám úspešne podsúvajú frázu: „Bola taká doba.“ Nie doba, ale ľudia tvoria dejiny. Dobrí aj zlí. Jedni trpeli a iní sa prižívali na ich osudoch. Aj zlí mali konkrétne tváre, vlastné mená, presné adresy a dnes akoby zem po nich zľahla. Kde neexistuje žalobca, neexistuje ani žalovaný. Zámerné zahmlievanie zločinov z čias totality môže v spoločnosti vyvolať nové fenomény, akými sú apatia voči právu a spravodlivosti, nedôvera k spoločnosti alebo opakovanie zlých skúseností.

Jednou z úloh Ústavu pamäti národa (ÚPN) je zverejňovať a sprístupňovať informácie z obdobia neslobody. Od novembra r. 2004 vznikalo na pôde ÚPN audiovizuálne pracovisko, ktorého cieľom je zviditeľňovať konkrétne ľudské osudy z čias totality. V posledných rokoch sa činnosť referátu Oral History (OH) vyprofilovala do podoby produkčného centra, ktoré v sebe zahŕňa tri základné činnosti.

Prvoradou je Orálna história, ktorá tvorí podstatnú náplň referátu OH. Jej činnosť

pozostáva z nakrúcania svedeckých výpovedí pred kamerou. V tomto čase, aj vďaka projektu Opona, činnosť OH prerastá do medzinárodnej spolupráce na úrovni krajín V4.

Druhou činnosťou je výroba audiovizuálnych (AV) formátov a televíznych dokumentov. Táto činnosť je tiež prepojená s digitalizáciou 16 mm filmov, prípadne s prepismi a rozmnožovaním audiovizuálnych nosičov.

Tretia činnosť je produkcia a osвета. Zabezpečuje servis a výrobu audiovizuálnych formátov. Okrem administratívnej činnosti v sebe zahŕňa distribúciu aj propagáciu dokumentárnych filmov a AV nosičov.

Prácu vykonávajú traja interní a jeden externý zamestnanec ÚPN. Dramaturgička, PhDr. Anna Hlaváčová, CSc., zabezpečuje obsahovú aj projektovú dokumentáciu výroby a prezentácie dokumentárnych filmov. Mgr. Eduard Stano zodpovedá za produkciu spojenú s OH. Činnosť referátu je podmienená širokou škálou interných aj externých spolupracovníkov, ktorí zaisťujú servis pracoviska na jej rozličných stupňoch. Sú to moderátori svedeckých výpovedí, historici a odborní garanti audiovizuálnych formátov, dokumentaristi, scenáristi, prekladatelia alebo technický personál, ktorý sa podieľa na výrobe alebo projekciách AV formátov. Externý dokumentarista, Dano Ondruš priamo spolupracuje na výrobe dokumentárnych filmov ÚPN. Za doterajšiu činnosť všetkým spolupracovníkom ÚPN patrí môj obdiv a uznanie.

Oral History

Myšlienka, ako netradičným spôsobom zachytávať svedectvá prenasledovaných, naberá konkrétnu podobu prostredníctvom projektu Oral History (OH). Do dnešného dňa sme nakrútili viac ako 150 svedeckých výpovedí, ktorých celkový čas videozáznamu prevyšuje 300 hodín. Výpovede svedkov

zostanú uložené v archíve ÚPN a majú slúžiť na bádateľské a vzdelávacie účely a na výrobu budúcich TV dokumentov.

Nedávno som čítal knihu o ruských gulagoch - Cez Červený očištec. Ján Košút, autor publikácie mi v osobnom rozhovore povedal: „Ani zvierat by nedokázalo prežiť to, čo sme museli prežiť my.“

Pred očami sa mi vynárajú spomienky na niektorých svedkov Orálnej histórie. Placho si sadajú pred kameru, aby vyrozprávali čo zažili a videli v súvislosti s ich utrpením. Štúdio býva vysvetlené. V ľavom rohu stojí kamera a presne na opačnej strane sedí svedok. Zdá sa, že na začiatku im silné reflektory vyraďujú dych. Možno im to pripomína rad nočných výsluchov pri svetle silnej žiarovky. Nevolali ich po mene. Dostali číslo alebo nadávku: „Mukl, Kulak, Vatikánsky špión, Nepriateľ štátu, Rozvracač republiky, Vlastizradca...“ a podobne.

Pred nakrúcaním sa snažíme vytvoriť uvoľnenú atmosféru. Keď je všetko pripravené, začínam slovami: „Kamera beží. Môžete sa nám predstaviť..?“ „Volám sa...“ Smelosť v ich hlase narastá pri spomienkach na detstvo, rodičov, kamarátov... Sú aj takí, ktorí vôbec nechcú hovoriť. S predchádzajúcimi rehabilitáciami nemajú dobré skúsenosti. My, čo počúvame, cítime ako sa ich slová postupne menia v konkrétne obrazy. Desiatky ľudských osudov, mužov, žien a ich detí rezonuje v pamäti Orálnej histórie. Na prvý pohľad rovnaké tragédie, ale zakaždým

originálna výpoveď. Oči jagavé, hlas chvejúci a z času na čas zatúlaná slzička preruší plynulú výpoveď. Opäť sa nadýchnu, aby zabudli a pokračujú. Presne vedia, čo chcú povedať. Rany na duši im krvácajú. Vedia presne, kto im pomohol a kto ublížil. Boli aj takí, ktorí sa po rokoch stretli so svojimi katmi. Do očí sa im dívali vzpriamene. Udať to neznášali.

Budem konkrétny. Za štyri roky sme zaznamenali 150 výpovedí ľudí, ktorí sa stali obeťami svojvôle a nenasytnosti mocných. Zväčša komunistických prisluhovačov. Spomínam si na pani Helenku Kordovú a jej manžela Alexandra, ktorého väzenskí vyšetrovatelia umučili na smrť. Helenkin syn, šesťročný Sáša sa so svojou mamou stretol po desiatich rokoch. Spomínam si na pani Novákovú, ktorej štátna bezpečnosť vytrhla z náručia dvojročnú dcérku a poslali ju na prevýchovu do detského domova. Pamätám sa na sestry Vladimírové, ktoré niekoľko rokov čakali na svojho otecka, kým sa im vrátil z väzenia. Na statočného sedliaka Michala Slivku, ktorý celé desaťročia tvrdo odolával násilnej kolektivizácii. Pripomínam si výpovede ľudí, ktorí prežili holokaust. Zločiny, ktorých sa dopustili gardisti pri násilnom odvečnení najmä židovského obyvateľstva. Pamätám si pána Jossiho Steinera, Tibora Spitzu či doktora Ivana Lefkovicza. Príbeh mladého chlapca, Jozefa Bobalika, zapáleného pre komunistické ideály, ktorý nešťastnou náhodou skončil v ruských gulagoch.

Vedúci referátu Oral history

Ondrej Krajňák pri práci.

Foto: Eduard Stano

Práca v teréne.
Foto: Eduard Stano

Pre lepši prehľad a rýchle vyhľadávanie zaznamenaného materiálu slúži elektronická databáza svedkov OH, ktorá je priebežne aktualizovaná.

Náš referát úzko spolupracuje s Ústavom pre štúdium totalitných režimov v Česku. V medzinárodnom projekte Opona, ktorý sa zaoberá internetovým portálom OH na úrovni krajín V4, sme sa aj my aktívne zapojili do budovania spoločnej databázy. Cieľom projektu je, aby sme širokej verejnosti sprístupnili hrôzy, ktoré so sebou priniesli totalitné režimy.

Som presvedčený, že mnohé výpovede sú námetom na celovečerný film. Ich hodnota rastie priamoúmerne s časom. Hrdinovia týchto príbehov sa zapísali do histórie zlatými písmenami. Ich svedectvá sú memento budúcich generácií.

Výroba audiovizuálnych formátov a TV dokumentov

Druhou činnosťou referátu OH je výroba audiovizuálnych (AV) formátov. Pozornosť sústreďujeme na výrobu dokumentárnych filmov, ktoré chceme prezentovať širokej verejnosti. V týchto dňoch sme do vysielania pripravili šesť dokumentárnych filmov, ktoré sa týkajú poslania ÚPN.

Prvým z nich je dokumentárny film - „Cesty nádeje“ (autorka Kristína Vlachová, dĺžka 26 min.), ktorý je silným svedectvom

zachránených Židov vo vagónoch s uhlím. Nie všetci prežili.

Dokumentárny film - „Jáchymovské peklo“ (réžia: Kristína Vlachová, dĺžka 25 min.) približuje život politických väzňov v uránových baniach pri Jáchymove.

Životný príbeh Emila Šveca je sprostredkovaný v dokumentárnom filme Tibora Macáka - „V tieni času“ (dĺžka 45 min.). Autor podáva neskreslený obraz človeka, ktorý po prenasledovaní ŠtB sa rozhodol prekročiť železnú oponu na práškovacom lietadle. Napriek tomu ho v roku 1959 Štátna bezpečnosť uniesla späť do Československa. V komunistických žalároch si odsedel spolu 18 rokov.

Film - „Prežili sme GULAG“, (autor Ondrej Krajňák, dĺžka 45 min.) predstavuje hrôzostrašné svedectvo o systéme GULAG, vyzroptávané piatimi Slováckmi, ktorí sa dožili návratu na Slovensko.

V dokumentárnom filme - „Voľne žijúca mládež“ (dĺžka 30 min.) sa režiséri Dano Ondruš a Juraj Brocko zaoberali svedectvom punk rockovej kapely, ktorej spevák podpísal spoluprácu s ŠtB.

Posledným zo série filmov ÚPN je autentický dokument autora Ondreja Krajňáka s názvom - „Sviečková manifestácia alebo Bratislavský Veľký piatok“ (dĺžka 26 min.). Dokumentárny film je doplnený o aktuálne výpovede organizátorov ako aj účastníkov manifestácie. Svojím obsahom je predurčený predovšetkým mladej generácii. Vo filme sú použité zábery realizované Štátnou bezpečnosťou.

ÚPN chce naďalej spolupracovať na audiovizuálnych projektoch STV, ktoré súvisia s poslaním ÚPN a prostredníctvom verejnoprávnej STV chce osvetľovať fakty o dobe neslobody. Dôkazom toho sú dokumentárne filmy Slovenskej televízie, na ktorých ÚPN participoval. Sú to: *Čakalo ich peklo, Pútnické miesto Levoča, Noc na švédskom vale...* Napĺňanie týchto cieľov vidíme tiež v aktívnej účasti našich historikov v diskusiách relácií STV, ktoré sa zaoberajú obdobím minulého režimu. Ďalej prezentovaním dokumentárnych filmov, ktoré v tomto čase pripravujeme. V týchto dňoch sme dokon-

čili ďalší autorský film Dana Ondruša a Juraja Brocku „Ako som mal začať tretiu svetovú vojnu.“ (dĺžka 26 min.) Predstavuje životný príbeh politického väzňa, Karola Noskoviča, ktorého kritický postoj k bývalému režimu nás nenechá ľahostajnými. Dej posledného, už pripravovaného dokumentárneho filmu autora Igora Siváka – „Bohom zabudnuté kúty“ sa odohráva na poľskom pohraničí bývalého slovenského Spiša. Po vojne veliteľ polo-vojenských oddielov, Jozef Kuraš, nazývaný tiež „Ogieň“, prepadával a zabíjal slovenských sedliakov, najčastejšie pre ich pôvod.

Ďalšie pripravované filmy z dielne ÚPN sú „Hranice“ a „Tóny a Ticho“. Činnosť referátu v sebe zahŕňa aj výrobu krátkometrážnych audiovizuálnych formátov pre potreby výstav alebo konferencií, ktoré usporiadal ÚPN.

Výroba dokumentárnych filmov je úzko prepojená s digitalizáciou 16mm filmov, ktoré sú majetkom ÚPN. Ich obsah podlieha autorským zákonom podľa príslušného copyright-u. Napriek tomu digitalizácia týchto filmov (do dnešného dňa je ich zdigitalizovaných sto) minimalizuje náklady spojené s výberom a zakúpením ilustračných záberov uložených v zahraničných filmových archívoch. Vďaka dostatočnému technickému vybaveniu pracoviska z vlastných zdrojov si zabezpečujeme produkciu a postprodukcii diela. Týka sa to nahrávacej a prepisovacej techniky, kamery, strižne, osvetľovacej a premietacej techniky, čiastočne aj zvukovýroby. V rámci postprodukcii si samostatne zabezpečujeme prepisy a kopírovanie nosičov.

Produkcia a osvetová činnosť

Trefou činnosťou referátu OH je produkčná a osvetová činnosť. Okrem administratívnej činnosti v sebe zahŕňa distribúciu aj propagáciu AV formátov.

Výroba dokumentárnych filmov si vyžaduje dôkladnú prípravu tvorivého a zabezpečovacieho tímu. Pisaniu grantových projektov predchádza odborná spolupráca režiséra filmu s historikmi a tvorivým tímom. Rozpo-

čet determinuje výrobu. Administratíva spojená s grantovým systémom si vyžaduje profesionálnu zručnosť a dostatočnú skúsenosť. Prejavuje sa to najmä vo finálnej fáze výroby, a to prípravou a uzatváraním medzinárodných zmlúv a licencií či už medzi poskytovateľom filmových archívov, ich nadobúdateľom alebo vysielateľom hotového diela.

Filmy z dielne ÚPN chceme ďalej prezentovať prostredníctvom televízneho vysielania a sériou verejných projekcií, spojených s prednáškou o poslaní ÚPN. Generálny riaditeľ STV, Štefan Nižňanský prisľúbil aktívnu spoluprácu pri zaraďovaní našich filmov do vysielacej štruktúry. Účasť dokumentárnych filmov ÚPN na mnohých medzinárodných festivaloch doma aj v zahraničí vypovedá o ich potrebe a kvalite. Osvetová a vzdelávacia činnosť na školách patrí medzi priority činnosti ÚPN. Od marca roku 2008 sme na území SR zorganizovali viac ako 30 projekcií pre širokú verejnosť, prevažne však pre študentov gymnázií a vysokých škôl. Po filme a následnej diskusii lektori konštatovali zvýšený záujem študentov, učiteľov a širokej verejnosti o témy, ktorým sa Ústav pamäti národa venuje. To nás utvrdzuje v presvedčení, že práca, ktorú robíme, má zmysel.

Ten, kto nepozná svoju minulosť, je odsúdený ju opakovať. Preto jednou z úloh Ústavu Pamäti Národa je zachovať tieto svedectvá aj pre budúce generácie.

Narádzanie svedectiev je dôležitou súčasťou práce referátu.

Foto: Eduard Stano

Zamenil školu za GULAG...

Svedectvo večného študenta

**PaedDr. ThDr. Ondrej
Krajňák, PhD.**

(1962), absolvent RK CMBF
Univerzity Komenského,
pracuje v Ústave pamäti
národa

Ťažký začiatok

Poznám človeka, ktorého osud si zasluhuje mimoriadnu pozornosť. Posúďte sami.

Pán Jozef Bobalík sa narodil roku 1928 v obci Lukov, okres Bardejov. Keď bol malý chlapec, otec mu zahynul v Amerike. Doma na statku všetka robota pripadla mame. Začala 2. svetová vojna. Matka ochorela a mladý Osif (Jozef), si uvedomuje zodpovednosť za celé gazdovstvo. Strýkovia z matkinej strany odchádzajú do hôr. Jozef sa pamätá, ako mu s nadšením rozprávali o víťazstvách Červenej armády. Spomína: „Bol presvedčený, že komunisti jedného dňa nastolia poriadok.“ Ako šesťnásťročný sa rozhodol odísť k partizánom. Až slzy a naliehavé prosby milovanej matky ho prinútili vrátiť sa domov.

Na jar, roku 1945 Lukovčania oslavujú mier. Jozef sa rozhodol študovať. Lukovský farár sa nadaného chlapca ujíma a pripravuje ho na meštiansku školu do Bardejova. Po úspešne zvládnutých záverečných skúškach odchádza na Obchodnú akadémiu do Prešova.

Svitá na lepšie časy

V tom istom čase Jozefova matka Mária pracuje na poli v rodnom Lukove. Ľudia sa iba pomaly spamätávali z biedy, ktoré so sebou priniesla vojna. Hornatý kraj a málo úrodná pôda nedávajú dobré vyhladky do budúcnosti. A práve vtedy prichádzajú do Lukova čudní páni, ktorých dedičania nazývajú „agitátori“. Vyzývajú Lukovčanov, aby zanechali svoje staré domovy a odsťahovali sa do Sovietskeho zväzu. Vraj na Ukrajine je lepší život, úrodná čierna zem, ktorú netreba ani hnojiť. A že v ZSSR ich čakajú väčšie a krajšie domy po ľuďoch, ktorí sa vracajú do Československa. Bobalíkovcov nebolo potrebné prehovárať. Konečne vidí Osif príležitosť študovať na najlepšíš škôlach v Rusku, a to zadarmo.

Pravdou je, že po 2. svetovej vojne volynskí Česi, žijúci na území Ukrajiny poprosili J. V. Stalina o vysťahovanie do Československa. Stalin im vyhovel pod podmienkou, že na ich uprázdnené miesta privedú rovnaký

počet občanov, hlásiacich sa k ZSSR. To bol dôvod, prečo agitátori svoju pozornosť sústredili predovšetkým na rusínske obyvatelstvo. Pod ich vplyvom a v spolupráci medzi vládami ČSSR a ZSSR začiatkom roku 1947 dobrovoľne odišlo z východného Slovenska skoro 12 000 občanov.

Exodus

Aj z Lukova odchádza 59 rodín. V zozname je zapísaný Jozef, jeho matka Mária, obaja strýkovia, tety, ba aj ich starí rodičia. Osif je v tom čase študentom Obchodnej akadémie v Prešove. Tam stretne pani Šestákovú, švagrinu svojej mamy. Pochválil sa jej, že odchádza do Ruska aj s jej príbuznými. Vraj tam bude lepšie ako doma. A že tam ide študovať. Tetuška ho pokojne vypočuje, a potom dodá: „Znaješ čo, muj synu. Budzeš ty staru Šestačku zhadovac, pokym žic budzeš. Ja ci kažem. Do Ruska nechoc!“ Jozef spomína: „Ja, 18 ročný chlapec oddaný Rusku, som myslel: Stará glupa baba, vedz ona tomu nemože rozumec! Lenže opak bol pravdou...“

S veľkou nádejou odchádzajú z Lukova chudobní aj bohatí gazdovia. Cez vojnu pomáhali partizánom a verili, že za to sa im Stalin bohato odmení. Že v Rusku budú požívať patričnú úctu.

Jozef pokračuje: „V Chope na stanici sme chceli napojiť dobytok. Voda vytekala z čiernej rúry. Nekonečný rad čakajúcich s vedrami v rukách veľavýznamne podfarbila poznámka miestneho Ukrajince: „Job tvoju mať. Kakoho chuja ty tu chočeš.“ Razom sme pochopili situáciu, v ktorej sa nachádzame. Agitátori splnili svoju úlohu. Pred odchodom do Ruska sme sa museli „dobrovoľne“ vzdať slovenského občianstva.

Na staniách sú posilnené stráže, pretože v noci, z opačnej strany vagónov si miestna chudoba prilepšuje na našom majetku. Okrádanie cestujúcich je na dennom poriadku. Po náročných dňoch cestovania sme dorazili do cieľovej stanice okresného mesta – Dubno. Je február, vonku sneh a neprijemná zima. Pre našinca vojnou zničené mestečko pôsobí odstrašujúco. Na sta-

nici nás čaká okresné vedenie strany a asi dvesto zapriahnutých saní, ktoré nás majú poodvážať do dedinky – Mirohošča.

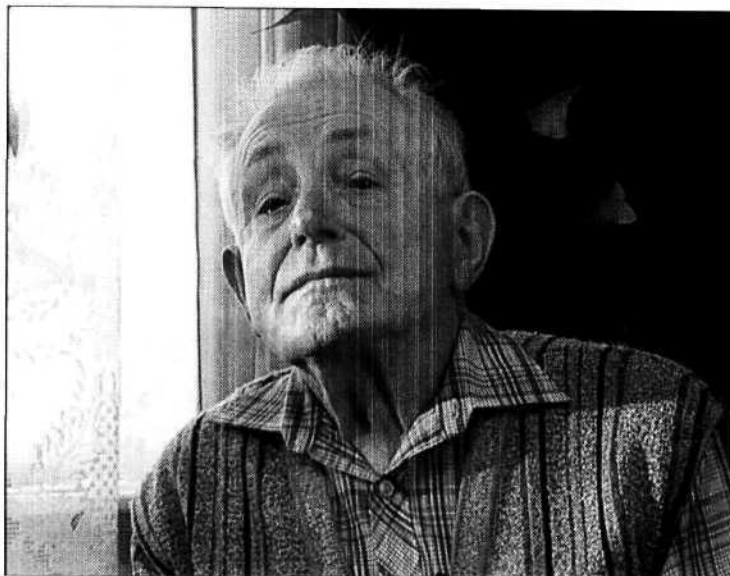
„Veru sa našli aj takí, ktorí odmietli vykladať. Pochopili sme, že Moskva slzám neverí. Naspäť cesta nemožná a napred sa ísť musí. Majetok, ktorý predtým vošiel do jedného voza, sme teraz museli naložiť aj na troje saní. Bola to chyba. Zakiaľ prvé sane aj s majiteľom nákladu smerovali do Mirohošče, ďalšie dve sa nevedno kde nadobro stratili. Nikto ich viac nevidel a ani nikto z miestnych sa tomu nedivil.“

Nový začiatok

Ešte pár mesiacov trvalo, pokiaľ pôvodné obyvateľstvo opustilo svoje domovy. Po celý ten čas v jednom dome žilo niekoľko rodín pokope. Na jar r. 1947 ľudia začínajú gazdovať. Polia pridelujú podľa potreby, lebo zem je naozaj mohutná a úrodnejšia ako v rodnom Lukove. Jozef spomína, že napriek tomu všetci prežívali nostalgiu po rodnej zemi. V tom čase sa nenašiel nikto, kto by sa tešil novému domovu.

Jozef sem prišiel študovať. Spomína: „S mojimi kamarátmi sme v Lvove navštívili tucet stredných škôl, ale žiadna z nich ma nezaujala. Školu sme si vybrali podľa toho, či sa nám neskôr na Slovensku môže zísť. Verili sme, že na Ukrajine sme iba dočasne. Prijali ma do tretieho ročníka na poľnohospodársku priemyslovku. Na začiatku bolo dobre, ale keď riaditeľ školy oznámil, že odchádzame na mesiac klčovať lesy, vzoprel som sa. Rúbať lesy som mohol aj doma! Rozhodol som sa, že do tejto školy viac nenastúpim.“ Zamestnal sa v obecnej predajni. Spomína: „V obchode som dostával 460 rubľov a to nám stačilo. Mama v tom čase nedostávala nijaký príjem.“

Kamarát Juraj Doroš sa bude ženíť. Je dobrým zvykom, že v dome budúcej manželky sa deň pred svadbou koná družbovský tanec. Jozef tam nesmie chýbať. Zábava je v plnom prúde. Vtom sa rozletia dvere a do miestnosti vstupujú traja ozbrojení vojaci. „Pamätám si, že to bolo 18. februára 1948. Všetko stíchlo a vojak sa pýta.“ „Kto vie čítať ukrajinsky?“ Od stola sa ozvalo: „Osif, veď ty si aj do ukrajinskej školy chodil.“ Chlap pristúpil ku mne, vyťahuje z puzdra revolver, priloží mi ho ku spánku a druhou rukou mi podáva leták: „Čítaj!“ A ja som vystrašený čítal. Pamätám si iba, že na konci letáku stálo: „Smrť Stalinu!“ To si dobre pamätám. Vojak leták zbalil a spolu s ďalšími odišiel

z miestnosti. Zábava pokračovala. Neskôr som sa dozvedel, že to boli Benderovci.“

Jozef Bobalik.

Foto: Eduard Stano

Študent- trestanec

Jozef pokračuje: „Dňa 30. mája 1948 zastavilo pred obchodom nákladné auto a z neho vystúpil nejaký kapitán a dvaja vojaci. Zaistili ma a previezli na domovú prehliadku. Doma všetko poprevracali, a keď nič nenašli, kapitán mi oznámil moje zatknutie.“

„V Dubne aj dnes stojí väznica a v nej cela č. 3, kde som začínal svoje neslávne „štúdia“. Za celý mesiac ma iba trikrát vypočúvali. Mal som sa priznať, že spolupracujem s Benderovcami. Nikdy predtým som o nich nepočul. Napriek tomu 29. júna 1948 ma „súd“ v Dubne odsúdil na 10 rokov väzenia a 2 roky pozbavenia občianskych práv. Môj obhajca tam ani nebol.“

Cez pootvorené okno v cele sme dovideli až na ulicu. To väzni využívali na zanechanie svojich odkazov. Cez sesternicu Máriu som odkázal mame, že v marci odchádzam na Sibir.“

Toho dňa v meste Dubno bola premávka odstavená. Smerom na železničnú stanicu kráča asi dvesto trestancov. Transport je obkľúčený vojakmi a cestu po oboch stranách lemujú príbuzní odsúdených. Je to smutný pohľad. Plačúci otcovia, matky, ženy, deti aj náhodní diváci. Jozef kráča hneď v druhom rade z kraja, a tam zbadá svoju uplakanú mamu. V rukách niečo drží a horko plače. Na stanici sa k nemu priblíži skoro na dva metre. Prosi vojaka, aby baliček odovzdal synovi. Ten ju surovo odsotí. Matka plače a nezmôže sa ani na slovo. Jozef to vidí a kričí: „Mama, neplačte! Ja sa určite vrátim.“

Filmovanie svedectva
v teréne.

Foto: Eduard Stano

Vtedy ešte netuší, že to bolo naposledy, čo svoju matku vidí živú.

Jozef pokračuje: „Smer Sibír. Zdobunov, Berdyčev, Kyjev, Charkov, Novosibirsk, Kujbišev, Tajšet, Komsomolsk... Spomínam si, ako nám v Dobunove dali do vlaku slané ryby a až v Berličeve sme sa mohli napiť. Bol som taký smädný, že som myslel, že zahyniem. V Charkove na cele pre šiestich nocovalo aj štyridsať väzňov. Hnačky a bolesti brucha boli na dennom poriadku. Často som chorľavel.“ Spomína ako ich v Novosibirsku žrali ploštice a ako tam musel rozpredať niektoré veci, aby mu ich neskôr neukradli. Pokračuje: „V jedno nedefné ráno, bolo to v apríli roku 1950 som sedel pred barakom na lavičke a rozmýšľal o mame, o mojich premárnených štúdiách a terajšom osude. Vtom pride ku mne starší pán. Podľa výzoru mal už za sebou veľa rokov väzenia a kladie mi otázky. Odkiaľ som a či mi žijú rodičia. Odrazu som mal pocit, že tento človek mi môže pomôcť. S radosťou som mu prikývol, že áno, mama mi žije. Vtedy zmenil tón a prisnou ruštinou mi riekol: „No malodoj. Zbudu, što u Tebia mať. Dumaj adkuda sažrať chlieb. Patom ty svaju mať uvidiš. Inače pagibneš kak sabaka.“ Jeho slová som si po celý čas pripomínal.“

Činnosť v tábore je rôznorodá. Väzni pracujú na stavbách, v baniach, v továrni, na poli alebo vykonávajú rôzne domáce práce. Najhoršie je to v zime pri silných mrazoch. „Boli sme 400 km za polárnym kruhom a rekordné teploty tam dosahovali mínus 60 stupňov. Raz sa stalo, že väzni odmietli nastúpiť do práce. Strhla sa hádka a dozorca vystrelil. Gulka ma tesne minula, no na nešťastie smrteľne zranila môjho kamaráta. Do prepustenia mu chýbalo sotva sedem mesiacov.

Oblečení sme boli skromné. Na sebe sme nemali nič kožušinové. Čižmy sme si

polievali vodou, aby zamrzli. Cez ľad zima neprenikla a v čižmách bolo horúco ako v peci. Najťažšie pre mňa bolo prežiť hlad. Neskôr čakanie na návrat. Nekonečné dni, mesiace a roky. Jedného dňa mi doručili list, že mi mamka zomrela. Ostal som na celom svete sám. Trvalo mi ešte dlho, kým som sa z toho spamätal.“

Stretnutie s matkou

„Konečne 14. februára 1955 sa konal súd, kde mi oznámili moje prepustenie. Cesta domov trvala jeden mesiac. Posledné zastávky vo vlaku som si už ani nepamätám. Cestu zo stanice k našim som zabudol. Do rodičovského domu som sa nevracal, pretože tam už žila iná rodina a nechcel som ich vyrušovať. O tretej ráno som zabúchal na okno mojej tety: „Odkrojte, tu Osif prišiel.“ Keď ma ujo spoznal, vykrikol: „Vstavajte, Osif sa vrátil!“ „Všetci začali plakať...“

Na druhý deň moja prvá cesta smerovala na cintorín. Aby som splnil sľub, ktorý som daroval svojej matke na stanici v Dubne v marci roku 1949: Neplačte mama, ja sa vrátim.“ Pri hrobe som objal už iba drevený kríž a so slzami v očiach povedal: „Mama, ja som sa vrátil...“

Splnený sen

Ostal som bývať v Mirohošči. Oženil som sa. Vzal som si dievča z rodného Lukova a láska k Slovensku bola o to väčšia. Rok na to sa nám narodila dcérka Lýdia a o štyri roky neskôr syn Vasil. S pribúdajúcimi rokmi túžba po Slovensku rástla. Môjho bratanca Jána Bobalíka z rodného Lukova som poprosil, aby mi napísal pozvanie na Slovensko. On mi vyhovel a po nekonečných peripetiách s ukrajinskými úradmi som 12. októbra 1967 dostal povolenie vycestovať.

Keď som po dvadsiatich rokoch vstúpil do rodného Lukova, do očí sa mi tísli slzy. Boli sme doma. Ďakujem môjmu bratancovi, vlastne „bratovi“ Jankovi, že nás prijal. Odvtedy ho považujem za môjho brata. Zamestnali sme sa a našli šťastný domov. Po rokoch som s celou rodinou navštívil Mirohošču na Ukrajine. Poznáme tam veľa príbuzných a dobrých priateľov. Aj tam sa veľa zmenilo k dobrému. Tí starší si ešte aj dnes pamätajú chlapca, ktorý v Rusku absolvoval tú najvyššiu školu života. A zadarmo. A keď sme raz na spiatocnej ceste prekročili ukrajinsko-slovenskú hranicu, moje deti mi vraveli: „Otec, ďakujeme Ti, že si sa na Slovensko vrátil.“

Každý archív je otvorený systém, do ktorého preberaním a akvizičnou činnosťou neustále pribúdajú archívne dokumenty

*Rozhovor s riaditeľom Slovenského národného archívu v Bratislave
PhDr. Radoslavom Ragačom PhD.*

Slovenský národný archív je najväčším a najvýznamnejším archívom na Slovensku. Uchováva dokumenty o našej minulosti od stredoveku takmer po súčasnosť. Mohli by ste nám priblížiť jeho poslanie a fungovanie?

Slovenský národný archív (ďalej SNA) je bezpochyby najväčším, a zároveň aj najvýznamnejším archívom na Slovensku. Zákon ho, tak ako iné archívy, definuje ako odborné pracovisko Ministerstva vnútra SR. Organizácie sa delí na tri materiálové oddelenia – *oddelenie starých fondov* (OSF): archívne fondy do roku 1918, osobné fondy a zbierky, zbierka máp a plánov; *oddelenie nových fondov* (ONF): archívne fondy z rokov 1918–1968 a *oddelenie predarchívnej starostlivosti* (OPS): archívne fondy po roku 1968, predarchívna starostlivosť, *oddelenie archívno-informačných služieb* (OAIS), ktoré spravuje bádatelňu, knižnicu, filmotéku, podateľňu, časť činností spojených s digitalizáciou a zabezpečuje styk s verejnosťou, *oddelenie ochrany archívnych dokumentov* (OOAD), ktoré sa venuje ochrane, digitalizácii a reštaurovaniu archívnych dokumentov a *ekonomicko-technické oddelenie* (ETO). Uvedená organizačná štruktúra nie je z viacerých dôvodov ideálna a prebieha dlhodobá vnútorná diskusia o jej zmene. V prípade materiálových oddelení sú uvedené časové hranice orientačné, nakoľko viaceré fondy ich prekračujú a sú celé uložené v tom oddelení, kam spadá väčšina ich materiálu (napríklad fond ÚV KSS v OPS). V súčasnosti je v SNA uložených viac ako 40 bežných kilometrov archívnych dokumentov, čo spolu predstavuje viac ako 1000 archívnych fondov a zbierok. Ich časový rozsah je od začiatku 13. storočia až po súčasnosť, z toho asi 23 000

kusov stredovekých listín. Od roku 1983 pôsobí SNA vo svojej účelovej budove. Jeho odborným poslaním je široké spektrum činností od predarchívnej starostlivosti o registratúry ústredných orgánov štátnej správy a ďalších organizácií celoslovenského charakteru, niektorých významných podnikových archívov a procesu preberania archívnych dokumentov, vybavovanie správnej agendy, sprístupňovanie archívnych fondov bádateľskej verejnosti, komplex otázok týkajúcich sa preventívnej ochrany a reštaurovania archívnych dokumentov, proces digitalizácie až po vedeckovýskumné, metodické, publikačné, výstavné a pedagogické aktivity.

V súvislosti s poslaním ÚPN by ma zaujímalo, aké fondy a zbierky uchováva v súvislosti s oboma totalitnými režimami, ktoré na Slovensku v 20. storočí existovali?

Pre obdobie rokov 1939–1989 uchováva SNA tie najdôležitejšie archívne dokumenty, bez ktorých komplexný výskum tohto obdobia vôbec nie je možný. Z obdobia druhej svetovej vojny napríklad fondy snemu a jednotlivých ministerstiev Slovenskej repub-

*Riaditeľ Slovenského
národného archívu
v Bratislave*

PhDr. Radoslav Ragač PhD.

Foto: Peter Pekár, SNA

PhDr. Radoslav Ragač PhD.

Foto: Peter Pekár, SNA

líky, politických strán, Ústredne štátnej bezpečnosti, Hlinkovej gardy, Ústredného hospodárskeho úradu, ktorý hral poprednú rolu v procese arizácií. Z povojnového obdobia fondy jednotlivých povereníctiev (po roku 1968 ministerstiev SSR), fondy politických strán, najmä ÚV KSS a Demokratická strana či Národný súd.

Slovenský národný archív a Ústav pamäti národa už dlhšie spolupracujú na niektorých projektoch. Ako hodnotíte túto spoluprácu a ako by ste si ju predstavovali do budúcnosti?

Dohoda o spolupráci bola podpísaná už pred viacerými rokmi a vo všeobecnosti to mali byť otvorené dvere pre ÚPN a pomoc pri plnení jeho nefahkého poslania. Šanca podľa mňa nebola zo strany ústavu v prvých rokoch využitá adekvátne. Dôvodom bola najmä nekonceptnosť a roztrieštenosť výskumných aktivít a časté zmeny priorit. Súviselo to s personálnym obsadením ústavu. Stav sa v priebehu minulého roku podarilo zmeniť, takže verím, že situácia sa bude už len zlepšovať.

Ako je to so sprístupňovaním dokumentov na štúdium? Do akej miery sú využívané odbornou i laickou verejnosťou? Existujú ešte fondy či zbierky, ktoré nie sú bádateľom prístupné? Prečo (ak áno)?

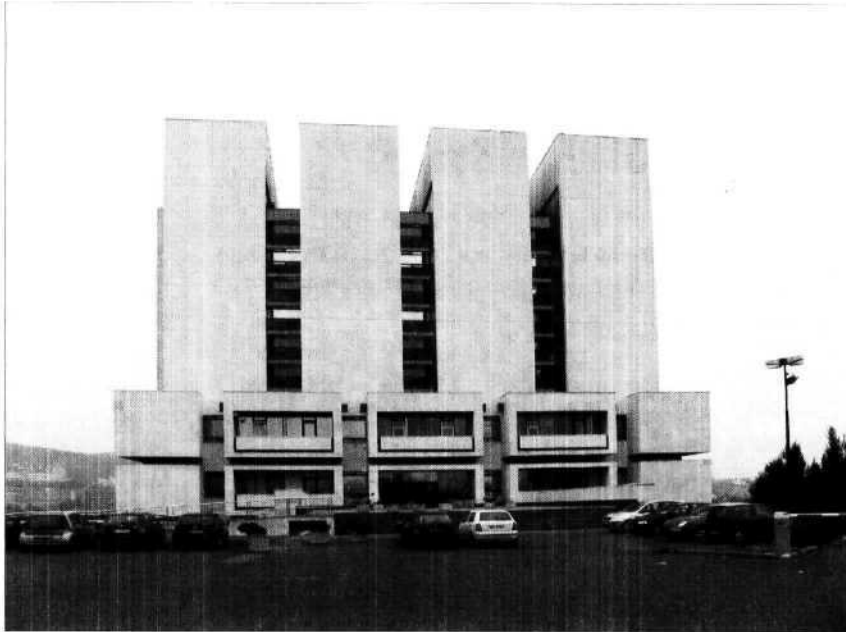
Vo všeobecnosti by sa na štúdium bádateľskej verejnosti mali predkladať len

archívne dokumenty, ktoré sú už spracované a sprístupnené archívnu pomôckou alebo aspoň preberacím protokolom. Preto majú signatúru a dajú sa v poznámkovom aparáte štandardne citovať. Každý archív je otvorený systém, do ktorého preberaním a akvizičnou činnosťou neustále pribúdajú archívne dokumenty. Z tohto dôvodu nie je možné dosiahnuť ideálny stav, v ktorom by všetky dokumenty boli prístupné. Archív sa popri rozsiahlej úradnej agende podľa svojich personálnych možnosti snaží sprístupňovať najdôležitejšie archívne fondy a zbierky, o ktorých predpokladá, že budú intenzívne využívané bádateľskou verejnosťou.

Slovenský národný archív zohrával dôležitú úlohu pri reštitúciách, keď mohli bývalí majitelia získať späť majetky, o ktoré prišli v období totalitnej vlády KSČ. Mohli by ste nám priblížiť, v čom spočívala táto pomoc archívárov?

Rešpektovanie a ochrana súkromného vlastníctva sú jedným zo základných stavebných prvkov každej demokratickej spoločnosti. Slovenské archívy od roku 1989 nesú ťažké bremeno verejnej služby pri náprave krivd spôsobených obidvoma totalitnými režimami, ktoré na našom území existovali v 20. storočí. Archívy vydali milióny overených strán dokumentov, rôznych odpisov, výpisov, potvrdení a mapových podkladov dokazujúcich rôzne majetkové nároky reštituentov, spolupracovali na registroch obnovenej evidencie pozemkov a pred archívmi v niektorých momentoch doslova stáli rady netrpezlivých žiadateľov. Nie všetky prípady boli jednoduché, mnohé dokumenty sa napríklad nezachovali a archívári sa preto stávali aj *ad hoc* bezplatnými (právnymi) poradcami, znalcami, informačnými službami, koncipientmi žiadostí za občanov a mnohokrát boli poslednou inšinciou, ktorá bola ochotná žiadateľom vyjsť v ústrety. Táto agenda intenzívne pokračuje až do súčasnosti. Paradoxne v období enormného náporu počet archívárov kontinuálne klesal a tento trend pokračuje až do súčasnosti. Veľmi negatívne sa tieto roky prejavili v oblasti sprístupňovania archívnych dokumentov a iných odborných aktivít, keďže pracovníci boli a sú vyťažení správnu agendou.

Nedávno Slovenský národný archív predstavil predĺženie otváracích hodín. V stredu sa tak dá v archíve študovať dlhšie ako predtým, konkrétne do 16.15 h. Ide o ústretový krok smerom k verejnosti, najmä smerom k tým, ktorí sa do archívu počas pracovnej doby nedostanú. Aj napriek tomu – v porovnaní napríklad s českým Národným archívom, ktorý je dva dni do týždňa otvorený do 18.00 h. je to pomerne málo. Aký ďalší vývoj v tomto smere môžeme očakávať?

*Slovenský národný archív v Bratislave.
Foto: Ľubomír Ďurina*

Ja osobne som priaznivcom postupných evolučných zmien, zatiaľ v praxi testujeme predĺženie otváracích hodín v stredu do 16.15 h. Podľa výsledkov sa rozhodneme, ako budeme ďalej postupovať v budúcom roku. Musím však povedať, že paradoxne tí, ktorí ma s touto požiadavkou pred mojím nástupom do funkcie atakovali najviac, sa doposiaľ v archíve neukázali ...

Slovenský národný archív okrem poskytovania služieb občanom či bádateľom vykonáva aj odbornú archívnu a vedeckú činnosť. Mohli by ste nám priblížiť v čom spočíva?

O odborných archívnych činnostiach som už hovoril vyššie. Vedeckú činnosť archívu, ktorá podľa mňa nebola adekvátna jeho významu, sme naštartovali už v tomto roku. V budúcnosti pôjdeme cestou pravidelného organizovania medzinárodných vedeckých konferencií *na domácej pôde* s významným podielom referentov z radov pracovníkov archívu. Plánujeme dvojicu väčších konferencií ročne, jarnú venovanú 20. storočiu a jesennú starším dejinám. Okrem toho chceme byť aktívnymi partnermi pri spoluorganizovaní rôznych odborných podujatí, výstav, a tiež v oblasti metodologickej činnosti. Veľký dôraz okrem vedeckej práce, ktorú chápem ako samozrejmu časť profesie archivára, začíname klásť aj na komunikáciu s verejnosťou a aktívnejšie prezentovanie nášho archívneho dedičstva – časti kul-

túrneho dedičstva uloženého v archíve. Pozitívnym príkladom môže byť nedávna vernisáž vojnových fotografií Jozefa Cincika, ktoré doposiaľ odborná verejnosť chápala len ako historické dokumenty bez uvedomenia si ich umeleckej hodnoty. Cieľom týchto aktivít je senzibilizácia verejnosti a otvorenie archívov aj širšiemu ako len vedeckému publiku. Toto je veľmi potrebné pre uvedomenie si hodnoty historických dokumentov, ktoré sú jedným zo základných prostriedkov poznávania našej minulosti. Z tohto dôvodu ideme cestou organizovania výstav, exkurzií a v budúcnosti, dúfam, aj tvorivých dielní, ktoré sa snažíme orientovať na školskú mládež.

Aké aktivity pripravuje Slovenský národný archív pre najbližšie obdobie?

Z aktivít týkajúcich sa 20. storočia bude SNA na jar organizovať medzinárodné vedecké podujatie o M. R. Štefánikovi a vzniku Československej republiky spojené s výstavou. Ďalej bude spolupracovať na výstavných a vedeckovýskumných aktivitách venovaných 20. výročiu Novembra 1989, dejinám holokaustu a 65. výročiu SNP. SNA sa bude podieľať na príprave viacerých edícií archívnych dokumentov. V spolupráci s ÚPN plánujeme vydanie edície dokumentov z procesu s J. Tisom. Bádateľskej verejnosti sa napríklad chystáme sprístupniť ďalšiu časť osobného fondu Andreja Hlinku, ktorú SNA získal akvizičnou činnosťou pred niekoľkými rokmi.

Zhovárať sa Matej Medvecký

Kariéry v službách ŠtB

Štefan Havran

Mgr. Pavol Pytlík

(1980) absolvent Katedry
archivníctva a pomocných
vied historických FIF UK
v Bratislave. Pracuje
v ÚPN.

Jozef Havran (nar. 10. 2. 1935 Licince, okr. Rožňava). Syn cestára (predseda DO KSS) a ženy v domácnosti.

Národná škola Licince (1941–1947), Stredná škola Jelšava (1947–1951), Odborné banské učilište Rožňava (1953), pomocný haviar, baník.

Vojenská služba:

ZVS (1. 11. 1954–22. 10. 1956), PŠ Valašské Meziříčí, strelecká čata Uherské Hradiště – slobodník, čatár, veliteľ družstva, absolvent stranickej školy zväzku Kroměříž.

Priebeh služby:

20. 11. 1956 prijatie do ZNB – ml. referent OO MV Rožňava; 1. 5. 1958 – IV. odbor OO MV Revúca; 1960 po územnej reorganizácii premiestnený späť na OO MV Rožňava vo funkcii referenta pracujúceho po línii VII. odboru ako ustanovkár; 15. 8. 1964 vo funkcii prekladateľ III. stupňa na 1. odd. VI. odb. KS MV Košice; 1. 6. 1971 – st. referent skupiny vyťažovania spravodajskej techniky 1. odd. VI. odb. KS ZNB S ŠtB Košice; 1. 12. 1981 – vedúci st. referent skupiny vyťažovania 1. odd. VI. odb. KS ZNB S ŠtB Košice; 28. 2. 1990 – na základe závažných osobných dôvodov po splnení nároku na starobný dôchodok uvoľnený zo služobného pomeru príslušníka ZNB.

Operatívny kurz MV (3. 1. 1957–31. 1. 1957), Stredná odborná škola MV F. E. Dzeržinského v Prahe odbor kontrarozviedny (1966–1969), OVŠ – smer politická ekonómia (1965), VUML (1972), skúška II. stupňa z maďarského jazyka na JŠ FMV (1979).

Medaily:

Odznam vzorného strelca za vzorné plnenie povinností, Odznak vzorného vojaka, Za službu vlasti (1966), Za zásluhy o obranu vlasti (1970), Čestný odznak ZNB (1982), Za zásluhy o rozvoj Východoslovenského kraja (1985), pam. medaila K 40. Výročiu oslobodenia ČSSR (1985), Čestná medaila ZNB a LM (1988), „podieľal sa na dosiahnutí dobrých výsledkov v akcii „ODBORNÍK“ a v dobe študentských dní tým, že nehľa-

dial na svoj voľný čas vyťažoval úkony v nočnej dobe a tak včasne informoval o situácii svojich predstavených“ – 300 Kčs (1968), dobré výsledky dosiahol v akciách „CESTOVATEL“ a „ROBERT“, ktoré urýchlili rozpracovávanie oper. súčasti – 500 Kčs (1969), za svedomitú a iniciatívne plnenie úloh v akcii MS vo Vysokých Tatrách – 400 Kčs (1970), dobré výsledky dosiahol v úkonoch C-7 (dlhodobé odpočúvanie) pri akcii „CESTOVATEL“ a v úkonoch H-8 (krátkodobé odpočúvanie) pri akciách „DŮCHODOK“ a „KOMUNÁL“ – 1 200 Kčs (1971), dobrá výslednosť pri plnení úloh v akciách „HAZARD“ a „BATUL“ – 800 Kčs (1972), dobré výsledky dosiahol v akciách „DOKTOR“, „SOKRATES“ a „BROM“ – 1000 Kčs (1972), získal poznatky v akciách „CENTRÁLA“, „HALIČ“ a „SPRIEVODKYŇA“ – 1 000 Kčs (1973), za príkladné a svedomitú ukončenie akcie „EXPERT“ – 1 000 Kčs (1977), pravidelne finančne odmeňovaný: 6 100 Kčs (1986), 2 800 Kčs (1988), 3 700 Kčs (1989).

Problematicky:

1957 – naverboval 1 TS, vedomosti nespája s praktickou prácou, svoju problematiku po línii IV. odboru plne neovláda a s touto sa iba oboznamuje, verboval dvoch informátorov a založil jeden evidenčný zväzok, obsluhuje 3 TS a pracuje na jednom EZ, v operatívnej práci slabý, pri riešení problémov nerozhodný, potrebuje sústavnú pomoc, 1958 – pracuje na problematike IV. odboru ref. „Dedina“ na OO MV Revúca, vykonáva administratívne spracovávanie nepriateľskej bázy v problematike poľnohospodárstva, ako je podchytenie kulakov a iných nepriateľských živlov; má rozpracovaných 5 typov na verbovku, v súčasnej dobe obsluhuje a riadi 5 I a rozpracováva jeden EZ; iniciatívny, dobrý vzťah k práci, 1962 – dosahuje výborné výsledky pri vykonávaní ustanoviek; svoju agentúru vyťažuje i mimo svojich úloh na preverovanie štátnobezpečnostnej situácie, 1965 – vyťažuje úkony C-7, H-8, pri plnení služobných úloh plne využíva maďarský jazyk; 1966 – dobre si osvojil technické prístroje a manipuláciu s technickými prístrojmi v akciách pri vyťažovaní úkonov C-7, H-8 a F-6 (skryté fotografovanie), 1967 – iniciatívny a svedomitý pra-

Štefan Havran

Zdroj: Archív ÚPN Bratislava

covník, pracuje bez ohľadu na dobu a čas, 1972 – dobré výsledky v akciách „ARGON“, „HAZARD“ a „VEDA“, 1981 – prejavuje dobré organizačné schopnosti, 1982 – praktické skúsenosti z oblasti vyťažovania spravodajských úkonov využíva pri výchove mladých súdruhov.

Člen Sokola, člen ZČSSP (1952), člen ROH, člen ČSM (1. 3. 1949), predseda ZO ČSM v Nižnej Slanej; člen KSS (30. 5. 1954) MO KSS Licince; počas ZVS dôverník ÚO KSČ – plne sa zapojil do politicko-osvetovej práce, predseda DO KSČ (1954–1956), člen lektorskej skupiny – medzinárodné vzťahy (1966), 1969 – triedne uvedomelý a aktívny člen strany, vedúci straníckej skupiny (1970), 1972 – „V kritických rokoch 1968–1969 som stál pevne na marx-lenin-

ských pozíciách. Poukazoval som na nebezpečenstvo pravicovo-oportunistické, ktoré sa v tom čase v strane a spoločnosti rozrastalo. Toto som odsudzoval. V diskusiách so spolupracovníkmi som hovoril, že z tejto katastrofy nás môže zachrániť iba Sovietsky zväz. Internacionálnu pomoc, ktorú nám poskytol Sovietsky zväz a ostatné socialistické štáty som prijal s veľkým nadšením, i keď som o tejto pomoci nepochyboval. Taktiež som prijal kladne zmeny vo vedení ÚV KSČ a opatrenia, ktoré previedol na odstránenie krízovej situácie v strane a spoločnosti“; predseda V. ZO KSS KS ZNB Košice (1979–1989), 1981 – aktívne pracuje v základnej straníckej organizácii, svoju iniciatívu prejavuje v socialistickom záväzkovom hnutí, 1987 – patrí medzi najaktívnejších v socialistickom súťažení na pracovisku.

Jozef Lipcsey

Jozef Lipcsey (nar. 25. 4. 1942 Bratislava). Syn záhradníckeho robotníka (Záhradníctvo a rekreačné služby mesta Bratislavy) a ženy v domácnosti.

Osemročná stredná škola (1948–1956), Jedenáštočná stredná škola Petra Jilemnického v Bratislave (1956–1959, maturita), Pedagogický inštitút v Trnave – odbor matematika/fyzika/práce v dielňach (1959–1963), Pedagogická fakulta v Nitre – štátna rigorózna skúška v študijnom odbore Učiteľstvo všeobecno-vzdelávacích predmetov (PaedDr.) – Teória vyučovania matematiky (1985).

Vojenská služba:

ZVS (1963–1965) OPK Bratislava, desiatnik, neskôr čatár.

Priebeh služby:

1. 8. 1965 prijatie do ZNB – ref. 8. odd. II. odb. KS MV Bratislava; 1971 – ref. 1. odd. II. odb. KS ZNB S ŠtB Bratislava; 1. 9. 1972 – st. ref. 1. odd. II. odb. KS ZNB S ŠtB Bratislava; 1973 – st. ref. 4. odd. II. odb. KS ZNB S ŠtB Bratislava; 1. 6. 1975 – st. ref. agentúrno-operatívneho oddelenia VII. odb. V. S FMV; 1. 11. 1975 – zást. náč. agentúrno-operatívneho oddelenia VII. odb. V. S FMV Bratislava; 14. 1. 1981 – vykonával funkciu náč. 2. odd. VII. odb. V. S ZNB; 1. 2. 1981 – ved. st. ref. špecialista 2. odd. VII. odb. V. S ZNB Bratislava; 16. 2. 1990 – st. ref. 2. odd. III. odb. Úradu FMV pre

Ochranu ústavných činiteľov; 24. 8. 1990 – prepustený zo služieb ZNB.

Jazyková skúška z jazyka nemeckého II. stupňa JŠ MV Praha (1968), Stredná odborná škola FMV F. E. Dzeržinského v Prahe – externý kurz odbor kontrarozviedny (1970–1971), absolvoval teoretický seminár VUML pri HV KSS MV SSR – Metodika straníckeho vzdelávania (1981), VUML – červený diplom (1983–1986).

Medaily:

Čestné uznanie za aktívnu činnosť v odbočke ZČSSP, Čestné uznanie CZV ZČSSP (1972), Za službu vlasti (1973), Čestné uznanie ZČSSP pri MV SSR (1975), Za zásluhy o obranu vlasti (1976). Medaila ZNB (1985), pochvala náč. V. S FMV „za výrazné zlepšenie činnosti a dosahovanie výsledkov agentúrno-operatívneho odd. VII. odboru“ (1976), „za iniciatívne a zodpovedné plnenie služobných úloh pri MBO počas osláv SNP, dožinkiev v Nitre a návštevy Iránskej delegácie“ – 1 000 Kčs (1977), za príkladný a angažovaný prístup pri zabezpečovaní sl.-pol. úloh pri príležitosti 36. výročia Víťazného februára – 1 000 Kčs (1984), pravidelne finančne odmeňovaný: 2 700 Kčs (1976), 5 000 Kčs (1979), 5 000 Kčs (1984), 5 500 Kčs (1985), 5 700 Kčs (1989).

Tresty:

1972 – napomenutie: „ako dozorný útvar S ŠtB opustil pracovisko bez súhlasu

Jozef Lipcsey
Zdroj: Archív ÚPN Bratislava

príslušného funkcionára, čím Správa ŠtB po pracovnej dobe ostala bez stálej služby“.

Problematicky:

1967 – úspešne ukončil prípad „TROJ-LÍSTOK“, aktívne pracuje na prípadoch „ADOLESCENT“ a „MILOVNÍK“ a zahraničnej akcii „SONNENBERG“, kladné výsledky v získavaní prehľadu o politickej situácii medzi vysokoškolskou študujúcou mládežou, 1967 – prejavil sa ako rozvážny, schopný a iniciatívny pracovník so záujmom o službu i výsledky v práci, pripravuje k verbovke 3 KA; previedol rad dobrých opatrení pri obrane skupín študentov vycestovávajúcich do kapitalistického zahraničia, najlepšie výsledky dosahuje po tejto línii v akcii „SONNENBERG“, 1968 – podieľal sa na poznaní situácie v súvislosti s pripravovanými opatreniami zo strany študentov proti prítomnosti sovietskych vojsk a politike KSČ (prispel najmä poznatkami k zámerom, ktoré podnikol Parlament Zväzu vysokoškolákov Slovenska), 1969 – získavanými informáciami aktívne prispieval k poznaniu situácie okolo priprav študentských udalostí v januári 1969; založil osobný zväzok „HYDE PARK“, v ktorom boli rozpracovávané pravicovo oportunistické, antisovietske a extrémistické osoby z radov študentov bratislavských vysokých škôl vrátane vedenia bývalého Zväzu vysokoškolákov Slovenska; získal dôvernika Ivan ktorý poskytol všetky závadové materiály, ktoré boli rozmnožované vtedajším študentským hnutím na pôde Elektrotechnickej fakulty, 1970 – bola mu pridelená problematika zahraniční študenti, navrhol zväzok MEKA na realizáciu, ku ktorému predtým získal dôvernika Peter a taktiež pracoval s KA Sýrčan, 1971 – pracuje s dvoma TS, má vyhladené 2 typy KA z radov zahraničných študentov, realizoval formou zrušenia pobytu jedného zo zahraničných študentov („MEKA“), získal 3 KA – „TITO“, „APIKU“, „WAL“, 1972 – uskutočnil 2 verbovky z radov zahraničných študentov a jedného agenta prevzal od S ŠtB Hradec Králové; pracuje so 4 TS, v objektoch a medzi študentmi má vybudovanú dobrú dôvernícku sieť, v súčasnej dobe rozpracováva prípad SAHARA, 1975 – osvedčil sa ako schopný riadiť prácu agentúrno-operatívneho oddelenia, 1976 – vo funkcii zástupcu agentúrno-operatívneho oddelenia prejavuje dobré organizačné schopnosti, je dostatočne samostatný, rozhodný a dokáže riešiť aj zložitejšie situácie, 1983 – 2. odd. VII. odb. nedosahuje pod jeho vedením požadované výsledky, 1989 – „V období po 17. 11.

1989 som vykonával likvidáciu spisov – na celom oddelení – na skartačnom stroji, a to na rozkaz ZNS plk. Oravca, v zmysle pokynu, ktorý vydal vtedajší 1. námestník ministra vnútra.“ 1990 – ochrana prejazdových trás chránených osôb a zahraničných delegácií v Bratislave.

Zväzky (výber):

reg. č. 10 232 I. Samel (SZ), reg. č. 10 267 B. Dekleva (PZ), reg. č. 10421 Š. Tóth (SZ, PZ), reg. č. 11 745 A. Keneth (A), reg. č. 11 894 W. Moumani (A), reg. č. 12 047 R. Moya Zelaya (A, D, KTS), reg. č. 12 350 J. Harman (A), reg. č. 13 448 D. Tomčíková (D, A), reg. č. 13 507 K. F. Al Sarraj (A), reg. č. 13 923 O. Ch. El Dine (D), reg. č. 14 442 H. H. Awni (PO, KTS, A), reg. č. 15 330 D. M. Abdalla (A).

Člen ROH; člen ČSM (1956), člen fakultného výboru ČSM na Pedagogickom inštitúte v Trnave – tlačový a politicko-výchovný referent (1962), predseda ZO ČSM počas ZVS (1963); ZČSSP (1. 1. 1961), angažoval sa za obnovenie činnosti odbočky ZČSSP pri KS ZNB Bratislava (1969), úsekový dôverník v odbočke ZČSSP pri KS ZNB Bratislava (1971), člen výboru ZČSSP pri KS ZNB Bratislava (1972–1974); sudca z ľudu (1963–1964); kandidát KSČ (20. 4. 1964), člen KSČ (1966), 1970 – „vstup vojsk Varšavskej zmluvy ho čiastočne prekvapil, a to preto, že naši najvyšší stranícki a vládni činitelia nezažili v tejto dobe správne stanovisko“; „voči upáleniu Palacha mal výhrady, že to bol nerozmyslený čin, ktorý mal veľký dosah na študentov“; „S obsahom dve tisíc slov nesúhlasil, i keď na jednej pracovnej porade u náčelníka odd. s. Lutáša sa mal vyjadríť, že súhlasí s obsahom dve tisíc slov. Prehlásil, že to nie je pravda, že bol krivo obvinený“, vedúci 1. straníckej skupiny II. ZO KSS pri KS ZNB Bratislava (1971–1972), tajomník výboru II. ZO KSS pri KS ZNB Bratislava (1972–1975), kooptovaný za člena výboru XI. ZO KSS XII. S ZNB Bratislava, predseda ideologickej komisie (1976), lektor HV KSS pri MV SSR pre SMLP, predseda XI. ZO KSS XII. S ZNB Bratislava (1978), člen KRK CÚV KSS XII. S ZNB, 1980 – v krízových rokoch nevyvíjal žiadnu aktívnu činnosť a príchod spojeneckých vojsk Varšavskej zmluvy považoval za nevyhnutnú internacionálnu pomoc, 1983 – „pri plnení svojich každodenných úloh neustále presadzuje a uplatňuje v praxi vedúcu úlohu strany a dbá na jednotu služobného a stranického vedenia“.

Umgang mit der sozialistischen Vergangenheit – Prekonávanie socialistickej minulosti – v Nemecku

V dňoch 1.–6. septembra 2008 som sa zúčastnil ako zástupca Slovenska študijnej cesty v Nemecku, ktorú zorganizoval Goethe-Institut na tému: **Umgang mit der sozialistischen Vergangenheit** pre zástupcov krajín strednej a východnej Európy. Zúčastnili sa jej tiež zástupcovia Slovinska, Litvy, Lotyšska, Estónska, Maďarska a Českej republiky.

Navštívili sme niektoré inštitúcie v Berlíne a Lipsku, ktoré za zaoberajú vyrovnávaním sa nemeckej spoločnosti s komunistickým režimom v bývalej Nemeckej demokratickej republike.

V pondelok večer sme si pozreli v Berlíne miesta, ktoré historicky súvisia s občianskymi protestmi a nepokojmi pred i v priebehu „pádu (Berlínskeho) múra“. Predovšetkým miesta masových zhromaždení v novembri 1989 na Alexanderplatz (Alexandrovo námestie), kostol Gethsemane Kirche, v ktorom viedol bohoslužby pastor R. Eppelman a v ktorom sa v polovici 80. rokov začali schádzať a modliť mladi východní Nemci za slobodu, i jeden z prechodov medzi východným a západným Berlínom, cez ktorý sa večer 9. novembra 1989 prevalila prvá vlna „turistov“ z východného do západného Berlína.

V utorok sme navštívili **Úrad spolkového zástupcu pre podklady štátnej bezpečnosti bývalej Nemeckej demokratickej republiky** (Bundesbeauftragte fuer die Unterlagen des Staatsicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik), tzv. Birthlerovej inštitút. Zaoberá sa spracovaním dokumentov, ktoré vytvorila bývalá Stasi. Tu sme sa stretli s pani Marianne Birthlerovou a pánom Templinom.

Marianne Birthlerová, ako spolkový zmocnenec pre materiály po bývalej Stasi, vo svojej prednáške rozviedla dve základné myšlienky, totiž že komunistická história má medzinárodné aspekty a strach, využívaný totalitnými režimami ako nástroj moci.

Z historických faktov: 15. januára 1990 prešli materiály z rúk pracovníkov Stasi do

rúk opozície – televízia tiež nakrútila niektoré zábery z ničenia dokumentov. Začala sa diskusia čo s materiálmi. V septembri 1990 bol prijatý prvý (nosný) zákon o podkladoch Stasi. Tu sa riešil základný konflikt: otvorenie archívu verzus zavretie (ochrana) osobných údajov.

Úrad mal v deväťdesiatych rokoch minulého storočia okolo 3000 pracovníkov. Tento počet postupne klesal a v súčasnosti má okolo 1800 pracovníkov. Zhromaždil okolo 170 km zväzkového a spisového materiálu a asi 16 000 vriec zničených materiálov. Tieto sa pokúsil rekonštruovať, pričom sa mu dosiaľ podarilo zrekonštruovať manuálnym spôsobom asi 400 vriec. V súčasnosti prešli pracovníci úradu na elektronický spôsob rekonštrukcie dokumentov. V spolupráci s akademickými pracoviskami navrhli a vytvorili počítačový program na skladanie ručne roztrhaných dokumentov Stasi.

Dokumenty zhromaždené úradom obsahujú údaje asi o 6 miliónoch osôb, pričom odhadujú, že asi 2% z nich boli spolupracovníci Stasi.

Podľa M. Birthlerovej najdôležitejšia práca s podkladmi Stasi je: rekonštruovať, rešeršovať, vyhodnocovať (vytvárať štatistické prehľady), rekonštruovanie štruktúry aparátov bezpečnostných zložiek, sprístupňovanie dokumentov.

Pán Templin pripomenul, že úrad musí bojovať aj proti západonemeckej „lobby“, ktorá sa zdráhala a zdráha otvárať archívy po Stasi.

Nemci sa vyrovnávali s dvoma diktáturami: nacistickou i komunistickou. Komunistická bola (na rozdiel od nacistickej) medzinárodne „zosieľovaná“ (netzen), pričom Nemci považujú bývalé východné Nemecko za centrálu komunistickej ŠtB vo východnej Európe (v zmysle špionáže).

Vo východnej Európe bol tiež „zosieľovaný“ (vernetzung) odpor (opozícia) voči komunistickej diktatúre. Ako príklad uviedol spojenie Charty i poľskej Solidarity s východonemeckou opozíciou. Rok 1968 považujú

Ing. Marian Gula

(1950), absolvent EF ČVUT
Praha. Riaditeľ Sekcie
evidencií Ústavu pamäti
národa

za začiatok prepájania odporu vo východnej Európe a spracovávajú k tejto téme projekt.

S údajmi z materiálov Stasi sa nakladá dvojakým spôsobom. Inak s údajmi neznámych osôb a inak s údajmi verejne známych osôb. Údaje delia na osobné, citlivé a veľmi citlivé údaje. Pri sprístupňovaní údajov sa teda postupuje prípad od prípadu. Každý sa hodnotí osobitne.

Pri hodnotení bývalých príslušníkov sa postupuje podobne ako pri hodnotení materiálov – prípad od prípadu, individuálne. Pri posudzovaní činnosti bývalých príslušníkov ministerstva sa hodnotí, kto v skutočnosti poškodil (poškodenú) osobu – systém alebo konkrétny príslušník.

Všeobecne sa dá povedať, že s dôchodkami je to podobné ako v iných postkomunistických štátoch – poškodení sa majú horšie ako bývalí príslušníci.

Pán Templin zdôraznil, že sa postupne vytvára sieť archívov štátnobezpečnostných zložiek v krajinách bývalej východnej a strednej Európy, ale i sieť ďalších pracovísk, ktoré majú v pracovnej náplni vyrovnávanie sa s komunistickou minulosťou.

V tejto súvislosti M. Birthlerová pripomenula, že pri svojich rozhovoroch na túto tému zdôrazňuje európsku identitu občanov postkomunistických krajín.

V inštitúte nám potom predstavili projekt „virtuálnej rekonštrukcie“ dokumentov. Ide o rekonštrukciu dokumentov Stasi, ktoré boli koncom roku 1989 ručne roztrhané. Po obsadení pracovísk Stasi našli občania a inštitút potom zhromaždil do svojho archívu okolo 15 000 vriec zničených dokumentov (ručne roztrhaných), v ktorých sa nachádza asi 38 miliónov útržkov. Od roku 1995 pracovníci úradu splnomocnenca začali s manuálnou rekonštrukciou na pracovisku v Zirndorfe pri Nuernburgu. Takto sa podarilo zrekonštruovať (poskladať) asi 900 000 kúsokov, t.j. asi 400 vriec. Od roku 2007 zaviedli pilotný projekt „virtuálnej rekonštrukcie“. Spolu s Frauenhoferovým inštitútom vytvorili počítačový program pre tzv. puzzleprocess. Útržky vyberá a skladá program predovšetkým podľa tvaru, farby, ale i ďalších znakov. Spracovanie archívnych materiálov (spracovanie podkladov, rešeršovanie, rekonštrukcia atď...) by malo trvať **30–35 rokov**. Toto je podľa manažmentu úradu **reálna doba z hľadiska významu pre občanov**. Predpokladajú teda, že úrad bude vykonávať svoje úlohy ešte asi 10 rokov.

V utorok odpoľudnia naša skupina navštívila **Pamätník Berlín-Hohenschonhausen** (Gedenkstaette Berlin-Hohenschonhausen). Pamätník bol vybudovaný na mieste bývalého väzenia. V rokoch 1945–1951 tu bol sústredovací tábor sovietskych okupačných vojsk „Special Camp No. 3“ a od roku 1951 slúžil Stasi ako väzenie pre oponentov režimu. Je tu inštalované pôvodné zariadenie väzenských ciel i vyšetrovacích a úradných miestností. Na vybudovanie pamätníka prispela spolková vláda i mesto Berlín. Chodí sem predovšetkým mladí ľudia, ktorí prakticky nezažili komunistický režim a jeho útlak.

Diskusia prebehla s Dr. Hubertusom Knabem, riaditeľom pamätníka, pri ktorej sa opäť zmienil o nevyhnutnosti spolupráce krajín východnej a strednej Európy pri vyrovnávaní sa s totalitnou minulosťou.

V stredu sme navštívili **Pamätník Berlínskeho múru – dokumentačné centrum** (Gedenkstaette Berliner Mauer). Privítal nás pastor Manfred Fischer, predseda Asociácie Berlínskeho múru, ktorá spravuje pamätník. Pred vybudovaním Berlínskeho múru tu existovala farnosť, ktorú múr rozdelil. Kostol stál v priestore múru, v roku 1965 bol zlikvidovaný. Farnosť sa rozdelila, ale spoločenstvo sa zachovalo. Po roku 1990 vznikla občianska iniciatíva za zachovanie časti múru ako spomienky. A vznikli spory. Časť občanov si myslela, že je potrebné nechať trosky kostola v stave, v akom sa zachoval (dokumentácia archeologického typu). Druhá časť bola za to, aby bol kostol rekonštruovaný do pôvodného stavu (ako v Drážďanoch). Tretia časť chcela postaviť úplne nový kostol a zabudnúť na predchádzajúce. Pastor Fischer si myslí, že by bolo potrebné zachovať dokumenty o múre a kostole (aj archeologické) a súčasne vytvoriť nové spoločenstvo. **Teda nie konzervovanie ani rekonštruovanie, ani ignorovanie, ale transformovanie.** Tento postoj vyhral. Vznikla občianska iniciatíva a založila nadáciu, ktorá sa stala štátnou a prešla na 50% pod spolkovú vládu a na 50% pod Berlínsku zemskú vládu. Táto nadácia financuje projekty na vybudovanie pamätníka múru, dostavbu či prestavbu kostola, a ďalšie vedecké, pedagogické a kultúrne projekty (bádanie, dokumentárne filmy, publikácie, vzdelávacie programy atď...). Projekty vyberá vedecká rada nadácie, v ktorej majú zastúpenie odborníci i cirkev. Pastor Fischer hovorí, že moderné pamätníky nie sú

len stavby, ale i vedecké skúmanie, politické vzdelávanie, pedagogické aktivity.

Získali skúsenosti v psychologickvej rovine: dobre si zapamätáš len to, čo vidíš a/alebo čo môžeš ohmatať. To znamená: treba vidieť. A aby si mohol vidieť: treba zachovať.

V politickej rovine: len 7% mladých ľudí sa zaujíma o politiku. Preto sa snažia budovať dobré kontakty so školami. Myslia si, že nezaujem o politiku u mladých je dôsledkom komunistickej ideológie. Postupne sa stáva múr medzi mladými ikonou. Pretože internet je najsledovanejšie médium, pri výchove a vzdelávaní ho nezanedbávajú. Dnes sa uplatňuje pedagogika „šoku“: vidieť a skúsiť. Tiež je zaujímavá **transgeneračná autorita: čo povedia rodičia je nezaujímavé – o zaujímavých veciach hovoria starí rodičia.**

Podľa projektu má byť časť múru zachovaná a časť pri kostole architektonicky dotvorená: nová svätyňa má vyrásť na pôvodných základoch a má byť vystavaná nová centrálna budova dokumentačného centra. Konečná podoba pamätníka by mala vzniknúť v rokoch 2009–2011.

V stredu sme navštívili **Spolkovú základinu pre štúdium a spracovanie komunistickej diktatúry vo Východnom Nemecku** (Bundesstiftung zur aufarbeitung der SED – diktatur). Hovorili sme s riaditeľkou nadácie pani Anne Kaminsky. Nadácia financuje v súčasnosti 51 projektov (vydávanie kníh, nakrúcanie filmov, usporadúvanie konferencií atď...). Financuje aj pedagogické aktivity. Problém je pri spracovaní a vydaní učebníc, pretože každá spolková krajina má v tejto oblasti samostatnosť. To vyvoláva komplikácie predovšetkým medzi bývalými západnými a východnými spolkovými krajinami z hľadiska jednotnosti obsahu i rozsahu.

Nezávislosť inštitúcie je zabezpečená predovšetkým konsenzom politických strán v pohľade na bývalú NDR, ktorá bola riadená komunistickou diktatúrou. Nadácia pracuje cez projekty či témy, ktoré posudzuje vedecká rada a grémium. V týchto zasadá až 15 vysokoškolských odborníkov.

Najnovšie financované projekty sú napr. Berlínsky múr, ale i projekty spomienok.

Cieľom činnosti nadácie je zabezpečiť vzdelávanie pre nemeckých občanov – mapovanie komunistickej diktatúry a odporu proti nej. Má v podstate medzinárodný rozmer. Pri tejto činnosti musia mať partnerov v krajinách strednej a východ-

nej Európy. Činnosť však vykonávajú pre Nemcov. Financovali napríklad projekty Teror v Rusku 1937–1938, Hladomor na Ukrajine 1930–1932, Pražská jar 1968, Maďarské povstanie 1956. Zistilo sa, že v dôsledku stalinského teroru zahynulo viac komunistov ako v dôsledku hitlerovského teroru.

Vo štvrtok sme cestovali vlakom do Lipska. Tu sme navštívili najskôr **Archív asociácie Východonemeckého občianskeho hnutia.** Asociácia zbiera a archivuje dokumenty z obdobia komunistickej diktatúry vo východnom Nemecku, ktoré vyprodukovali občianske skupiny odporu proti diktatúre, od samizdatov až po rôzne letáky či plagáty. Archív spolupracuje i s ďalšími krajinami východnej Európy.

Potom sme navštívili **Lipské fórum najnovších dejín – nadačný dom** (Zeitschichtliches Forum Leipzig). Diskutovali sme s prof. Rainerom Eckertom, riaditeľom fóra. Zdôraznil dôležitosť spoločného úsilia všetkých postkomunistických štátov pri výskume a odhaľovaní spôsobov a metód udržiavania moci komunistickou diktatúrou. V Nemecku: hoci kultúrne politiky sú v kompetencii krajinských vlád, kultúrna politika dejín (Geschichte) je v kompetencii spolkovej vlády.

Hovoril tiež o vlastných aktivitách v súvislosti s vyrovnávaním sa s komunistickou minulosťou. 9. októbra 1989 vyvrcholili modlitbové stretnutia za mier v kostole sv. Mikuláša (Nikolaus Kirche) v Lipsku (sledované a postupne infiltrované Stasi) protestným zhromaždením. Pri tomto zhromaždení nakoniec proti sebe stálo asi 70 000 protestujúcich občanov a fažko ozbrojení príslušníci Stasi vrátane pancierových vozidiel. Rozhodovalo sa o tom, či títo príslušníci rozoženú dav strelbou. Politické rozhodnutie znelo: nie. 9. novembra nasledoval pád Berlínskeho múru.

Profesor Eckert sa v súčasnosti usiluje, aby 9. október bol v Nemecku vyhlásený za deň slobody (Freiheit) a 9. november za deň zjednotenia (Einheit).

Podobne ako v iných postkomunistických krajinách, i v Nemecku sú politické problémy pri vyrovnávaní sa s minulosťou: mladí ľudia (i vedeckí pracovníci) sa viac prikláňajú k ľavicí, správanie v parlamente je výsostne politické, po roku 1989 nastal boj o pozície, pričom kvalifikácia zostala, čo uprednostňovalo „staré kádre“. Prof. Eckert tiež uviedol, že v boji o pozície sa správala každá skupina

či profesia podľa toho, čo bolo pre koho prospešnejšie. Ako príklad uviedol skupinu vysokoškolských profesorov, pre ktorých bolo výhodnejšie učiť na malej súkromnej univerzite ako na veľkej štátnej (Humbolt), na rozdiel od iných štátnych zamestnancov.

V ďalšom programe sme pokračovali prehliadkou expozície inštalovanej v Naddačovom dome. Výstava mapuje najnovšie dejiny Nemecka od konca 2. svetovej vojny, rozdelenie na okupačné zóny, vytvorenie dvoch nemeckých štátov, rozdelenie Berlína, úteky ľudí (a predovšetkým odborníkov) cez Západný Berlín, vybudovanie Berlínskeho múru, život vo Východnom Nemecku v 70. a 80. rokoch (jednotné stavby bytov, podpultový predaj, zakazovanie západnej kultúry najmä mladým ľuďom atď.), znovuzjednotenie Nemecka až do súčasnosti (majstrovstvá sveta vo futbale 2006).

V popoludňajších hodinách sme navštívili múzeum „Na rohu“ (Museum in der Runden Ecke), v ktorom je umiestnená stála výstava s názvom „Stasi – Moc a Nezaujímavosť“ (Stasi – Power and Banality). Toto múzeum sa nachádza v budove bývalého hlavného veliteľstva Stasi v Lipsku. Sú tu vystavené exponáty z činnosti Stasi od tajného sledovania a odpočúvania, cez pôvodne zariadenú kanceláriu veliteľa a väzobnú celu až po skartovací stroj a zničené dokumenty z roku 1989. V časti budovy sa pripravuje projekt – škola pre oboznamovanie s minulosťou. Tento pro-

jekt je určený pre mladých ľudí, ktorí nezažili komunistický režim. V skupinkách 4–6 osôb by mali diskutovať spoločne s lektorom o minulom režime, o diktatúre a pod., pričom by mali k dispozícii nielen tlačенý materiál, ale i trojrozmerné exponáty.

V piatok sme navštívili **Výskumné a pamätné Centrum** (Forschungs und Gedenkstätte Normannenstrasse) v komplexe bývalého Ministerstva štátnej bezpečnosti bývalej NDR. Sú tu zachované miestnosti a kancelárie tak, ako boli využívané a zariadené v minulom režime. Predovšetkým sme si pozreli kanceláriu a zariadenia ministra.

Potom sme diskutovali s pánom Joergom Dieselmansom, riaditeľom Memorálu, o formách odporu (predovšetkým mladých ľudí v 60. a 70. rokoch minulého storočia) proti diktatúre v krajinách východnej Európy.

A nakoniec, v piatok napoludnie sme navštívili **Múzeum múru pri Checkpoint Charli** (Mauermuseum Haus), kultové miesto pre turistov v Berlíne. Múzeum je zamerané na zhromažďovanie dokumentov a artefaktov o prekonávaní Berlínskeho múru z východnej do západnej časti Berlína. Sú tu zhromaždené dokumenty a exponáty od motorových rogal cez opancierované automobily a závesné kladky, až po dokumentáciu vykopaného tunela pod Múrom, ktorým sa podarilo prejsť do západnej časti Berlína viac ako päťdesiatim osobám.

Na krídlach emigrácie – slovenský emigrant a vynálezca Karol Ligeti

Mgr. František Neupauer
(1979) absolvent histórie - filozofie na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, pracuje v Ústave pamäti národa

V tomto roku si Slováci žijúci v Austrálii pripomínajú významné jubileá súvisiace s emigráciou v roku 1968, 1948 a príchodom prvej veľkej skupiny slovenských emigrantov v roku 1928. Ba aj prvý záznam o Slovákov žijúcich v Austrálii sa viaže k jubilejnému roku 1888.¹

Kým Slovensko dokáže písať vlastnú históriu bez toho, aby glorifikovalo alebo sa čo i len zmienilo o občanoch Austrálie, opačne to neplatí. Dejiny a ani súčasnosť Austráľanov nie je možná bez zmienky o Slovensku.

Niekoľko faktov: z Habovky na Orave pochádza prvý austrálsky štátny občan Ján Puček Jandura (do roku 1949 mali obyvatelia Austrálie britské občianstvo), druhý najbohatší muž Austrálie (Frank Lowy) sa narodil na Slovensku, firma rodákov z Prešova (Pribulovci) stavala časť známej opery v Sydney.

Pre niektorých Slovákov sa Austrália stala ich novým domovom, zaslúbenou zemou, v ktorej po úpornej práci a ekonomickom rozlete mohli a môžu žiť v relatívnom dostatku. Väčšinu emigrantov od roku 1948

1 Bol ním jezuitský misionár, páter Longa z Malého Slavkova pri Kežmarku.

po rok 1989 môžeme smelo nazvať utečencami. Unikali pred hrôzami komunizmu. Žili sme takú dobu, keď vlasť bola nepriateľom. V ušiach im duneli výzvy predstaviteľov štátnej správy: „Nie len vy budete trpieť, ale aj vaše deti budú trpieť“, v dôsledku čoho volili neistú cestu úteku až na „koniec sveta“. Neutekali preto, že chceli, ale preto, lebo museli. Aj keď dôvody úteku boli rozličné, cesta naspäť, do ČSSR, bola nemožná. Pri tom nehovoríme o desiatkach či stovkách utečencov z ČSSR, ale o desiatkach tisícov emigrantov a politických utečencov. K nim patrili aj významný, no slovenskej verejnosti neznámy konštruktér a vynálezca Karol Ligeti, rodák z Košíc. V dôsledku zlého politického profilu nemohol v ČSSR o. i. rozvíjať svoj talent v oblasti inovácie lietadiel. Rozhodol sa utiecť.

V roku 1977 sa mu to podarilo. Spolu s rodinou (manželka Helena a dve deti) vycestoval do Juhoslávie. Na austrálskej ambasáde v Belehrade získali politický azyl, na základe ktorého mohli vycestovať do Melbourne.²

V Austrálii začínal svoj život „utečenca na slobode“ v podobných podmienkach ako migranti šesťdesiatych rokov. Cez slovenského kňaza pátra Strnisku sa zoznámil a spriatelil so slovenskými a aj košickými rodákmi. Vďaka dobrému menu chemických inžinierov z ČSSR začal Karol Ligeti pracovať vo svojej profesii ako chemický inžinier už čoskoro po príchode do Austrálie. Jeho húževnatosť, mladícke nadšenie, ako i túžba po splnení si svojich snov ho doslova nútili pracovať vo viacerých zamestnaniach naraz.³ „Pracoval súčasne v dvoch zamestnaniach, vďaka čomu si mohol v priebehu šiestich mesiacov kúpiť dom v North Balwyn. Tam vo voľnom čase začal pracovať na splnení si svojho sna“, ⁴ písala o ňom neskôr austrálska tlač.

Čo bolo jeho snom? Skonstruovať malé lietadlo, ľahko prenosné, pre vlastnú potrebu. O čo sa usilovali profesionálni konštruktéri

desiatky rokov, to sa Karolovi Ligetimu podarilo v priebehu ani nie dvoch rokov.

Z modelu, za asistencie svojej manželky, začal konštruovať v máji 1983 funkčné lietadlo, ktoré následne prezentoval odbornej verejnosti.⁵ „Lietadlo malo nevídanú konštrukciu. Konce predných kanardových krídel boli spojené so špičkami hlavných. Medzi nimi bola kabína pilota, za sedadlom vrtuľa a motor. Kľzavosť bez motora neuveriteľná - 20:1! (20 metrov dolet na 1 meter klesania). Lietadielko s malým motorom vážiace 75 kilogramov, ktoré spotrebovalo asi toľko paliva ako priemerný motocykel a malo dolet 1000 km, ktoré bolo možné naložiť na vlek za osobné auto, okamžite pripravené na let bez skladania alebo rozoberania ako to je dnes nutné pri ultraľahkých lietadlách.“⁶

Ním zostrojené lietadlo „LGT (Ligeti) Stratos“ slávilo úspech v USA, Kanade i v Európe. Karol Ligeti si ho v roku 1985 nechal patentovať.⁷ V odborných publikáciách vyšla desiatka odborných štúdií o tomto vynáleze a nasledovali stovky článkov prezentujúcich dielo i osobnosť košického rodáka.⁸ Nechýbali ani televízne reportáže. Jednu z nich (5 min.) ponúka na svojom blogu Štefan Nagy.⁹

Karol Ligeti s manželkou Helenou.

Zdroj:

www.ligetistratos.com

² DREDGE, R.: The Man who thought he could fly. In: *The Innovator*. Roč. 1, 1/1987, s. 8–12.

³ Spracované na základe rozhovoru s priateľom Karola Ligetiho pánom Ondrejom Rozmanom (nar. 1941) dňa 18. 8. 2008 v Melbourne, Austrália. Archiv autora.

⁴ „Working two job at once, he saved enough in six months to buy a house in North Balwyn which gave him enough space and freedom to begin work on his dream.“ Pozri: DREDGE, R.: *The Man who thought ...*, s. 10.

⁵ Pozri: FOX, R.: The flying „paper clip.“ In: *Australasian POST*, 6. 6. 1985, s. 12.

⁶ NAGY, Š.: *Slovenský Ikaros*. Dostupné na <http://stevennagy.blog.sme.sk/c/32839/Slovensky-Ikaros.html>.

⁷ Dostupné na <http://www.freepatentsonline.com/D292203.html>

⁸ FOX, R.: Stratos Almost There. In: *Aircraft*. 1/1985; ROCHFORD, B.: Flying Paperclip Cheaper to Run Than a Motorbike. In: *The Australian*, 11. 6. 1985; FOX, R.: The Flying Paperclip. In: *Australian Post*, 3. 6. 1985; It's Only Small, But It's a Whizz. In: *Sunraysia Daily*. 10. 6. 1985.

⁹ Televízna reportáž odvysielaná austrálskou televíziou sa nachádza v článku Štefana Nagy: *Slovensko-Austrálsky-Ikaros*. dostupné na <http://stevennagy.blog.sme.sk/c/112957/Slovensko-Australsky-Ikaros.html>.

Karol Ligeti prišiel do Austrálie s manželkou a s dvoma deťmi. Podobný osud zdieľali desiatky emigrantov ČSSR. No vďaka jeho vynálezu a prostredníctvom jeho svedectva sa svet dozvedal o daromnosti komunistického režimu. „*Mojim snom bolo stať sa pilotom a skonštruovať vlastné lietadlo, ale nakoľko som nemal správny politický profil, v ČSSR som lietať nemohol. Mohol som sa venovať jedine parašutizmu.*“¹⁰

Letecký kurz absolvoval až v Austrálii. V roku 1987 mal na letisku Essendon Airport pod sebou tím piatich pracovníkov, ktorí postupne konštruovali lietadlo vhodné na sériovú výrobu a komerčné využitie.¹¹ O prvý kontrakt mala záujem vláda v Thajsku. Snahu získať patent na výrobu Ligetihu vyná-

lezu (lietadla, ktoré sa nedalo radarom lokalizovať) mali letecké spoločnosti, ba aj NASA v USA. Smrteľná nehoda v septembri 1987 znemožnila ďalší rozvoj jeho talentov. V jeho diele pokračoval jeho syn Ron.¹²

Komunistický režim znemožnil mnohým svojim občanom vyrásť a zdokonaľiť svoje zručnosti vo vlastnej krajine. Karol Ligeti dokázal uplatniť svoj talent v náročných podmienkach Austrálie. Tu žije jeho rodina, ktorá zdedila nielen patent, ale predovšetkým talenty po svojom otcovi. Slovensko ostáva ochudobnené. Pri pohľade na Ligetihu životnú púť si uvedomujeme tú skutočnosť, že komunistický režim znemožňoval technologický a vedecký pokrok. Nie je možné dívať sa s obdivom na tých, ktorí ho podporovali.

Mgr. Miroslav Vilhan

(1974) – absolvent FiFUK
v Bratislave, odboru
história a filozofia. Vo
svojej práci sa venuje
súčasným dejinám s akcentom
na dejiny ideológií
v 20. storočí

Pipes, R.: Komunizmus. Bratislava, Slovart 2007, 159 s.

Pred istým časom sa širšej verejnosti, ale aj odbornej a vedeckej komunite dostala do rúk v preklade kniha jedného z najväčších západných historikov moderných ruských dejín, Richarda Pipesa. Príznačné je v tejto súvislosti hodnotenie jeho knihy, ktorá sa zaoberá analýzou a hodnotením dôsledkov jednej z najzhubnejších ideológií vôbec a ktorá ovplyvnila desiatky miliónov ľudských životov v 20. storočí. Po jej preštudovaní by sme sa mali zastaviť a zamyslieť sa nad zmyslom otázok typu, akú hodnotu má pre nás ľudský život a či vôbec stojí za to veriť myšlienke, ktorú už pred istým časom vyslovil rakúsky filozof Karl R. Popper, že po aplikácii „utopického sociálneho inžinierstva“ do praxe fakticky dochádza ku katastrofickým následkom na život jednotlivca, uzavretej komunity i celej spoločnosti. Tieto podnety nás nabádajú zaoberať sa tiež vzťahom etiky a politiky, morálky a moci. Ideológia komunizmu je učebnicovým príkladom toho, ako zlúčením týchto kategórií a ich účelovým prispôbením sa mocenským a egoistickým predstavám vybraných jednotlivcov, dochádza k osobným tragédiám, stagnácii, ku kríze a následnému zániku spoločenských systémov,

ktoré na základe mylnej predstavy syntézy romantizmu a utópie doplatili na svoju naivitu.

R. Pipes sa zmocnil náročnej úlohy zhodnotiť dosah ideológie komunizmu. V uvedenej knihe sa zaoberá jej genézou, pričom sleduje jej zárodoky už v dejinách filozofického myslenia od Platóna a stúpecov utopistických vízií o rovnostárskej spoločnosti až po Marxa, Engelsa a ich nasledovníkov, ktorí počínajúc V. I. Leninom rýchlo pocho-
pili, že ich uplatnenie je nereálne a ich negáciou si na báze strachu a teroru rýchlo upevnili svoje mocenské postavenie, a to aj za cenu obetovania ľudského života, ktorý v ich ponímaní nemal žiadnu cenu. Kniha sa v tejto súvislosti neobmedzuje iba na analýzu komunizmu v Rusku, ale približuje aj to, ako prijímala spoločnosť komunizmus v západnej Európe a v krajinách tretieho sveta vrátane Číny. Záver knihy je venovaný príčinám zlyhania ideológie komunizmu. Knihu prehľadne dopĺňa menný a vecný register a odporúčaná literatúra, po ktorej záujemca o dejiny 20. storočia iste siahne. Je rozdelená do šiestich tematických blokov.

V úvode nás autor oboznamuje s myšlienkou, že slovo „komunizmus“ sa zrodilo v Paríži v 40. rokoch 19. storočia. Označuje pri-
tom tri navzájom súvisiace, ale predsa roz-

10 „It was always my dream to be a pilot and to make my own aircraft. But I did not have a good enough political profile to be allowed to fly in Czechoslovakia. All I could do was some parachuting.“

DREDGE, R.: The Man who thought..., s. 11.

11 Cena lietadla sa mala pohybovať od 14 do 18 000 austrálskych dolárov.

12 Dostupné na http://www.ligetistratos.com/history_story.htm.

dielne fenomény: ideál, program a režim vytvorený na realizáciu ideálu (s. 1). Preto v prvom tematickom bloku pod názvom „Teória a program komunizmu“ sleduje jeho dejinný vývoj.

V uvedenej kapitole poukazuje na mylnú predstavu o rovnosti založenú na spoločnom užívaní vecí. Tá odporuje prirodzenosti človeka. Aj napriek tomu sa už Platón vo svojom diele „Zákony“ chybné domnieval, že raz nadíde doba, keď budú ľudia spoločne užívať všetky svetské majetky, ba aj svoje manželky a deti, a dokonca všetko to, čo bolo súkromné, keďže plodí iba nezhody, bude raz a navždy odstránené (s. 3). Paradoxné je pritom to, že túto myšlienku spochybnil jeho žiak Aristoteles, ktorý sa vyjadril v tom zmysle, že práve tí ľudia sú náchylnejší ku konfliktom, ktorí užívajú veci v spoločnom vlastníctve a že spoločné by malo byť nie vlastníctvo týchto vecí, ale naopak túžba po ňom. V dejinách myslenia sa potom aj v stredoveku stavali filozofi k myšlienke rovnostárstva vo vzťahu k majetku pragmaticky. Podľa ich predstáv bola možná myšlienka, o ktorú sa komunizmus neraz opieral, založená na spoločných statkoch, realizovateľná iba v raji. Utopistické vízie sa zrodili až neskôr. Boli inšpirované objavnými cestami Krištofa Kolumba, ktorý pri styku s domorodým obyvateľstvom, ktoré bolo od svojej prirodzenosti náchylné prejavovať svoju náklonnosť tým, že sa vzdávalo svojich vecí, sa mylne domnieval, že im je idea rovnostárstva vrodená. Na základe týchto skutočností skoncihoval filozof Thomas More svoje dielo „Utopia“, ktoré ale od dnešného chápania uvedeného pojmu malo veľmi ďaleko. Išlo skôr o prísne kontrolovanú a uzavretú spoločnosť, ktorá sa riadila vlastnými pravidlami (s. 6). Tak vznikla veľmi otázna psychologická teória, na ktorú nadviazala ideológia komunizmu v praxi. Podľa Lenina sa mal revolúciou v Rusku v novembri 1917 vytvoriť založením komunistického štátu nový typ ľudskej bytosti, zbavený všetkých nerestí vrátane ziskuchtivosti. Marx a Engels totiž sformulovali doktrínu „vedeckého socializmu“, ktorá predpokladala, že ideál bezmajetkovej rovnostárskej spoločnosti je čosi, čo by nielen malo nastať, ale čo vďaka prirodzenej evolúcii hospodárskych vzťahov aj nastať musí (s. 9). Keby marxistická teória podľa Pipesa zostala iba v podobe teoretického konštruktu a nabádala by tým k zmierňovaniu sociálnych dopadov štátu na jednotlivca, nemala by taký dopad na dejiny. Dôsledkom týchto skutoč-

ností boli rôzne revízie uvedenej doktríny, ktorá mala neblahý dopad skôr na dejiny krajín strednej a východnej Európy, než na západné demokracie (s. 17).

V druhej kapitole pod názvom „Leninizmus“ nás autor sprevádza nástupom V. I. Lenina k moci. Celé obdobie až do nástupu k moci Lenin podriadil svojim ambíciám nastoliť nový režim a za každú cenu si následne udržať moc. Obdobie do roku 1917 strávil v zahraničí. Pritom udržiaval kontakt so svojimi stúpenkami v Rusku a útočil na svojich odporcov. Tých pokladal za zradcov robotníckej triedy (s. 30). Za veľmi dôležité považoval Lenin uplatnenie stranického princípu v praxi. Strana mala v praktickom živote o všetkom rozhodovať, čo znamenalo popretie doterajších ideálov o rovnostárskej spoločnosti. Lenin zo začiatku nemal veľa stúpenčov, ale boli dobre organizovaní a riadili sa príkazmi svojho Ústredného výboru. Rozhodnutie chopiť sa moci bolo prijaté na tajnom stretnutí boľševických vodcov, ktoré sa konalo v noci z 23. na 24. októbra 1917. K samotnému prevratu došlo 7. novembra 1917, keď sa boľševici zmocnili v Moskve všetkých strategických miest. Prebehlo pomerne ľahko, lebo táto revolúcia bola prezentovaná skôr ako demokracia budovaná zdola, než ako diktatúra. Tejto naivite verili aj Leninovi oponenti a umožnili mu chopiť sa moci. Verili, že jeho vláda bude iba dočasná a neskôr ustúpi vláde koalície socialistov. Bola to chyba, ktorá sa trestala neblahými následkami vlády režimu jednej strany, ktorá na takmer celé 20. storočie ovplyvnila dejiny strednej a východnej Európy (s. 36). Lenin si uvedomoval veľmi dobre, že väčšinu obyvateľstva v Rusku tvorili roľníci a inteligencia, ktorí spolu s majiteľmi podnikov neboli nadšení nástupom nového režimu k moci. Robotníkov bolo iba malé percento a z toho iba nepatrná časť podporovala boľševikov. Neostávala mu iná možnosť, iba sa chopiť násillia a teroru, aby si vynútil rešpekt masy pred vládou jednej strany. Tie sa stali permanentnou črtou režimu a jeho satelitov v ére sovietskej.

Po Leninovej smrti v realizácii jeho politiky pokračoval J. V. Stalin. Autor práce nás oboznamuje výstižne s tým, že Stalin od samého začiatku využíval svoju funkciu na priamu podporu tých komunistov, čo mu boli osobne zaviazaní a na ktorých sa mohol v zápase o získanie a udržanie vedenia v nej spoľahnúť. Tak sa mu podarilo vytvoriť systém „nomenklatury“, teda zoznamov tých funkcio-

nárov, ktorí boli spôsobilí na výkon určitých činností a patrili im rôzne privilégia v spoločenskom živote. Tak uplatnenie marxistickej doktríny bolo odsúdené na definitívny zánik (s. 41). Výsledky nepriniesla ani ekonomická politika boľševikov, ktorá sa v praxi snažila zavádzať prísne opatrenia na obmedzovanie súkromného vlastníctva. Výsledkom bol centralizmus, ktorý zhoršil situáciu v krajine natoľko, že v nej vypukol hladomor. Tieto skúsenosti neodrádzali sovietske Rusko v tom, aby sa revolúciu neusilovalo rozšíriť aj do okolitých štátov. V roku 1920 utrpelo zdrvivú porážku v Poľsku, čo boľševických vodcov nabádalo k väčšej opatrnosti a k tomu, že revolúciu nemožno šíriť násilím mimo územia vlastného štátu (s. 47).

Tretia kapitola pod názvom „Stalinizmus“ sa zaoberá analýzou neblahej éry nástupcu V. I. Lenina. Autor v nej kladie dôraz na upevnenie moci J. V. Stalina, ktoré bolo sprevádzané straníckymi čistkami, pričom teror vrcholil v tridsiatych rokoch 20. storočia čistkami v armáde. Po ukončení 2. svetovej vojny bola situácia v krajine tak chaotická, že úpadok bolo cítiť takmer všade a hoci krajiny bývalého Sovietskeho zväzu vyšli z vojny víťazne, hospodárstvo bolo zdevastované a morálny úpadok citeľný. V apatii ľudia už neboli schopní prinášať strane nové obete na dosahovanie vyšších a vznešenejších cieľov. To Stalina neodradilo pred násilnou industrializáciou krajiny, hoci tá na ňu nebola vonkoncom pripravená. Mala za úlohu dobehnúť úroveň života západných demokracií a následne sa pripravovať na novú vojnu (s. 52). Ukázalo sa, že nielen v ére stalinizmu, ale aj po Stalinovej smrti sa dosiahnutie úrovne západných demokracií stávalo skôr víziou ako realitou. V závere kapitoly to charakterizoval autor slovami, že komunizmus v Rusku jednoducho vyhorel. Požadoval príliš veľa a dával veľmi málo, vytváral atmosféru apatie, v ktorej existovali len drobné radosti a budúcnosť neponúkala perspektívu. V osemdesiatych rokoch 20. storočia stratila vieru v komunizmus už aj sovietska elita, vidiac, ako okolitý svet predháňa krajinu vo všetkých sférach okrem výdavkov na zbrojenie a konzumáciu alkoholu. S otráveným sebavedomím sa pokúsila o ľahký odpor a následne, keď sa vo vlastný prospech zmocnila veľkej časti štátneho majetku, so zmierením akceptovala pád režimu (s. 80).

Vo štvrtej kapitole, ktorá nesie názov „Reakcie na Západe“ nás autor sprevádza odozvami na nástup boľševikov k moci v krajinách západnej Európy. Po nástupe boľševi-

kov k moci v roku 1917 novú krajinu váhavo uznávali západné demokracie, ale Spojené štáty americké tak urobili až v roku 1933. Motiváciu uznania nového štátu treba vidieť v snahe utlmiť expanziu nemeckého militarizmu. V čase hospodárskych kríz a nezamestnanosti sa stávala hrozbou skôr ideológia nacizmu v Nemecku. Komunisti paradoxne podporovali v tom čase politiku nacionálnych socialistov, lebo sa obávali silnejšieho ľavicového hnutia, ktoré by mohlo docieľiť vlastnými prostriedkami ich pád, a preto podporili aj Hitlera na ceste k moci (s. 87). Napriek tomu komunizmus na Západe nikdy nedosiahol masívnu podporu, lebo demokratické mechanizmy uvedených štátov boli už natoľko silné, že neboli ochotné spontánne akceptovať takýto systém. Ak sa aj komunizmus dočkal pozitívnej odozvy, bolo to iba zo strany úzkej skupiny intelektuálov. Autor túto podporu ilustruje na príklade ľavicových intelektuálov, medzi ktorých patrili Arthur Koestler v Nemecku, Sidney a Beatrice Webbovcia a Bertrand Russell v Anglicku a André Gide vo Francúzsku.

Piata kapitola nesie názov „Tretí svet“ a odzrkadľuje nástup komunistickej ideológie v štátoch, ktoré mali skôr agrárny charakter a boli zaostalé, a to aj napriek tomu, že komunizmus bol projektovaný pre rozvinuté priemyselné spoločnosti. Spomínané krajiny prevzali z ideológie marxizmu-leninizmu vládu jedinej politickej strany s monopolom moci, ktorá bola vojensky organizovaná a vyžadovala bezpodmienečnú poslušnosť, vládnutie bez akýchkoľvek vonkajších obmedzení, zrušenie súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov, následné poštátnenie všetkých ľudských a materiálnych zdrojov a ignorovanie ľudských práv (s. 103). Tieto atribúty ilustruje autor na príklade podpory tureckého nacionalistického hnutia zo strany Moskvy, ktoré viedol v Turecku Kemal Paša (Atatürk).

Nacionalistické hnutie v Turecku malo za úlohu vyhnúť cudzincov z krajiny a vyhlásilo boj proti „imperializmu“. Za týmto účelom sa neváhali spojiť s Moskvou, no tá sa zamerala v skutočnosti na zvrhnutie nacionalistov a budovanie silnej strany sovietskeho typu. To sa im nepodarilo a toto úsilie sa skončilo fiaskom, keď jeden zo sovietskych agentov založil tureckú komunistickú stranu a neskôr ho spolu s jeho stúpenkami našli mŕtveho. Jeho vražda bola výsledkom aktivít tureckých nacionalistov (s. 107). Podobné fiasko čakalo ideológiu komunizmu aj v Číne. Aj tu silnelo nacionalistické hnutie. Výsledkom jeho aktivity bolo nakoniec založenie vlastnej komunis-

tickej strany na pokyn Moskvy v roku 1921. Veľký vplyv v strane získal Sunjatsen, ktorý sa nikdy neskrýval so svojimi sympatiami k Moskve. V tom čase sa dostával postupne do vedenia nacionalistickej strany pod názvom Kuomintang aj iný čínsky funkcionár, a to Čankajšek. Ten spočiatku vítal budovanie strany podľa sovietskeho vzoru, no po smrti Sunjatsena v roku 1925 sa jeho stratégia zmenila. V apríli 1927 komunistov zo svojho hnutia vylúčil a tisíce ich dal povraždiť. Tento skutok bol jasným signálom pre Moskvu, že sa neoplatí priamo zasahovať do politiky nacionálnych hnutí (s. 108). Čínski komunisti sa zrazu ocitli v menšine a ich vodca Mao Ce-tung sa uchýlil skôr v priebehu ich prenasledovania k budovaniu partizánskej armády. No Stalin sa napriek tejto skutočnosti, o ktorej vedel, nikdy neodvážil na ich priamu podporu, lebo sa bál, že vytvorí takú silnú komunistickú stranu, že sa bude napokon uberať vlastnou cestou a nebude závislá od politiky Moskvy. Napriek tomu si vodca komunistickej menšiny v Číne získal podporu roľníctva, vybudoval si silnú armádu, ktorá zvrhla antikomunisticky orientovaných čínskych nacionalistov a upevnil si svoju moc. Zároveň si nárokoval na hegemoniu a nerešpektoval autoritu Moskvy. Tak vypukol medzi Moskvou a Čínou veľký konflikt o nadvládu nad komunisticky orientovanou časťou sveta. Medzinárodné komunistické hnutie sa tak rozpadlo a dostalo vážne trhliny (s. 113). Tento model budovania komunizmu podľa vlastného vzoru pretrváva v Číne prakticky do dnešných čias. Jediným ústupkom Číny bolo uvoľnenie jej trhu, ktorý oživil podnikateľské prostredie. Hnutie komunizmu je tu izolované a nemá širšiu medzinárodnú podporu. Uplat-

nenie komunizmu v praxi sa uchýlilo k vláde teroru aj v Kambodži v rokoch 1975 – 1978. K moci sa vtedy dostala skupina Červených Khmérovo. Ti na vybudovanie silného komunistického štátu nepoužili formy prevýchovy tak, ako sa to dialo v Číne. Rovno pristúpili k masakre civilného obyvateľstva. Táto brutalita spôsobila takmer dvojmiliónový úbytok na civilnom obyvateľstve (s. 121).

Autor v ďalších častiach kapitoly popisuje pokus o aplikáciu komunistickej ideológie do praxe v Čile, ktorý sa skončil nastolením pravicovej diktatúry, a na Kube. Tu pretrváva dodnes, no iba za cenu obrovských ústupkov v hospodárskej oblasti, keď Kuba umožnila, aby do štátu plynuli investície. Hnutie s výnimkou niektorých krajín Južnej Ameriky, napríklad Venezuely, nemá masovejšiu podporu.

Posledná kapitola práce pod názvom „Pohľad späť“ je reflexiou autora. Je zhrnutím doterajšieho výskumu ideológie komunizmu. Poukazuje v nej na slabiny, ktoré boli pre ideológiu komunizmu príznačné a ktoré spôsobili jej pád.

Uvedená kniha nás obohati o špecifické aspekty skúmaného problému a pripomína nám tak trochu prácu britského historika Paula Johnsona „Dějiny 20. století“. Rozhodne ju možno odporučiť, a to nielen pre odbornú komunitu, ale aj širšiu verejnosť so záujmom o dejiny 20. storočia. Význam knihy historika R. Pipesa je v tom, aby si ľudstvo uvedomilo, že myšlienky slobody, rovnosti a hodnoty ľudského života sa nedajú hájiť slepou, nekritickou a neraz naivnou vierou, ktorá nás v dejinách často doviedla k podpore zhubnej ideológie, a že kritické myslenie by malo byť súčasťou nášho života.

Dekréty prezidenta republiky ČSR ako zástupný problém

Chcel by som reagovať na článok Lajosa Izsáka v časopise Pamäť národa, ročník 4/2008, č. 2, 27–35. Domnievam sa, že je to názorný príklad toho, ako aj v Pamäti národa môžu publikovať ľudia, ktorí nemajú žiadnu pamäť, prípadne ju celkom stratili.

Pri čítaní časti produkcie viacerých súčasných maďarských publicistov, politológov a historikov si človek často kladie mnohé

otázky týkajúce sa nielen minulosti maďarsko-slovenských či maďarsko-československých vzťahov, ale aj našej súčasnosti. Jednou z takých otázok sú aj tzv. Benešove dekréty. O tom, že správne sa tento okruh príslušných právnych dokumentov nenačíta „Benešove dekréty“, ale Dekréty prezidenta republiky ČSR, sa už v odbornej literatúre dosť popisalo, ale aj keď to nie je

PhDr. Ferdinand Vrábel

(1948) vyštudoval archívniectvo na FF Karlovej univerzity v Prahe. V súčasnosti pôsobí ako nezávislý publicista

nepodstatné, na chvíľku sa dohodnime, že pod týmto zjednodušujúcim označením – my aj naši kritici – myslíme to isté. Mňa – hoci to primárne nie je otázka môjho najvlastnejšieho vedeckého interasu – od začiatku zaujímala otázka, prečo Maďari tak ostro, nevyberavo útočne, nekriticky a zaslepene – a to aj v porovnaní so sudetonemeckou publicistikou – kritizujú tieto dodnes platné právne dokumenty, keď sa ich vlastne dotkli v neporovnateľne skromnejšej miere ako Nemcov, a zatiaľ čo viac ako tri milióny Nemcov boli z bývalého povojnového Československa odsunuté, dekréty sa aplikovali len na menší – a v porovnaní s Nemcami naozaj len na zanedbateľný – počet Maďarov. Tým nechcem znevažovať prenasledovanie a utrpenie tých nevinných občanov ČSR, ktorí boli ako príslušníci maďarskej menšiny Benešovými dekrétmi postihnutí nespravodlivo, ale tak, ako všetko, aj túto otázku treba posudzovať v súvislostiach a treba brať do úvahy nielen roky 1944–1948 (prípadne až 1949), ale aj obdobie, ktoré mu predchádzalo. Po tom všetkom mi však aj tak vychádza, že poznajúc obsah a argumentáciu maďarských prác napríklad o Trianonskej mierovej zmluve či problematike maďarsko-československých hraníc, Maďari nezazlievajú nášmu druhému prezidentovi dr. Edvardovi Benešovi ani tak „jeho“ dekréty, ako skôr jeho účasť a podiel na príprave mierovej zmluvy po prvej svetovej vojne, a najmä zásluhu na konečnej (?) podobe československo-maďarských, dnes slovensko-maďarských hraníc. Pravda, kritizovať dnešnú podobu hraníc nie je medzinárodnoprávne z taktických dôvodov možné, preto treba hľadať spojencov a podporu aj v zahraničí a u iných národov, podobne ako to bolo pred druhou svetovou vojnou. Ostatne, veď čo je Nemcov po maďarsko-slovenských hraniciach, táto otázka ich dnes naozaj nemusí zaujímať, ale na návnadu „Benešových dekrétov“ a potreby ich zrušenia, revízie, alebo aspoň odškodnenia sa možno nachytať dajú, keď už nie všetci, aspoň časť z nich...

Viacerí maďarskí autori tu Benešovi nezostávajú nič dlžní, nenechávajú na ňom suchú jedinu nitku a nijako nezaostávajú dokonca ani za Hitlerovými najzúrivejšími útokmi na „Herr Beneschu“ v jeho prejavoch na zjazde nacistickej strany v Norimbergu a v ďalších jeho vystúpeniach v čase prípravy hanebnjej Mníchovskej zmluvy... A tak opakujú argumentáciu nielen nacistickej publicistiky, ale

aj nevyberavé útoky horthyovskej propagandy z predvojnových rokov. Ten imperialista, vojnový štváč, nedemokratický a intrigánsky politik, potlačovateľ iných národností, hlavný vinník toho, že vypukla druhá svetová vojna... to sú len malé ukážky z arzenálu väčšiny maďarských publicistov, politológov i historikov. Aké je to nečestné a rozporné s historickou pravdou si uvedomí každý, kto porovná pomery v prvej Československej republike s okolitými štátmi, napríklad s Poľskom, či práve aj s horthyovským Maďarskom aj s ich smutnosmiešnymi figúrkami navlečenými do operetných uniforiem maršáľkov a admiráľov bez flotily a porovná ich s poprednými predstaviteľmi ČSR, okrem iného aj s Benešom.

V časopise Pamäť národa¹ je článok profesora Dr. Lajosa Izsáka, prorektora univerzity, vedúceho Katedry dejín Fakulty humanitných vied na univerzite Lóránda Eötvösa v Budapešti, ktorý je názorným príkladom takéhoto prístupu. Článok, v ktorom sú viaceré nehorázne Československu a Slovensku krajne nepriateľské tvrdenia, tento profesor histórie končí povzdychom o tom, ako Benešove dekréty po roku 1945 a ich realizácia vystihujú právnu podstatu zločinu proti ľudskosti. Pokiaľ ide o vecnú problematiku týkajúcu sa Benešových dekrétov, je naša – slovenská aj česká – odborná literatúra dosť obsiahla a jej argumentáciu tu nemienim opakovať. Ostatne v tom istom čísle časopisu Pamäť národa, je okrem Izsákovho článku aj príspevok popredného slovenského odborníka na túto problematiku, profesora PF KU v Bratislave, a záujemcovia si ho môžu podrobne preštudovať a porovnať s Izsákovým pokusom o „vedeckú analýzu“.

Vedeckosť a argumentačnú úroveň Izsákovho príspevku môžem ilustrovať na takejto sekvencii z jeho úvah. Hoci ďalej píše o genocíde a holokauste Maďarov v Československu a na Slovensku, sám uvádza – zrejme v úplnej šovinistickej zaslepenosti a bez uvedomenia si súvislosti – ako argument pre svoje tvrdenia nasledovné štatistické údaje. Z Maďarska bolo po vojne vysídlených 71 215 Slovákov zatiaľ čo Maďarov z Československa 89 600 a ďalších 6 000 odišlo z vlastnej vôle. Maďari na Slovensku zanechali 160 000 katastrálnych jutár pôdy a 15 700 domov, zatiaľ čo Slováci v Maďarsku len 38 000 katastrálnych jutár pôdy (!) a 4 400 domov (!). Porovnajte si uvedené údaje o rozlohe pôdy a počty domov s abso-

1 IZSÁK, L.: Benešove dekréty, bezprávie a vysídlenie Maďarov z južného Slovenska 1944–1949. In: *Pamäť národa*, ročník 4, 2008, č. 2, s. 27–35.

lútnymi číslami vymenených obyvateľov a iste dospejete k záveru, že „genocida“ a „holokaust“ Maďarov v ČSR musel byť naozaj hrozný, keď tam mali také majetky! Len profesor maďarskej univerzity si to akosi spočítať nevedel. Možno ho ospravedlňuje to, že nie je profesorom prírodovedeckej fakulty, ale len humanitnej, a tam asi veľmi počítať netreba vedieť... Už sa ani len nezmienim o tom, že zatiaľ čo maďarskí Slováci boli k horthyovskému Maďarsku väčšinou lojálni (veď nech by sa len boli opovážili nebyť), medzi z ČSR odsunutými Maďarmi boli zväčša ľudia, ktorí sa v rokoch 1938–1945 zachovali voči Slovákom nepriateľsky. Uznávam, že rok 1945 a nasledovné roky, keď sa odsun, respektíve výmena obyvateľov realizovala, boli roky tesne po vojne a v takých obdobiach sa skutoční páchatelia zločinov zámerne vždy miešajú aj medzi nevinných, medzi ktorými sa snažia stratiť a doplácajú na to práve mnohí nevinní. Celková tendencia bola stíhať najmä tých, ktorí sa voči ČSR previnili a na to sú dôkazy aj v archívoch a nebola to nejaká zločinná prax zo strany československých orgánov, resp. Slovákov. Skutočnosťou je, že ešte aj po roku 1945 mali mnohí odsunutí, či už Nemci alebo aj Maďari k ČSR krajne nepriateľský postoj a snažili sa republike obnovujúcej sa po vojnových ranách všemožne škodiť. Izsák v celom článku poukazuje na „vyhnanie“ Maďarov z ČSR, súčasne však sám spomína na strane 34, že maďarská vláda 14. júna 1947 žiadala Spojencov o vysídlenie Nemcov z Maďarska! Akým právom a čím to odôvodňovala? Na rozdiel od Maďarov v Československu sa maďarskí Nemci ku krajine, v ktorej žili, teda k Maďarsku, až na ojedinelé výnimky v závere vojny, správali „korektne“, nakoľko sa len sympatizanti nacistickej Tretej ríše mohli korektne správať k jej spojencovi horthyovskému Maďarsku.

Nechcem tu obhajovať ani rozoberať tieto dodnes platné právne dokumenty, ale začínať písať o Benešových dekrétach až rokmi 1944–45, už to prezrádza skrytú tendenciu. Veď prvými obeťami Mníchova, ktorého neslávne okružie výročie sme si nedávno pripomenuli, a rovnako aj neslávne výročie Viedenskej arbitráže, ktorá bola počiatkom mnohých maďarských zločinov na južnom Slovensku (Šurany sú známe, ale menej známe sú napríklad Gbelce, Buzitka či Trnovec nad Váhom a ďalšie), neboli Maďari a dokonca ani nie Židia, ale Česi a Slováci, ktorí

boli vyhánaní z pohraničných území a mnohí to tiež neprežili... Vopred sa tu ohradzujem proti tomu, aby mi bolo podsúvané, že sa vyslovujem za myšlienku odplaty v zmysle práva víťaza, onoho dobre známeho antického „Vae victis! – Beda porazeným!“, či za biblickú zásadu oko za oko, zub za zub alebo za zásadu kolektívnej viny a kolektívnej odplaty. Ale ako vidieť, pripomínať to treba, lebo mnohí kritici Československa, Českej republiky a Slovenska by na to dnes radi zabudli. Človek má väčšinou vždy aspoň dve možnosti, z ktorých môže voľiť, a po vzniku ČSR v roku 1918 túto možnosť mali aj Nemci a Maďari. Mohli sa totiž k novému štátu správať slušne a zdržanlivo – nikto naozaj nemôže chcieť, aby nad ním jasali od nadšenia. Oni si však zvolili druhú cestu: nepriateľský postoj a od prvých dní začali tento štát podryvať a rozvracať. Tento ich postoj viedol v konečnom dôsledku nielen k Mníchovu a následným kalamitám, ale aj k vojne a k povojnovým Benešovým dekrétom. Ako to kedysi charakterizoval István Bibó? „... keď sa územie a jeho obyvateľstvo dostane k takej krajine, s ktorou nemá živé historické ani etnické väzby (Pozn. autora: Naozaj nemalo Maďarsko s ČSR, respektíve s Čechmi a Slovákmí žiadne historické ani etnické väzby? To nemohol Bibó myslieť vážne.), od tohto ľudu nemožno ani čakať ani predpokladať lojalitu k novému štátu...“² Skutočne nemohli byť menšiny k ČSR lojálne? Pravdepodobne mohli, keby boli mali zodpovednejších vodcov, ktorí by miesto štvania proti ČSR boli svoje menšiny viedli k poznaniu, že aj Slováci a Česi majú právo na svoju štátnu existenciu, tak ako Nemci a Maďari, ktorí svoje národné štáty už dávno mali. Ale k tomuto poznatku sa vtedy ešte nedospelo a pravdepodobne sa k nemu nedospelo všade ešte ani dnes. Aspoň súdiac podľa produkcie mnohých maďarských autorov, v tomto prípade napríklad Izsáka a Dobosa.

Každá analýza Benešových dekrétov musí začínať postojom nielen nemeckej, ale aj maďarskej menšiny k ČSR a k tomu, ako sa príslušníci týchto menšín v rokoch 1938–1945 (a často aj predtým) správali k nám. Autor kritizuje suverénne rozhodnutie parlamentu suverénnej Slovenskej republiky, ktorý sa vyslovil o nedotknuteľnosti Benešových dekrétov. „Na začiatku 21. storočia a s členstvom v Európskej únii!“, pohoršuje sa Izsák. Pisateľ odcitoval aj viaceré stanoviská maďarských autorov, ktorí poukazovali

na prenasledovanie Maďarov v Československu po roku 1945 – Fábryho, Mindszentyho, Sulyoka, Dobosa. Aké dôveryhodnejšie a presvedčivejšie by však boli ich závažné slová poukazujúce na obdobie po roku 1945, keby sa boli v roku 1938 vyslovili aj proti prenasledovaniu Čechov a Slovákov nielen Nemcami, ale aj horthyovcami! Ich hlas sa však vtedy akosi neozval a o utrpení svojich bližných mlčali... Ako sa asi cítila mnohí Židia, ktorým často celé rodiny v tých strašných rokoch zahynuli, alebo aj príbuzní našich odbojových bojovníkov, keď čítajú takéto Dobosove výlevy (uvádzané aj Izsákom ako citovania hodný fakt), relatívne z celkom nedávnych čias (1997): „*Maďarské etnikum na Slovensku bolo v rokoch 1945–1949 (!) ničené vopred naprogramovanou, plánovanou genocídou. Na Slovensku sme prežili maďarský holocaust...*“³ Tak toto je nielen do neba volajúca nepravda a drzosť, ktorá nemá páru, ale predovšetkým hrozná neucta voči tým viac ako 6 miliónom Židom, ktorí vo vojnovej katastrofe zahynuli. A aj voči ďalším príslušníkom protihitlerovskej rezistencie od Francúzska až po Ural, od Nórska až po Afriku... Na rozdiel od nich sa Maďarom „v holokauste na Slovensku (v Československu)“ darilo celkom dobre, keď ich je v súčasnosti ešte toľko... (Tým nechcem znevažovať tých nevinných Maďarov, ktorých povojnové udalosti postihli nezaslúžene, znevážili ich však samotní Dobos a Izsák, ktorí nimi takýmto spôsobom argumentujú.) Myslím si, že takéto postoje a takéto publikácie sú oveľa nebezpečnejšie ako primitívne výroky nejakého „politika“, ktoré ženú vodu na mlyn len maďarskej diplomacii a pokusom o diskreditáciu nielen súčasnej vlády ale celého Slovenska. Na okraj Dobosových tvrdení o naplánovanej a naprogramovanej genocide to treba spresniť v tom zmysle, že toto naplánovali a naprogramovali takí vedúci predstavitelia hitlerovského Nemecka a horthyovského Maďarska, ktorí sa s existenciou Československa nikdy nezmierili a programovo usilovali o jeho oslabenie, rozvrátenie zvnútra, a napokon aj o jeho zničenie. A v tom im výdatne pomáhali nielen vodcovia Sudetomeckej strany (Henlein a spol.), ale aj vedúci činitelia Zjednotenej maďarskej strany na Slovensku ako boli Esterházy, Szűllő, Szilassy, Jaross a ďalší.

Poukazovať na údajný národnostný útlak Nemcov a Maďarov v bývalej ČSR v súčasnosti, keď je táto téma už podrobne spracovaná v dielach nielen slovenských a českých, ale aj maďarských, nemeckých a iných historikov,⁴ je neúspešným pokusom o vypúšťanie džina z fľaše, a navyše to, že by tu nejaký útlak aj v skutočnosti existoval – aj keď situácia v ČSR nebola celkom ideálna ani pre Nemcov ani pre Maďarov a tobôž ani pre Slovákov – fakty veľmi jasne vyvracajú. Na Maďarov ešte viac než na Nemcov platí výrok istého britského diplomata, ktorý v prvej Československej republike charakterizoval situáciu nemeckej menšiny tak, že „*they have really little to complain*“. A to bol občan Veľkej Británie, ktorá má tiež maslo na hlave nielen za svoj prístup k Československu v čase „neustrannej“ misie lorda Runcimana, ale najmä v mníchovských dňoch. To množstvo základných a stredných škôl, kultúrne ustanovizne menšín, periodická aj iná tlač, zastúpenie v samosprávnych orgánoch od obcí až po Národné zhromaždenie (Poslaneckú snemovňu aj Senát), to všetko vyvracia tvrdenia Izsáka a jemu podobných vedcov, ktorým je snaha o objektivitu a nezaujatosť celkom ukradnutá. Tendencia je to celkom zjavná a viac ako podobná praktikám Československu nepriateľských susedných štátov v druhej polovici tridsiatych rokov minulého storočia. Na záver musím naozaj opäť len siahnuť k citátu, tentoraz z Lessinga, lebo najviac vystihuje súčasnú situáciu a potrebu na každej strane rozlíšiť zdravé vlastenectvo od národnostnej nevráživosti a šovinizmu: „*Unser letztes Ziel ist Menschen zu bilden, die über Vorurteile der Völkerschaft hinaus wären und genau wüssten, wo Patriotismus Tugend zu sein aufgehört, Menschen die dem Vorurteil ihrer angeborenen Religion nicht unterlägen, Menschen welche bürgerliche Hoheit nicht blendet und bürgerliche Geringfügigkeit nicht ekelt, – beherzigen sollen wir das Mahnwort Herders: Das ist einer von uns, das ist ein Fremder. So sprechen niedere Menschen. Die Welt ist nur ein einziges Haus!*“ Z tohto hľadiska je naozaj na zaplkanie, že moderným európskym hodnotám a potrebám 21. storočia sú myšlienkovito bližšie pred stáročiami žijúci Lessing a Herder než náš súčasník, profesor z Budapešti.

3 DOBOS, L.: Vádirat. In: *Magyar Nemzet*, vydanie z 28. 6. 1997.

4 Z celej plejády renomovaných autorov spomeniem napríklad len K. J. Hoenscha, L. Tilkovského, J. Rychlíka, L. Liptáka, L. Deáka a i.

Za Jozefom Vicenom

Bolo leto 1993. Práve som písal knihu o Slovensku v rokoch 1945–1948. Hľadal som podklady a prácu som chcel doplniť aj nahrávkami žijúcich svedkov toho obdobia. Vypočul som si životný príbeh nestora slovenskej archeológie a histórie, stále čulého Bela Pollu, ktorý mi dal odporúčanie, aby som zašiel 23. augusta do kaviarne v Palugayho paláci na Pražskej ceste. Mal tam prísť Jožko Vicen. To meno vyslovil Belo Polla s akousi pietou. Miesto som poznal. Bolo to jedinečné diskusné centrum, kde sa stretávali mnohí, najmä mladí ľudia s ideálmi. Keď som vošiel v to horúce augustové ráno do príjemného šera kaviarne, za stolom sedela pohrúžená do diskusie skupina starších pánov, priateľov, ktorých spájali spoločné študentské roky, strávené v bratislavskom internáte Svoradov. Keď som sa spýtal, ktorý z nich je Jozef Vicen, vstal vysoký distingvovaný muž s prešedivenými vlasmi a fúzikmi. Podávajúc mi ruku, jasným hlasom sa predstavil. Presadli sme si k inému stolu. A tu sa začalo predo mnou odvíjať kľbko jedného ľudského osudu.

Pán Vicen práve začal písať svoje pamäti a bol rád, že v rozhovore s historikom môže precizovať niektoré svoje myšlienky a spomienky. Rozprával skromne, so zmyslom pre detailné vykreslenie deja a postáv. Začal od Adama, od svojho narodenia 14. decembra 1921 v považskej obci Horná Streda neďaleko Piešťan. To, čo som si vypočul, bol osud plný nepokoja, nečakaných zmien a zvrátov, hľadania, ale aj utrpenia a pádov. Vôbec sa nečudujem, že po dlhom hľadaní dal svojim pamätiam, ktoré vyšli knižne, názov *Vo víroch rokov 1938–1988*. Jozef Vicen bol dieťaťom svojej doby. Nebyť pohnutých udalostí, možno by pokojne vyštudoval a zaradil sa do normálneho života. Prvou drámou, ktorá sa ho dotkla, bola Viedenská arbitráž, keď musel narýchlo s rodičmi opustiť Komárno, kde žili. Nasledovalo štúdium na Slovenskej univerzite v Bratislave a ubytovanie na internáte Svoradov, ktorý mal už starú slovenskú a katolícku tradíciu. Mnohí mladí akademici a medzi nimi i Jozef Vicen sa oduševňovali za ideál slovenského štátu a zapojili sa do činnosti Vyššej vodcovskej školy Hlinkovej mládeže (VVŠ HM). K myšlienkovému kvasu medzi akademikmi v Svoradove prispela aj prítomnosť tajomného chorvátskeho kňaza Kolakoviča. Kolakovič svojou nekonvenč-

nosťou prispel k obrode viery u akademikov a súčasne ich nútil uvažovať nad vecami – čo ak príde na Slovensko Červená armáda? Sú Slováci pripravení na stretnutie s komunizmom? Treba komunizmus úplne odmietť? Ako sa ukázalo, Kolakovičove úvahy sa stali o krátky čas až príliš reálne. Povstanie a ozbrojený odboj proti nacizmu Vicen v danej situácii neprijal. Jednak z principiálnych dôvodov, pretože sa v tejto akcii angažovali komunisti, jednak preto, že nesúhlasil s demontážou slovenského štátu. Patril k tým, ktorí sa rozhodli spravodajsky pracovať v prospech slovenskej vlády v Bratislave. Spravodajské aktivity Hlavného veliteľstva HM sa napokon začali transformovať do organizácie Slovenská tajná ochrana (STO). Vicen mal prevziať jej domáci štáb. Aj z toho dôvodu sa rozhodol pre návrat na Slovensko, kam sa nedostal, pretože ho v Olomouci zaistili príslušníci sovietskej NKVD. Niekoľkomesačný pobyt v Ratibore, kde išlo skutočne o prežitie, v ňom prebudil odhodlanie postaviť sa proti komunizmu prenikajúcemu do strednej Európy. Veď bolo dielom náhody – podľa Vicena Božej prozreteľnosti – že ratiborské peklo prežil.

Po krátkom zotavení sa Vicen vydal na dobrodružnú cestu do Nemecka, aby zistil, čo je s prezidentom a vládou. Dozvedel sa, že sú zaistení a krátko nato boli vydaní do obnovenéj ČSR. STO tak nemohlo plniť pôvodnú funkciu a vlastne sa nikdy ani definitívne nekonštituovalo. V Bratislave a ani v Prahe nebola pokojná pôda pre štúdium. Na medzi-

Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

(1967), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Vedúci Katedry histórie Pedagogickej fakulty UK v Bratislave

Jozef Vicen a Tibor Pekarovič
v Archíve ÚPN 11. 10. 2005.
Foto: Ľubomír Ďurina

Úvodný prejav Jozefa Vicena zo Zväzu protikomunistického odboja pri príležitosti odhalenia pamätníka obetiam komunizmu, na Jakubovom námestí v Bratislave dňa 17. 11. 2005.

V pozadí zľava: František Hrušovský, Andrej Ďurkovský a Ján Langoš.

Foto: Ľubomír Ďurina

národnom dni študentstva patril k tým, ktorí upozorňovali delegácie zo zahraničia na nebezpečenstvo komunizmu. Pôda bola horúca, Štátna bezpečnosť a vojenské spravodajstvo lovili frekventantov VVŠ HM. Vicen sa utiahol do ilegality a v máji 1946 sa cez Maďarsko dostal až do Rakúska. Tu začal spolu so svojím priateľom Jozefom Mikulom budovať spravdajskú organizáciu, ktorá mala spojenie s americkou CIC. Američania začali postupne chápať, že koniec vojny znamená začiatok nového zápasu demokracie s komunizmom. Jeho úzkym spolupracovníkom sa stal Albert Púčik, študent medicíny a Anton Tunega, študent vysokej školy technickej, ktorí sa po ilegálnych letákových akciách stali štvancami. Púčik prišiel do exilu za Vicenom a Tunega ostal žiť v ilegality na Slovensku. Pre Vicena bola dôležitá slovenská otázka. Jeho zápas proti komunizmu bol súčasne aj zápasom za samostatnú slovenskú štátnosť. S časom a nadobudnutými skúsenosťami však dospel k názoru, že prioritný musí byť zápas proti komunizmu. Veril, že práve cez tento zápas sa potom môže ľahšie presadiť aj slovenská otázka. Spravodajská sieť, ktorú Vicen vytvoril pomocou Púčika a Tunegu, bola prvým závažnejším pokusom tohto druhu v slovenských pomeroch. OBZ sa však už v auguste 1948 podarilo získať prvú informáciu, že Púčik prichádza na Slovensko z Rakúska cez Moravu. O ostatné sa postaral jej výkonný agent Ján Divinec, ktorý poznal Púčika z čias štúdií v Trenčíne. Tak bola veľká časť siete prezradená a v januári 1949 pozatýkaná. Púčik, Tunega a Tesár skončili na šibenici. Pre Vicena to bol šok, no súčasne impulz k ďalšej práci, k zorganizovaniu Bielej légie ako svojpomocného hnutia obyvateľstva na ochranu ľudských a občianskych práv proti komunistickému štátnemu teroru. Toto ťažko postihnuteľné hnutie odporcov komunizmu, vytvorené na báze

solidarity, prakticky nebolo možné identifikovať. Aj vďaka Vicenovi sa mohlo oprieť o vysielateľ Biela légia, ktorý vysielal od apríla 1950 až do vyhlásenia neutrality Rakúska v roku 1955. Komunistická ŠtB Vicena považovala – a nie neprávom za jednu z najnebezpečnejších osobností protikomunistického odboja. Svedčí o tom aj dôkladne naplánovaná akcia Vicenovho únosu pod krycím názvom EVA. Dôstojník ŠtB Jiří Novický, referent 1. odd. II. správy ministerstva vnútra pre ňu využil zahraničného spolupracovníka ŠtB Rakúšana Huberta Schiestla. Schiestl vylákal J. Vicena do reštaurácie vo viedenskom Florisdorfe, kde mu do nápoja dal omamný prostriedok. Vicen stratil vedomie, Schiestl ho naložil do pripraveného auta a prepravil na územie ČSR. Únos sa uskutočnil v noci z 2. na 3. mája 1957. Pod hrozbou trestu smrti potom Vicen vystúpil na verejnej tlačovej konferencii, inšpirovanej ministrom vnútra Rudolfom Barákom. Napokon ho v decembri 1958 Krajský súd v Prahe odsúdil za velezradu a špiónáž na 25 rokov väzenia.

Zdalo sa, že všetko je stratené, no on veril, že jeho väzenie nepotrvá večne a že padne aj komunistický režim. Neopieral sa pritom len o racionálnu kalkuláciu, ale aj o zjavenie Panny Márie v portugalskej Fatime, o pravdivosti ktorého bol pevne presvedčený. Prepustili ho až v máji 1968. Počas rokov strávených vo väzení, ale aj po prepustení z väzby sa „tešil“ záujmu ŠtB. Vo väzení ho nútili, aby donášal na spoluväzňa, bývalého ministra vnútra prvej Slovenskej republiky A. Macha. Robil to, ale s Machovým vedomím a súhlasom dával „prefiltrované“ správy. Obvinenia z vedomej a aktívnej spolupráce s ŠtB v čase po prepustení z väzby odmietol. Počas nášho rozhovoru i pri ďalších stretnutiach prejavoval Vicen veľký záujem o obdobie komunizmu. Rád využil každú možnosť, aby sa dostal na rôzne konferencie – domáce i medzinárodné o tomto fenoméne. Dokázal cestovať a študovať v archívoch, aby sa zoznámil s prameňmi a pochopil súvislosti. V rokoch 2003 až 2006 vykonával funkciu predsedu Zväzu protikomunistického odboja. Zdalo sa, že Vicenova vitalita je nevyčerpatelná. Jeho zdravie sa však postupne zhoršovalo. Neskôr iba zriedka opúšťal svoj petržalský byt. Zomrel dňa 20. septembra 2008 v nemocnici v Plzni. Pochovali ho 1. októbra na cintoríne v Plzni – Křimiciach. S Jozefom Vicenom odišiel jeden z hlavných zakladateľov a predstaviteľov protikomunistického odboja v slovenskom i európskom meradle.

Vo štvrtok 4. septembra 2008 sa v Chráme Povýšenia sv. Kríža v Bratislave konala prezentácia knihy „Redemptorista Ján Ivan Mastiliak – slovenský účastník monsterprocesu proti A. A. Machalkovi a spol.“ Autorom knihy je mladý historik, redemptorista Daniel Atanáz Mandzák, CSsR. Vo svojej publikácii čitateľom približuje významnú osobnosť Gréckokatolíckej cirkvi. Prezentácii knihy predchádzala sv. liturgia za účasti prešovského gréckokatolíckeho arcibiskupa – metropolitu Jána Babjaka, bratislavského gréckokatolíckeho eparchu Petra Rusnáka, rímskokatolíckeho trnavského emeritného biskupa Dominika Tótha, početných kňazov, predstaviteľov ÚPN, ako aj osobností kultúrneho a spoločenského života.

Na obrázkoch zľava hore: podpredseda správnej rady ÚPN Ján Ondriaš, prof. Róbert Letz a Atanáz Mandzák. Foto: Ľubomír Ďurina, ÚPN

Začiatkom októbra 2008 sa uskutočnila na severe východného Slovenska séria prezentácií najnovšieho dokumentárneho filmu Ústavu pamäti národa „Prežili sme Gulag“ (režia Ondrej Krajňák). Ako už mnohokrát predtým, aj teraz sa potvrdilo, že raz vidieť je viac ako stokrát počuť. Najmä, ak publikum tvoria mladí ľudia, ktorých skúsenosti s komunistickou minulosťou sú takmer nulové. Premietnutiu dokumentu predchádzalo vysvetlenie poslania a štruktúry ÚPN. Projekcií sa zúčastnilo 400 žiakov vyšších ročníkov gymnázií vo Svidníku, Stropkove a Giraltovciach. Podujatie zorganizovalo Osvetové stredisko vo Svidníku a vďaka jeho pracovníkom sa zámer objasniť študentom dlho zamlčovanú históriu vydaril.

Eduard Stano v Giraltovciach a Stropkove. Foto: Peter Šimko, ÚPN

Pri príležitosti 19. výročia Nežnej revolúcie usporiadal Ústav pamäti národa dňa 18. novembra 2008 medzinárodný seminár „1988 – Rok pred zmenou“. Dopoldňajší program vyplnili referáty historikov, ktoré priblížili pohľad na štátnobezpečnostnú a spoločensko-politickú situáciu na Slovensku, v Česku a v Poľsku v danom období. Popoludní v rámci diskusie predstavili svoj pohľad na rok 1988 aj osoby, ktoré boli vtedy činné v „opozícii“.

Zľava: Artur Kubaj, Peter Balun a Ľubica Suballyová. Vpravo: Jerguš Sivoš, Ľubomír Morbacher. Foto: Branislav Kinčok, ÚPN

Nové knihy ÚPN

MILLA, Michal: Hlinkova mládež 1938-1945. Bratislava: Ústav pamäti národa 2008
ISBN 978-80-89335-04-6, 279 strán

Totalitný systém prvej Slovenskej republiky zasiahol do výchovy celej generácie mládeže. Pre jej formovanie a výchovu nového človeka, vytvoreného na obraz zodpovedajúci ideológii Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, bola založená jedna z najvýznamnejších masových organizácií v republike – Hlinkova mládež (HM). Kniha prináša veľké množstvo nových, doteraz nepublikovaných informácií o jej organizácii – od jej vzniku zo základov Slovenského katolíckeho skautingu až po zánik spolu s politickým a štátnym aparátom Slovenskej republiky. Jej genézu, domácu aj medzinárodnú činnosť autor plasticky vykresľuje na základe rozsiahleho archívneho výskumu a dobovej tlače, ktoré doplnia o poznatky zo súčasných publikovaných prác. Súčasťou knihy je bohatý obrazový a textový materiál s profilmi hlavných predstaviteľov Hlinkovej mládeže.

LETZ, Róbert: Odkaz živým – Prípady Albert Púčik a spol. Bratislava: Ústav pamäti národa 2008
ISBN 978-80-89355-09-1, 212 strán

Tragický osud Alberta Púčika, Antona Tunegu a Eduarda Tesára, ktorých popravili z politických dôvodov 20. februára 1951, je pomerne frekventovanou témou v spisbe, zaoberajúcej sa obdobím komunistického režimu. Všeobecne sa vie, že politický proces, ktorého sa stali obeť, patril k najznámejším. Celý prípad usmerňovali z najvyšších stranických miest, kde sa v konečnom dôsledku rozhodlo o živote troch hlavných protagonistov prípadu. Proces A. Púčik a spol. mal zasadiť rozhodujúcu ranu tým, ktorí by sa odhodlali pomýšľať na zmenu politických pomerov. Hoci nebol prístupný verejnosti a dobová propaganda ho nevyužila tak, ako to urobila v prípade iných zinscenovaných procesov, možno ho zaradiť medzi najvýznamnejšie vykonštruované politické procesy, aké sa odohrali na Slovensku.

GRÚŇOVÁ, Alexandra (ed.): Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945-1989. Bratislava: Ústav pamäti národa 2008
ISBN 978-80-89335-01-5, 380 strán

Zborník z interdisciplinárnej medzinárodnej konferencie Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945-1989 pozostáva z príspevkov, ktoré odzneli 14.-16. novembra 2007 v Bratislave. Zúčastnili sa na nej odborníci zo Slovenska, Poľska, Nemecka, Maďarska, Česka, Rakúska, Kanady, Ruska, Litvy, Rumunska a Talianska. V zborníku sú publikované príspevky prednášajúcich zaradené do šiestich panelov. Zborník obsahuje aj znenie Deklarácie ku konferencii, prihovory, ktoré odzneli počas slávnostného otvorenia, informácie o sprievodných akciách i partnerských inštitúciách a podporovateľoch konferencie – Medzinárodnom višegrádskom fonde, Nadácii Konráda Adenauera. Zborník vyšiel v slovenskej i anglickej verzii. Jeho vydanie finančne podporil Medzinárodný višegrádsky fond.

ISSN 1336-6297

